

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET DÖNEMİ ASKERİ MÜDAHALELERİN
TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**Hazırlayan
Mir Mehmet ÖZTÜRK**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şenol DURGUN**

İSTANBUL - 2020

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Mir Mehmet ÖZTÜRK
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Cumhuriyet Dönemi Askeri Müdahalelerin Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkileri
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
- TEZİN TÜRÜ** : Doktora
- TEZİN TARİHİ** : 28.02.2020
- SAYFA SAYISI** : 150
- TEZ DANIŞMANI** : Prof. Dr. Şenol DURGUN
- DİZİN TERİMLERİ** : Demokrasi, Askeri Darbe, Türkiye, Cumhuriyet tarihi, 15 Temmuz askeri darbe
- TÜRKÇE ÖZET** : İlk çağdan günümüze kadar insanlar daha iyi olanı bulma ve daha güzel yaşamak adına sürekli bir arayış içinde olmuşlardır. Modern dünyanın zihnimize kazıdığı demokrasi kavramı, ilk çağlarda Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozoflar tarafından en kötü yönetim şekli olarak tanılanmışlardır. Demokrasi İlk zamanlarında seçkinlerin meclisine işaret etse de tarihsel süreçte azınlığın çoğunluk karşısında kalkarı görevini üstlenmiştir.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

Mir Mehmet ÖZTÜRK

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET DÖNEMİ ASKERİ MÜDAHALELERİN
TÜRKİYE'NİN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ**

**SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**Hazırlayan
Mir Mehmet ÖZTÜRK**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şenol DURGUN**

İSTANBUL - 2020

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mir Mehmet ÖZTÜRK

.../.../2020

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mir Mehmet ÖZTÜRK' ün "Cumhuriyet Dönemi Askeri Müdahalelerin Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecine Etkileri" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

*Prof. Dr. Şenol DURGUN
(Danışman)*

Üye

Prof. Dr. Cengiz ANIK

Üye

Doç. Dr. Ayşe Gül SONCU

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ ... / 2020

*Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ
Enstitü Müdürü*

ÖZET

İlk çağdan günümüze kadar insanlar daha iyi olanı bulma ve daha güzel yaşamak adına sürekli bir arayış içinde olmuşlardır. Modern dünyanın zihnimize kazıdığı demokrasi kavramı, ilk çağlarda Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozoflar tarafından en kötü yönetim şekli olarak tanılanmışlardır. Demokrasi İlk zamanlarında seçkinlerin meclisine işaret etse de tarihsel süreçte azınlığın çoğunluk karşısında kalkarı görevini üstlenmiştir. Farabi demokrasiyi açık toplumların bir özelliği olarak tanımlarken ilk çağ filozoflarına nazaran daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Günümüzde demokrasi dünyanın her yerinde en popüler ve en güvenilir liman olarak göze çarpmaktadır. *Halkın kendi kendisini yönetmesi* anlamına gelen bu kavram, "halk" tanımından başlayarak toplumun her bir bireyi açısından yeniden bir tanıma ve her an yeni bir tanımlanmaya tabi tutulması içten bile değildir.

Demokrasi kavramı, Osmanlının mirası üzerinde kurulmuş, monarşiden çıkmış tek parti dönemine maruz bırakılmış ve akabinde her on yılda bir askeri darbelerle yolu tıkanılan bir Türkiye için çok şey ifade etmektedir.

Bu çalışma Cumhuriyet dönemi askeri darbelerin Türkiye'nin demokratikleşme süreci üzerin de ki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Toplam üç ana bölümden oluşmakta olan çalışma da, İlk bölümde demokrasi kavramı genel ve teorik bir yaklaşım ile ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Türk siyasal kültürünü anlamak için kullanılan temel teori ve analizlere yer verildikten sonra özellikle merkez çevre modeli kapsamında tek partili dönemden 1980 darbesine kadar olan süreçte yaşanan müdahaleler ve demokrasiye etkileri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise 1980 sonrasında yaşanan darbeler, 28 Şubat, 27 Nisan e-muhtırası özelinde değerlendirilmiştir. Bu bölümün önemli değerlendirme konularından olan 15 Temmuz FETÖ kalkışması da tüm yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Demokrasi, Askeri Darbe, Türkiye, Cumhuriyet tarihi, 15 Temmuz askeri darbe

ABSTRACT

From the first age to the present day, people have been constantly in searching for what is the better life and live better. The concept of democracy, which the modern world engraved in our mind, was defined as the worst form of rule by philosophers such as Aristotle and Plato in the early ages. Democracy in historical process; democracy became the shield of the minority group. Farabi defined democracy as a feature of open societies, while taking a more moderate approach to democracy. The concept of democracy, which means the self-rule of the people, is a matter of moment, starting from the definition of the people, re-recognition by all members of the society and making a new definition at any time.

The concept of democracy left in the Ottoman administration established under the auspices of a single party get rid of the monarchy on the legacy of military coups and closed the road at certain times is very important for Turkey.

The aim of this study is to investigate the effects of military coups on the democratization process of the Turkish state during the republic period.. The thesis consists of three chapters. In the first part, the thesis is discussed with a general and theoretical approach to the concept of democracy.

In the second part, basic theories and analyzes used to understand Turkish political culture are given. And then interventions and their effects on democracy, especially from the single-party period to the 1980 coup, were examined under the central environmental model.

In the third chapter, the coups that took place after 1980, the February 28 coup and the 27 April "e-muhtırası" were evaluated. The July 15 FETÖ attempt, which is one of the important evaluation issues of this section, has been tried to be examined in all aspects.

Keywords: Democracy, Military Coup, history of the Republic of Turkey, July 15 military coup

İÇİNDEKİLER

SAYFA

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ	V
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
DEMOKRASİ KAVRAMI VE KAPSAMI	3
1.1.DEMOKRASİ KAVRAMI, KAPSAMI VE KURAMI.....	3
1.2.DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRLERİ	7
1.3.DEMOKRASİNİN TEMEL GEREKLİLİKLERİ VE TEMEL ZORLUKLARI	21
1.4. DEMOKRATİKLEŞME KAVRAMI VE KAPSAMI	24
1.5. DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI	27
1.5.1.Modern, Yapısalcı Yaklaşım ve Geçiş Yaklaşım	27
1.6.DEMOKRASİ ANLAYIŞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE YENİ AKIMLAR....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	36
CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASAL YAPILAŞMA VE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ	36
2.1. CUMHURİYETE İNTİKAL EDEN MİRAS.....	36
2.2. CUMHURİYETE GİDEN YOL.....	44
2.2.1.Birinci Grup, İkinci Grup ve İlk Meclis Dönemi.....	44
2.3. CumhuriyetİN KURULUŞU VE Tek Parti Dönemi	48
2.3.1.Cumhuriyetin İlanı	49
2.3.2. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	53
2.3.2.1.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	53
2.3.2.2.Serbest Cumhuriyet Fırkası	56
2.4.TEK PARTİ VE DEVLET-PARTİ ÖZDEŞMESİ.....	58
2.5.Tek Partili Dönemde Siyaset ve Ordu İlişkisi	59
2.6.1939- 1946 Dönemi (İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ)	62
2.6.1. Çok Partili Yaşama Geçiş Hızlandıran Olaylar	63
2.7. 1946- 1950: Çok Partili DÖNEM VE DemokrasiYE GEÇİŞ.....	64
2.7.1.Demokrat Partinin Kuruluşu	65
2.7.2. İktidar Değişimine Uzanan Yol	67
2.8 1950- 1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ.....	69

2.8.1. Askeri Müdahaleye Giden Yol ve 27 Mayıs Darbesi.....	70
2.9. TALAT AYDEMİR VAKASI VE 1961-1965 Koalisyon Hükümetleri	74
2.9.1.Cumhuriyet Halk Partisi- Adalet Partisi.....	76
2.9.2.Cumhuriyet Halk Partisi- Yeni Türkiye Partisi- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi- Bağımsızlar.....	78
2.9.3.Cumhuriyet Halk Partisi- Bağımsızlar.....	79
2.10. 1960-1980 ARASI ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ VE SOL	80
2.11.Çok Partili Siyasal Yaşamda Ordu- Siyaset İlişkisi.....	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	89
1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE DEMOKRASİSİNİN DARBELERLE SINAVI	89
3.1. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Demokrasi.....	89
3.2. 28 turgut özal ve liberal politikalar	93
3.3. 28 Şubat ve Demokratik Siyaset.....	94
3.3.1.28 Şubat'ı Hazırlayan Olaylar	94
3.3.2. 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu Kararları	97
3.4. ak parti, recep tayyip erdoğan ve yeni politikalar	98
3.5. 27 Nisan 2007 E-Muhtıra ve Demokratik Siyaset.....	100
3.5.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi	100
3.5.2. Ak Partinin Kapatılma Davası	103
3.6. 15 Temmuz 2016 ve Demokratik Siyaset	104
3.6.1. 15 Temmuz'a Giden Süreç	104
3.6.2. FETÖ'nün Gerçek Yüzünü Göstermesi	107
3.6.3.15 Temmuz Darbe Kalkışması	110
3.7. Askeri DarbeLERDEN FARKLILAŞAN YÖNLERİYLE 15 Temmuz	115
3.8. Askeri Darbeler ve Demokratikleşme Süreci.....	117
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AK	: Adalet komisyonu
Ak Parti	: Adalet Ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
A-RMHC	: Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BÇG	: Batı Çalışma Grubu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKP	: Cumhuriyetçi Köylü Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi sendikaları komisyonu
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
EMİNSU	: Emekli İnkılap Subayları Derneği
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
HF	: Halk Fırkası
İMF	: Uluslararası Para fonu (International Monetary Fund)
İŞİD	: Irak Şam İslam devleti
MHC	: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MDD	: Milli Demokratik Devrim
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MKK	: Milli Kalkınma Kanunu
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
M.Ö	: Milattan Önce
RP	: Refah Partisi

SETA	: Siyaset ekonomi ve Toplum araştırmaları Vakfı
SCF	: Serbest cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TK	: Tahkikat komisyonu
TSK	: Türk Silahlı kuvvetleri
TPCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
YAD	: Yüksek Adalet divanı
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YSK	: Yüksek soruşturma Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

ÖNSÖZ

Doktora süreci boyunca yolumu aydınlatan, engin bilgilerinden ziyadesiyle faydalandığım ve sabrından fazlasıyla nasiplendiğim çok değerli Tez danışmanım Prof. Dr. Şenol DURGUN Hocama öncelikli olarak teşekkür ediyorum.

Doktoraya başladığım ilk günden son güne kadar rahmet bulutları gibi üzerime sürekli bilgi serpiştiren, her halime sabırla sebat eden kıymetli hocalarıma teşekkür ediyorum.

Doktora süresi boyunca yol arkadaşlığı yaptığım, bilgi alışverişinde cömertliklerinden fazlasıyla istifade ettiğim sınıf arkadaşlarıma, özellikle son dönemde yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Gökberk Yücel'e teşekkür ediyorum.

Her daim yanımda olan Canım Aileme, Tez çalışmam boyunca bana katlanan, sevgisiyle, emeğiyle sabrıyla bana ve çalışmalarımı destek olan, kıymet değer Refikam, Sevgili eşim Hasibe Yağmur Öztürk'e teşekkür ediyorum.

Ve doktora sürecinde hayatımıza girerek, çalışmalarımın uzamasında emeğini inkâr edemeyeceğim kadar büyük olan ama varlığıyla hayatıma anlam katan ilham perim oğlum Mir Asaf'ıma teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Türk siyasal kültürü, Osmanlı'dan da getirdiği gelenekle asker ve sivil ilişkilerinin hemen her dönemde iç içe olduğu bir yapıdır. Merkez-çevre modeli genelde, devlet-toplum ilişkilerini ve bu ilişkilerinin nitel ve nicel unsurlarını değerlendirmek için kullanılan bir yaklaşımdır. Merkez-çevre modelinde, Merkez; yöneten ve yönetilen ayırımına ilişkin değerlendirmelere rastlansa da, asıl olarak, toplumda gücü ya da siyaset iktidarını elinde bulunduran kesimdir. Çevre ise, bu gücün dışında kalan, ama ona karşıt olması gerekmeyen kesimdir. Hemen her toplumda merkez-çevre ve bu unsurların kendine özgü kurum ve kuralları söz konusudur. Bu model aslında Türk siyasal kültürü açısından özetleyici durumdadır.

Cumhuriyet döneminde Merkez yani Kemalizm ile şekillenen askeri bürokrasi çok partili siyasal yaşama geçişle beraber, rejimi kendince koruma misyonu yüklenmiştir. 1960 Darbesi ile başlayan Türkiye Cumhuriyeti darbeler tarihi sonrasında hemen 10 yılda bir tekrar eder duruma gelmiştir.

Yukarıda açıklanan merkez çevre modeli ekseninde düşünülecek olursa, merkezin çevreye kurmak istediği tahakküm her defasında yeni bir askeri müdahale ile kendini göstermiştir. Demokrat Parti'nin 1950 yılındaki zaferi ardından sonraki 10 yılda, çevrenin iktidarda yer alması ve ülkeyi bu ekseninde yönetmesi bir şekilde ve nedenle 1960 müdahalesiyle engellemiştir. Hatta bu öyle bir ön kesiş olmuştur ki, ülkenin Başbakanı idam edilmiştir. Sonraki 10 yıllarda da çevrenin yani askeri bürokrasi ve Kemalist elitlerin kendi dünya görüşlerinden olmayan partilerin iktidara gelmesine tahammül edemeyerek sivil hükümetlere müdahale etmesi olayı yaşanmıştır.

12 Mart, 12 Eylül rejimleri sokak olayları ve toplumsal huzursuzlukları gerekçe göstererek seçilmiş hükümetleri uzaklaştırma yoluna gitmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde 28 Şubat'a post modern yakıştırmaları yapılarak darbeye farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılsa da, ülke demokrasisi ve siyasal sisteminin aldığı zararın hafifletilmesine yetmemiştir. Benzer şekilde ordu, 2007 yılında internet sitesinden, söz konusu yıldaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale etmek istemiş ancak AK Parti hükümetinin kararlı duruşu amacına ulaşamamıştır. İlgili süreç yine de Türkiye'deki demokratik siyasetin asker karşısında ne kadar savunmasız kalabildiğini göstermiştir. Çünkü 1980 darbesi ve 28 Şubat dönemlerindeki güçlendirilip kurumsal

hale gelen askeri kurumlar ülkenin seçilmiş hükümeti üzerinde baskı oluşturmayı her fırsatta devam ettirmiştir.

Türkiye'nin 2008 sonrasında demokratikleşme çabaları yoğunlaşmış özellikle AB reformları kapsamında askeri bürokrasinin gücü kırılmaya çalışılmıştır. İlgili süreci sonunda sivil siyaset üzerinde önemli bir ilerleme yaşansa da 2016 yılına gelindiğinde demokrasimiz yeni ancak daha önce hiç rastlanmayan bir tarzda darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yuvalanan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) üyelerinin kalkıştığı bu darbe girişimi neticesinde yüzlerce insanımız ölüyor, TBMM gibi demokrasinin sembolü bir kurum bombalanmıştır. Ülke topraklarının üzerine tanklarla, jetlerle ve keskin nişancılarla yönelen bu darbe girişimi halkın kararlı duruşu ve direnişi ile amacına ulaşamamıştır. Türkiye yeni bir demokrasi sınavını daha atlatırken, ülkenin hemen her 10 yılda bir karşılaştığı bu durumun incelenmesi önemlidir. Bu nedenle, Türkiye'deki askeri müdahalelerin demokrasinin gelişimini sekteye uğrattığı tezi konusunda neredeyse görüş birliği vardır.

Birçok çalışma ve analiz, ülkenin siyasal istikrarı ve ekonomisi yanında demokrasi kültürünün yerleşmesi ve kurumların olgunlaşması adına önemli bir gerileme nedeni olduğunu belirtmektedir. Her müdahalenin sonunda yeniden ele alınan kurumlar ve seçilmişlerin görevden uzaklaştırılması çok partili ve çoğulcu rejimlerin kabul edemeyeceği girişimler olmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde demokrasi kavramının kuramsal temeli incelenecektir. Demokrasi tanımı, gelişimi ve türleri gibi konular yanında günümüzde bu olgunun ulaştığı seviye değerlendirilecektir.

İkinci bölümde ise Türk siyasal kültürünü anlamak için kullanılan temel teori ve analizlere yer verildikten sonra özellikle merkez çevre modeli kapsamında tek partili dönemden 1980 darbesine kadar olan süreçte yaşanan müdahaleler ve demokrasiye etkileri incelenecektir.

Üçüncü bölümde ise 1980 sonrasında yaşanan darbeler, 28 Şubat, 27 Nisan e-muhtırası özelinde değerlendirilecektir. Bu bölümün önemli değerlendirme konularından olan 15 Temmuz FETÖ kalkışması da Demokrasi etkisi bütün yönleriyle incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMI VE KAPSAMI

1.1.DEMOKRASİ KAVRAMI, KAPSAMI VE KURAMI

Günümüzün içerik olarak sınırlı bilgiye sahip olunan ancak en fazla kullanılan terimlerinden biri “demokrasi” dir denilebilir. Bireylerin kullanmaktan çekinmediği hatta başucu terimi olarak kullandığı yüceleştirilmiş bir kavram olarak görülmektedir. Bazı bireylere göre zaten içinde yaşadığımız yapı bazı bireylere göre ise henüz görülmemiş ve görülmesi olası olmayan bir ütopyadır. Ancak altı çizilmesi gereken nokta şudur ki bugün için her kim tarafından değerlendirilse değerlendirilsin demokrasi kavramı uygulama açısından yani olan açısından geçerli olmasa da, olması gereken açısından alternatifi ortaya koyulmamış en önemli değerdir.

Demokrasi ilk olarak (Milattan Önce) M.Ö 5 inci yüzyılda ünlü Yunan Tarihçi Herodot tarafından kullanılmış girift bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Etimolojik köken olarak demokrasi terimi demos yani halk ile yönetim anlamına gelen kratos kelimelerinin birleşmesiyle oluşan halkın iktidarı olarak tanımlanırken, Abraham Lincoln tarafından ise Halkın halk tarafından halk için yönetimi olarak betimlenmiştir.¹ Ancak etimolojik olarak demokrasi kavramı her ne kadar yukarıdaki anlamları ile anılsa da bunlarla sınırlı bir bakış açısı ile değerlendirme yapmak bizleri hem bir yanıla hem de sınırlı bir bakış açısına itecektir. Tam da bundandır ki demokrasi kavramını belirli bir kalıba oturtmaktan ziyade en genel anlamı ile uygulamaya dönük olarak batı uygarlığının içerisinde gelişmiş ve gelişmeye devam eden siyasi yapı olarak betimleme son yıllarda daha revaçta olan bir açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır.² Ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın bugün için herkesin üzerinde uzlaştığı bir demokrasi kavramı tanımına ulaşmak mümkün değildir. Zira günümüzde her şey veya herkes meşruluk adı altında yapılanları ve/veya yaptıklarını demokratik olarak nitelendirmekte ve böylece haklılıklarını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bu yüzden demokrasinin ne olduğunu anlamlandırmaktan ziyade ne olmadığını söylemek daha gerçekçi bir duruş sergilenmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Demokrasi her şeyden önce çoğunluğun diktatörlüğüne karşı durmasıdır. Azınlıklarında kendi haklarını savunmalarına yardımcı olacak mekanizmaları

---

¹ Anthony H. Birch, *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, London, Routledge, 1993, s. 45.

² Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s.32.

bünyesinde ihtiva eden bir yapıdır. Her türlü baskıcı yönetim ve yönetici anlayışın karşısında olma, kısacası otoriter, totaliter, mutlakiyetçi her yapının anti tezi olarak görülmekte olup,³ Karl Popper tarafından diktatörlükten kaçınmayı mümkün kılan yönetim olarak tanımlanmıştır.⁴

Demokrasi tartışmaları Antik Yunan'dan bu yana, düşünürlerin temel uğraş alanlarından biri olmuş ve demokrasinin kapsamı kadar, kavramın ne anlama geldiği üzerine de yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Günümüzde ise Batı düşüncesinin olmazsa olmazları içerisinde gösterilen demokrasi, insan hakları, liberalizm ve çoğulculuk gibi kavramlarla beraber anılmaktadır. Köken itibariyle halk iktidarı anlamına gelen demokrasi, günümüzde çok daha farklı anlamlar kazanan bir kavram haline gelmiştir. Bu durum kavramın genel geçer bir tanımının yapılmasını güçleştirmektedir.⁵

Demokrasi kavramının çok uzun bir geçmişi bulunmakla birlikte, tarihsel süreçte kimi dönemlerde uygulandığı görülmekte, bazı dönemlerde de, örneğin Orta Çağ'da etkisini yitirdiği görülmektedir. İlk çağda, Antik Yunan'da, Atina şehir devletlerinde uygulanmıştır. Aydınlanma düşüncesinin olgunlaşmasıyla birlikte Yeni Çağ'da tekrar güncel tartışmaların merkezine oturmuştur. Demokrasinin belki de en çok bilinen tanımını Amerikan başkanlarından Abraham Lincoln yapmıştır: "Halkın halk tarafından, halk için yönetimi..."⁶

19. yüzyıla gelene dek demokrasi üzerine tartışmalar, idealin ne olması gerektiğinden öteye geçememiştir. Feodalizmin sarsılmaya başlaması ve bu süreçte ortaya çıkan yeni sınıfın, pazar sistemini düzenleyen, sık değişmeyen, yaşam, mülkiyet ve özgürlükleri güvence altına alma amacıyla mutlak monarşiyi desteklemek yerine çıkarlarını koruyacak, kendi temsilcileri eliyle yönetecek parlamenter bir sisteme ihtiyaç duymuştur. Bu süreçte kentsoylular kral karşısında parlamenter mücadeleyi destekleyerek, parlamenter demokrasinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.⁷

³ Murat Yanık, Parti İçi Demokrasi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 80. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

⁴ Sila Eren, *Demokrasi ve Özgürlük: Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Der. Davut Dursun, İstanbul, Şehir Yayınları, 2001, s. 103.

⁵ Ural Şafak, "Şafak Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XL, 1999, s. 451.

⁶ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2010, s. 229-232.

⁷ Birol Ertan, "Demokrasi ve Yerel Yönetim", *Review of Social, Economic and Business Studies*, Cilt 2, 2002, s. 205.

Schumpeter 1942'de, demokrasinin tanımını yapan ilk isimlerden biri olmuştur. Buna göre demokrasiyi "... Yürütmenin karar verme yetkisini elde etmek amacıyla rekabet içerisinde halkın desteği ile sağlanan kurumsal düzenleme" olarak tanımlamıştır.⁸ Düzenli aralıklarla tekrarlanan serbest ve adil seçimler, vatandaşların görüşlerini yansıttığı ve ortak yararlarını öne sürdüğü merkezi bir kurumdur. Bu tanımda demokrasi, vatandaşların rakip adaylar arasında yöneticilerini seçtiği en güçlü kolektif karar alma sistemi olarak kabul edilir. Norris ise demokrasiyi siyasal liberalizme gönderme yaparak açıklamaktadır. Buna göre demokrasinin üç temel boyutu bulunmaktadır. Bunlar: ⁹

- ✓ Devlet iktidarının her pozisyonu için taraflar ve bireyler arasında çoğulcu rekabet,
- ✓ Tarafların seçilmesinde eşit, vatandaşlara katılım ve ücretsiz, adil ve periyodik seçimlerle temsil edilmesi ve
- ✓ Etkin rekabet ve katılımın sağlanması için gerekli koşullar altında ifade, yayınlama, bir araya getirme ve organize etme konusunda sivil ve siyasal özgürlüklerdir.

Demokrasinin Schumpeter tarafından yapılan tanımı, demokrasinin diğer boyutlarını göz ardı ederek seçimlere çok fazla odaklanmakla eleştirilmekteyse de demokrasinin açıklanması içerisinde seçimleri ve geniş tabanlı popülar katılım ilkesini içermesi gerektiği de kabul edilmektedir. Bununla birlikte Norris, demokrasi tanımının Schumpeter'in demokrasi tanımının bir çeşidi olduğunu, çünkü birinci ve ikinci boyutların seçimlerle işleyen bir demokrasiyi vurguladığını belirtmektedir. Üçüncü boyut ile ise liberal bileşeni demokrasi tanımına ekleyerek Schumpeter'in demokrasi tanımının ötesine geçmiştir.

Demokrasinin en geniş tanımlarından bir diğerine göre ise yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi düzenleyen özel bir sistem olmasından dolayı kavram, yöneticilerin sorumlu tutulduğu bir yönetim sistemini ifade etmektedir.¹⁰ Lipset ise demokrasiyi, idari yetkilileri değiştirmek için düzenli anayasal fırsatlar sağlayan siyasi bir sistem olarak açıklamıştır. Buna göre demokrasi siyasi erk için rakipler arasından seçim yoluyla, nüfusun olası en büyük kısmının bu kararları etkilemesine izin veren

⁸ Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York, Routledge, 2003, s. 269.

⁹ Pippa Norris, "Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian, and Mixed Systems", *International Political Science Review*, No 18, Volume 3, 1997, s. 301.

¹⁰ Philippe Schmitter ve Terry Karl, "What is Democracy... and is Not?", *Journal of Democracy*, No 2, 1991, s. 75.

çatışan çıkar grupları arasında toplumsal karar alma probleminin çözülmesine yönelik sosyal bir mekanizmadır.¹¹ Kelsen demokrasiyi iktidarın ojesi ile sujesinin yönetilenler ve yönetenler benzerliğini, halk tarafından halkın hükümeti olarak değerlendirirken, Duverger ise “yöneticilerin dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim” tanımını yapmıştır.¹² Büyükkaragöz ve Kesici ise demokrasiyi, halkın egemen olduğu yani siyasal gücün halkın yetkisinde bulunduğu ve bu gücü sağlamak için de özgürlük, adalet, eşitlik, danışma, hoşgörü, fikir alışverişi, denetim gibi ilkelerin söz konusu olduğu fonksiyonel bir yönetim biçimi olarak ele almıştır.¹³

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra demokrasi kavramı olarak olduğu kadar yönetim biçimi olarak da daha fazla söz edilen bir sistem haline gelmiştir. Artan sayıda ülke demokrasiyi hükümet sistemi olarak benimsediğini açıklamış, milyonlarca insan demokratik hükümet tarafından yönetilmeye ya da en azından yöneticilerini seçmeye başlamıştır. Böylece Antik dönemlerden modern dünyaya, “demokrasi” veya “demokratik”, belirli bir hükümet türünü tanımlamak için ısrarla kullanılan kelimelerden biri haline gelmiştir.¹⁴ Dolayısıyla demokrasiyi tanımlamak eskisinden daha zor bir hale gelmiştir. Demokrasinin tanımındaki zorluk Amerikan Siyaset Bilim Derneği'nin 1995 kongresinde D. Collier ve S. Lavitsky'nin *Sıfatlarla Demokrasi* makalesinde de belirtilmiştir. Buna göre Collier ve Lavitsky makalelerinde demokrasinin 550'ye yakın tanımı ortaya koymuştur. Demokrasinin tanımındaki zorluk, siyasal rejimlerin kendilerini demokratik olarak tanımlayarak meşrulaştırmaları ile de doğrudan bağlantılı olmuştur.¹⁵ Örneğin demokrasi kavramının sahip olduğu geniş yelpaze dolayısıyla Batılı ülkeler liberal demokrasiyi, Sovyet döneminde ise Doğu bloğu Marksist demokrasi olarak isimlendirdikleri rejimi demokrasi olarak tanımlamış, kendilerinin sistemini gerçek demokrasi olarak kabul etmişlerdir.¹⁶

Günümüze gelindiğinde demokrasinin tanımı konusunda insan hakları ve özgürlüklerini garanti edecek anayasal bir temel ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bu nedenle modern dönem ile birlikte bu ilkeler, bir yönetim anlayışının mutlak unsurları haline

---

¹¹ Seymour Martin Lipset, “Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy,” *American Political Science Review*, No 53, Volume 1, 1959, s. 70.

¹² Ülkü Varlık ve Banu Ören, “Demokrasi ve Temsil”, *S.Ü. İİBF Dergisi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2003, s. 175.

¹³ Savaş Büyükkaragöz ve Şahin Kesici, *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, 1998, s. 156.

¹⁴ Schmitter ve Karl, a.g.e., s. 75.

¹⁵ Ahmet Karadağ, “Sürdürülebilir Demokrasi”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s. 75.

¹⁶ Gürbüz Özdemir, “Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme”, *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2017, s. 15.

gelmiştir. Demokratik yönetim söz konusu olduğunda yazılı bir anayasanın bulunması gerektiği düşüncesi de yerleşmiştir.¹⁷

1.2.DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRLERİ

Demokrasi bir görüşe göre Eski Çağ'a özgü bir yönetim şeklidir ve antropologlara göre avcılık-toplayıcılık döneminde insanlar rızaya dayalı önderlik aracılığı ile yönetime tabi olmuşlardır. Bu demokrasinin insanlar tarafından uygulanan ilk yönetim şekli olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun ardından insanların yerleşik toplum düzenine geçişi ile kabile despotizmi hâkim olmaya başlamış ve yazılı tarihin başlaması ile beraber monarşi ve aristokrasi egemen olmuştur.¹⁸

Günümüzde demokrasi denildiğinde ilk akla gelen Atina sitelerinde uygulanan doğrudan demokrasi sistemi olmaktadır ve bu uygulamada halk toplandığı meydanda önemli konuları yöneticilere iletmektedir. Antik Çağ'da etkili alan bu model demokrasinin bilinen ilk örneği olmakla beraber, sadece vatandaşlar demokrasiden yararlanmakta; kölelere ise hiçbir hak tanınmamaktadır.¹⁹ Modern demokrasi yönetiminden farklı olan Atina demokrasisinin en önemli özelliği, vatandaşların yönetsel faaliyetlere doğrudan katılımıdır. Bu katılım, büyük ölçüde düzenli toplantılar veya meclislerin yanı sıra devamlı yönetim kadroları, atama, seçim veya sıra esasına göre belirlenmektedir. Böylece tüm vatandaşlar yönetim mercilerine gelme hakkına sahip olmaktadır.²⁰

M.Ö. 5. yüzyılın başında bazı polislerde demokrasiye benzer yönetimlere geçilmiştir. Bu durum bu yönetim bakış açısının yerel olmadığını, Antik Yunan dünyasında yaygın koşullar ve düşünce ikliminde geliştiğini göstermiştir. Halka dayalı yönetimlerin ne şekilde ortaya çıktığına yönelik mevcut bilgiler, demokrasinin askeri yenilgiler ve zora dayalı devrimler ardından karışıklık ortamda güçlendiğini, aristokratik yönetim karşısında halk iktidarının güçlendiğini göstermektedir.²¹ Söz konusu yönetim tarzı bugün için demokrasi içerisinde yer alan katılım, kanunların

¹⁷ Schmitter ve Karl, a.g.e., s. 75.

¹⁸ Sedat Çal, "Demokrasi ve Hukuk Üzerine", *Prof. Dr. Yahya Zabunoğlu'na Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 2011, s. 231.

¹⁹ Elif Korkmaz, "Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları-Birikimler V*, M. Balcı (ed), İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları, 2016, s. 366.

²⁰ Andrew Heywood, "Demokrasi", *Liberal Düşünce*, Cilt 2, Sayı 8, 1997, s. 108.

²¹ Selman Karakul, "Hukuk Yoluyla Demokrasi Mi, Demokrasi Yoluyla Hukuk Mu? Hukuk ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2015, s. 84.

oluşturulması, kararların hayata geçirilmesi gibi kriterleri göz önüne alınarak geliştirilen ayırım paralelinde doğrudan demokrasinin ilk nüveleri olarak görülmüş ancak burada dahi halkın tümünün kararlara katılması pratikte beliren birtakım zorluk ve gerekçeler ile mümkün olmamış bu yüzden çeşitli kriterlere göre halk meclisi olarak anılan ekklesiya katılacaklar sınıflandırılmıştır. Zira Ekklesia' ya katılım köle ve kadınlara kapatılmış sadece 20 yaşının üstünde, vergi veren erkek vatandaşların yurttaş sıfatı ile yer aldıkları bir meclis olarak vücut bulmuştur.²² Ekklesia, olağanüstü durumlar haricinde ayda 4 kez toplanmakta yasa önerileri tüm olumlu ve olumsuz yanları ile görüşülerek işlem tesis edilmekteydi. Yürütme iş ve işlemleri ise Bule adı verilen ve Antik Yunan içerisinde yer alan on kabileden gönderilen ellışer kişiden oluşan 500'ler Meclisi tarafından yürütülmekteydi. Meclis otuz yaşını doldurmuş ve en az iki kuşak hür yaşamış olan ailelerin erkeklerinden ad çekme yöntemi ile belirlenmekte olup, Ekklesia' ya karşı sorumlu olarak iş ve işlemlerini gerçekleştirerek yürütmenin yanı sıra yasa tekliflerinin hazırlanmasında da görev üstlenmekteydi.²³ Uygulanan bu yapı demokrasi ile ilgili en önemli belgelerden birisi olan Perikles' in *Cenaze Töreni Söylevi*'nde bir taraftan savunulmuş iken, diğer yandan ise yüceltilmiştir.²⁴ Dönemde yer alan Eflatun, Platon, Aristoteles gibi düşünürlerin eserlerinde en genel itibariyle üç tür yönetim tarzından söz edildiği görülmekte; monarşinin zamanla tiranlığa dönüştüğü, oligarşinin kendi içinde yozlaştığı, demokrasinin ise aşırı uygulanmasına müteakip anarşizme ve/veya tiranlığı evirileceği dile getirilmiş ve demokrasiye kitlelerin kötü yönetimine kolayca dönüşme potansiyeline sahip olmasından dolayı başlangıçta kuşku ile yaklaşmıştır.²⁵

Her ne kadar Yunan Site devletlerinde olduğu gibi bir demokrasi modeli geliştiremeye de M.Ö 509 Roma İmparatorluğu döneminde de monarşinin terk edilerek Cumhuriyete geçilmesi ve yönetim yetkisinin kral yerine birbirine karşı sorumlu olan Konsüllere bırakılması demokrasi tarihi açısından önemli noktalardan birisidir. Ayrıca ilgili dönemde çıkarılan ve bugünkü kanuni düzenlemelerin temeli sayılan 12 Levha Kanunları ile anayasal bir düzene kapı aralanması da döneme ilişkin diğer önemli husustur.²⁶ Batı Roma İmparatorluğu' nun Kavimler Göçü sonucu çökmesine müteakip Avrupa' da feodalite dönemi başlamış bu dönemde derebeyi

²² Toktamış Ateş, *Demokrasi*, Ankara, Ümit Yayınları, 1994, s. 35.

²³ Ateş, a.g.e., s. 36- 37.

²⁴ Arif Çiçek, *Demokrasi ve Türkiye'nin 1950 Sonrası Demokratikleşme Meselesinin Sosyolojik Tahlili*, Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (**Bilim Uzmanlığı Tezi**), 1999, s. 101.

²⁵ Murat Sarıca, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Milenyum Yayınları, 2017, s. 10.

²⁶ Yunus Akçalı, *12 Eylül'den Günümüze Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Toplumsal ve Siyasal Dönüşümün Etkileri*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 7- 8. (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

olarak adlandırılan feodal beye bağılı olarak siyasal, kültürel, ekonomik hakların şekillendiği ve siyaset yapmanın ancak toprak sahibi zenginlerin işinin olduğu bir döneme geçilmiştir.²⁷ İlgili dönemde demokrasi tarihi açısından bir kırılım olarak karşımıza Manga Carta Libertatum (Büyük Özgürlükler Sözleşmesi) çıkmaktadır. İngiliz kralı Yurtsuz John' un Fransa ile girişilen mücadeleden yenilerek ayrılması ve savaş giderlerinin faturasını baronlara çıkarmasına müteakip baronlar aralarında birleşerek isyan çıkarmışlar, 15 Haziran 1215'de Thames nehri kenarında isteklerini bildiren 47 maddelik bildiriye krala sunmuşlardır.²⁸ 19 Haziran tarihinde kralın yetkilerini ilk sınırlayan ve paylaştıran belge olması, -örneğin krallık genel meclisin izni olmadıkça askerlik hizmetinin karşılığı olarak vergi ya da yardım parası alınamaz - masumluk karinesini gündeme getirerek kimsenin yargılanmadan cezalandırmaya maruz bırakılmayacağı, doğru ve güvenilir delil olmadan hâkimlerin kimseyi dava ve sınır dışı edemeyeceğini garanti altına alması, kralların keyfi vergi salınımlarının önüne geçerek bunu baronların iznine tabi tutması ve parlamento oluşumunun ilk nüvelerini içermesi bakımından önemli olan Manga Carta Libertatum kabul edilmiştir.²⁹

Tarihler 1679' u gösterdiğinde demokrasi ve insan hakları uygulamalarının beşiği olarak kabul edilen İngiltere' de keyfi göz altılara ve tutuklamalara karşı çıkmak, gözaltı sürelerindeki keyfiliği önlemek ve süreleri saptamak, kimsenin yargılanmadan cezalandırılmamasını sağlamak ve bu hususlardaki her türlü kayırmacılığı önlemek için Habeas Corpus Bildirileri yayınlanmış ³⁰ bundan on yıl sonra 1689 yılında ise İngiliz İnsan Hakları Bildirisi (Bill Of Rights) ile üst düzey bürokratların görevlerini kötüye kullandıkları belirtilerek yasaların ve vergilerin parlamento onayı ile vücut bulması, yasaların önünde herkesin eşitliği, parlamento üyelerinin serbest seçimi, konuşma özgürlüğü, cezalarda orantılılık ve jüri üyelerinin yasal yoldan atanması gibi demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin birtakım temel değerlerine değinilmiş, ayrıca yasama organına kralın harcama ve vergilerini denetleme yetkisi verilmiştir.³¹ Bu düşüncelerin perçinlenmesi 12 Haziran 1776 yılında Virginia Haklar Bildirgesi ile gerçekleştirilmiş ve bu bildiri ile özgürlük, halkın egemenliği ve temsili, temsilcilerin belirlenmesinde serbestlik, kamu yararı, kuvvetler ayrılığı, adil yargılanma ve ceza gibi hükümlere yer verilmiş, taçlandırılması ise 4 Temmuz 1776' da Thomas Jefforsun tarafından hazırlanıp kabul edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile

---

²⁷ Göze Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, Beta Basım, 2016, s. 71.

²⁸ Akçalı, a.g.e., s. 9.

²⁹ Çoşkun Can Aktan ve Dilek Dileyici, *Demokrasiye Yönelen Başlıca Eleştiriler*, İçinde: Demokrasi, Poliarşi ve Demorşi, Ed. Çoşkun Can Aktan, Ankara, Çizgi Kitapevi, 2003, ss. 57- 60.

³⁰ Aktan, a.g.e., s. 81- 83.

³¹ Aktan, a.g.e., s. 83- 85.

gerçekleşmiştir.³² Bildirge her ne kadar yeni dünyanın keşfi olan Amerika Kıtası'nda yer alan kolonilerin İngiliz ve İspanyollar tarafından sömürülmesine bir başkaldırı niteliği taşısa da asıl önemli etkisini insanların doğuştan getirdikleri haklara ve halk egemenliğine vurgu yapması, iktidarın kaynağının halk olduğunu belirtmesi ve eşitlik, özgürlük, bağımsızlık ile özel mülkiyet alanında getirdiği somut düzenlemeler ile göstermiştir.³³ Söz konusu uygulamaların yasal bir hüviyete bürünmesi ise Amerikan kolonilerin sömürgeci devletlere karşı giriştikleri mücadelelerin 3 Eylül 1782 yılında bağımsızlık ile sonuçlanması müteakibinde başlamış ve sürecin devamında demokratik yapılanmada önemli bir yeri olan anayasanın ilk prototipi ortaya konulmuştur. Amerikan Anayasası'nda özellikle federalizm, yasama üzerinde yargının denetimi, kesin ve kati kuvvetler ayırımına yer verilerek devletin ve bireyin karşılıklı hak ve ödevlerinin sınırları çizilmiş insan özgürlüğüne ayrı bir parantez açılmak sureti ile bütüncül olarak demokrasinin gelişiminde önemli aşama kaydedilmiştir.³⁴

Demokrasi tarihi açısından önemli dönüm noktalarından birisi de hiç kuşkusuz Fransız Devrimi'dir. 1763 yılında Fransızların Amerika'daki kolonileri kaybetmesi üzerine Fransa önemli bir gelir kaynağından mahrum kalmış, ayrıca artan saray ihtiyaçlarının finansmanının daha çok vergi alınarak karşılanmaya çalışılması ile ekonomik sıkıntılar ayyuka çıkmıştır. Ayrıca bir taraftan soylular ile halk arasındaki gelir makası giderek açılmış diğer taraftan kilisenin nüfuz alanını genişlemesi sonucu halk arasındaki hoşnutsuzluğu had safhaya çıkmıştır. Ekonomik ve siyasi anlamda yaşanan bu gelişmeler paralelinde düşün hayatına damgasını vuran Rousseau ve Montesquieu'nun görüşleri ortaya konulmuş ve böylece Fransız İhtilali'nin fitili ateşlenmiştir. Devrim ilk olarak mahkûmların bulunduğu Bastille Hapishanesi'nde 14 Temmuz 1789 yılında başlamış ve üç yıl sürecek bir meşrutî yönetim başlamıştır. 1789 Fransız Devrimi'nin dünyada bir çağı kapatarak diğerini açması, sadece dünyada ortaya çıkardığı rejim değişiklikleri açısından değil, yol açtığı zihniyet değişiminden kaynaklanmaktadır. Bu sayede Avrupa'da feodalite sona ermiş ve demokrasinin olmazsa olmaz koşulları insan ve yurttaşlık konuları gündeme gelmiştir. Fransız Devrimi 20. yüzyıl savaşlarına dek Avrupa'daki en önemli olay olmayı sürdürmüştür. Soyuna ve inançlarına bakılmaksızın kişinin değerinin savunulması tüm insanlığa örnek olmuş ve tüm dünyada düşünce akımlarını etkilemiştir. Liberalizm ve milliyetçiliğin patlayıcı güçler olarak Avrupa'ya yayılması, ulus-devlet anlayışının da tam anlamı ile yerleşmesi ve yurttaş-ordu olgusu ve kitle savaşları kavramlarını

---

³² Aktan, a.g.e., s. 91- 97.

³³ Ateş, a.g.e., s. 68.

³⁴ Birol Akgün ve Cüneyt Özşahin, "Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Demokratik Konsolidasyon Sorunu: Teorik Bir Çerçeve Arayışı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 35.

ortaya çıkarması sonuçları ortaya çıkmıştır.³⁵ 21. yüzyılda demokrasinin siyasal ve toplumsal açıdan en ideal yönetim biçimi olduğu kabul edilmektedir ve günümüzde demokrasi evrensel ve hukuksal değerlerinden biri kabul edilmektedir. Bu nedenle demokrasiye karşı ideolojiler bile gerçek kimlikleri ile ortaya çıkmamakta, kendilerini demokrasi çerçevesi içerisinde göstermektedir. Demokrasi insan onuruna en uygun ve insanlar arasındaki tüm ilişkilerde uygulanması gereken bir yönetim biçimi olmakla birlikte, bir toplumda ortaya çıkması ve sağlıklı bir şekilde uygulanması oldukça zor bir yönetim modelidir.³⁶

Yukarıda dile getirilen hususlar dünya tarihinde demokratik bir sistemin kurgulanmasına ön ayak olan temel kırılma noktaları olup, günümüzde demokrasinin şekillenmesinde temel alınan mihenk noktaları olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Günümüz itibariyle demokratik gelişimler daha çok uluslararası ekseninde faaliyet gösteren BM, AB, BM İnsan Hakları Bildirgesi, BM İnsan Hakları Sözleşmeleri gibi kurum ve kuruluşlar ile onlar tarafından uygulamaya konulan bildireler ve sözleşmeler ekseninde gerçekleştirilmektedir. Ancak yapılan iş ve işlemler olması gerektiği noktasında yani bir ideal olarak güzel bir şekilde ortaya konulmasına rağmen uygulama bazında oldukça önemli aykırılıklar yapıldığı gözlemlenmektedir.

Kısaca günümüzün modern dünyasında demokrasi adına tanık olduğumuz manzara daha çok gelişmiş ülkelerin sömürgeci eylemlerini meşruluk ve insan hakları kisvesi altında perdelemelerine fırsat vererek onların çıkarlarını maksimize etmelerine hizmet edecek ve onların varsıllaşmalarına katkı sağlayacak tarzda geliştirdikleri demokrasi projeleri adı altında uygulamaya konulmakta, Arap baharı gibi söylevlerle güdümlü demokrasilerin hayata geçirildiği bir döneme kapı aralandığı görülmektedir.

Batı tipi demokrasinin tipik örneklerine Ortaçağ'da rastlanılmış olsa da, bugün anladığımız şekli ile başlangıcının bu yüzyılın başı olduğu kabul edilmektedir. Ancak Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi olguların sonuçları da demokrasinin gelişiminde yukarıda yapılan açıklamalarda da anlaşıldığı gibi etkili olmuştur.³⁷

³⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, İmge Yayınevi, 1998, s. 149.

³⁶ Şafak Ural, "Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 1, 1999, s. 452.

³⁷ Ural, a.g.e., s. 452.

Tarihsel gelişim seyri içerisinde demokrasi toplumsal gelişime bağlı olarak farklı anlamlar üstlenmiş ve hem düşünsel hem de uygulamada demokrasi farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle farklı demokrasi anlayışları ortaya çıkmış ve demokrasinin önüne belirli sıfatların eklenmesi uygulamasına gidilmiştir. Bu kapsamda bu kısımda egemenliğin kullanılması ve amaçlar bakımından bir ayrıma gidilerek demokrasi türleri incelenecektir.

Egemenliğin kullanılması bakımından demokrasi, doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi biçimlerinde ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan Demokrasi; Halkın egemenliğini bizzat kendisinin aracısız bir biçimde kullanmasını ifade eden doğrudan demokrasinin temeli, halk egemenliğinin devredilemezliği ilkesine dayanmaktadır. Bu demokraside tüm kararlar halk tarafından bizzat alınmaktadır. Demokrasi idealine en yakın sistem kabul edilen doğrudan demokrasi günümüzdeki nüfus dikkate alındığında uygulama imkânı bulamamaktadır.³⁸

Halkın devlet yönetimine etkin katılımını savunan düşünürler, doğrudan demokrasi araçları aracılığı ile kabul edilen kararların halkın meşruluğunu en üst düzeye çıkaracağını kabul etmektedir. Doğrudan demokrasi araçları ayrıca halkın toplumsal sorunlara yönelik eğilimlerinin belirlenmesine de olanak tanıyacaktır.³⁹

Günümüzde referandumlar sıklıkla doğrudan demokrasi pratiğine benzetilmekte ve bu benzerlik nedeniyle doğrudan demokrasi başlığı altında referandumlara değinildiği görülmektedir. Nitekim referandumlarda da seçmen, herhangi bir konu üzerinde aracısız bir şekilde iradesini ortaya koymakta ve karar alma sürecine müdahil olabilmektedir.

Temsili demokrasi; Halka ait olan egemenliğin, halkın seçtiği temsilciler aracılığı ile kullanılmasını ifade eden temsili demokraside temel araç seçimler olmaktadır. Seçmenler ve temsilciler arasındaki ilişki seçimden seçime kurulsada, vatandaş katılımı diğer bazı yollar ile de sağlanabilmektedir. Milli egemenlik teorisine dayanan temsili demokrasi günümüzde yaygın bir biçimde uygulanan bir sistemdir.⁴⁰

---

³⁸ Hasan Tunç, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 2, 2008, s. 1117.

³⁹ İ. Gökhan Şen, "Doğrudan Demokrasi Aracılığıyla Siyasal Katılımı Arttırmak: Referanduma Dair Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Demokrasi ve Siyasal Katılım*, İ. Gökhan Şen (haz), İstanbul, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2013, s. 76.

⁴⁰ Tunç, a.g.e., s.1117.

Temsili demokraside temsil işlevinin tam olarak gerçekleşebilmesi, siyasi partiler aracılığı ile olmaktadır. Dolayısıyla temsili demokraside sistem için siyasi partiler vazgeçilemez konumdadır. Temsil mekanizmasının gerçekleşerek çalışabilmesi için günümüzde siyasi partiler aracılık etmektedir. Çünkü demokratik rejimler, iktidarın özgür ve adil seçimler aracılığı ile meşru bir şekilde el değiştirebildiği rejimlerdir ve bunun olmaması halinde tüm vatandaşların kendilerini özgürce ifade edebilecekleri ve iktidarı etkileyebilecekleri bir mekanizma da olamayacaktır.⁴¹

Temsili demokraside seçim temel araç olmakla birlikte, dört temel özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlar: ⁴²

- ✓ Halkın egemenliğinin seçilmiş temsilciler aracılığıyla ortaya konulması,
- ✓ Serbest yetki ilişkisi olarak temsilin kullanımı
- ✓ Halk adına temsilcilerin yetkilendiği seçim mekanizmaları
- ✓ Temsil mekanizmasını siyasal eşitliğin unsuru olarak temellendiren evrensel imtiyazlardır.

Günümüzde demokrasiler fiili zorunluluk dolayısıyla temsili demokrasi biçiminde işlemektedir. Duverger de bu durumu demokrasinin en yalın ve gerçekçi tanımlama ile yöneticilerin serbest seçimler aracılığıyla yönetilenler tarafından seçilmesi biçiminde ifade etmiştir. Dolayısıyla bireyler sahip oldukları egemenliği seçimler aracılığı ile temsilciler yoluyla kullanmaktadır ve bu nedenle günümüzde demokrasi denildiği zaman temsili demokrasi akla gelmektedir. ⁴³

Yarı doğrudan Demokrasi ise egemenliğin kullanılmasında hem halkın doğrudan katılımı hem de temsilcilerin yer aldığı demokrasi şekli olan yarı doğrudan demokrasi, temsili ve doğrudan demokrasinin birleşimi durumundadır. Bu demokraside halk, yönetime referandum, veto, halk teşebbüsü ve temsilcilerin azli yollarıyla doğrudan katılabilmektedir.⁴⁴ Yarı doğrudan demokraside esas olarak egemenliğin kullanımı halk tarafından seçilen temsilcilere verilmiştir. Bununla birlikte bazı araçlar yolu ile yönetime katılım da söz konusudur.⁴⁵

⁴¹ Murat Aktaş, "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", *Anemon: Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2015, s. 93.

⁴² Nadia Urbinati, "Representative Democracy And Its Critics", *The Future of Representative Democracy*, New York: Cambridge University Press, 2011, s. 23.

⁴³ Bülent Yavuz, "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 2, 2009, s. 286.

⁴⁴ Tunç, a.g.e., s.1117.

⁴⁵ Aktaş, a.g.e., s.92.

Bu yönetim anlayışında parlamentoların etkinliği genişledikçe milli egemenlik anlayışına; seçmenin etkinliği arttıkça halk egemenliği anlayışına yaklaşıldığı da değerlendirilmektedir.⁴⁶

Demokrasi temelindeki amaç bakımından da farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda bu kısımda Çoğulcu (klasik) demokrasi, Çoğunlukçu (mutlak) demokrasi, Marksist demokrasi, Liberal demokrasiyi incelemek mümkündür. Bununla birlikte 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra demokrasi tartışmalarının hız kazanması sonrasında tarihin idealine dönüştürülen kavramın içinde bulunduğu bunalımlar karşısında da modern bazı yaklaşımlar ortaya atılmıştır.

Çoğulcu (klasik) demokrasi toplumun çoğunluk tarafından yönetilmesini kabul eden, bununla beraber çoğunluğun yönetim hakkının azınlık hakları ile sınırlı olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Buna göre azınlığın gelecekte çoğunluk hâline gelme hakkı da bulunmaktadır. Çoğunluk azınlık hakları başta olmak üzere temel hukuk ilkelerine de saygı göstermek durumundadır.⁴⁷

Çoğulcu demokrasi öncelikli olarak gelişmiş ülkelerde uygulanmaktadır. Her ülkenin sosyo-ekonomik ve toplumsal koşullarının farklılığı nedeni ile uygulamada da farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Çoğulcu demokrasi parlamenter sistem, başkanlık sistemi veya meclis hükümeti sistemleri ile bir arada olabilmektedir.⁴⁸

Çoğulcu demokrasi ilk olarak A. De Tocqueville tarafından vurgulanmıştır. Buna göre özgürlüğü tehdit eden her harekete karşı durulmalıdır. Demokratik bir çoğunluğun özgürlüğü engelleyecek eylemleri de demokrasiyi engelletebilecektir. Bu nedenle iktidar demokratik yollarla işbaşına gelmiş olsa bile, onu kontrol edecek mekanizmaların geliştirilmiş olması gerekmektedir. Çoğulcu demokrasiyi gerçekleştirmenin başlıca araçları ise insan hakları ve hukuk devleti ilkeleridir.⁴⁹

Çoğulcu demokrasi sosyal yapıdaki farklılık ve çeşitliliği kapsayacak şekilde 20. yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaşmıştır. Böylece çoğulcu demokrasinin çoğunluk iradesini sınırlayan ve azınlıkta kalan kesimlere bir gün çoğunluk olabileme yolunu sürekli açık tutan ilke, kural ve uygulamaları geçmişin deneyimlerinden çıkartılmıştır.⁵⁰

⁴⁶ Varlık ve Ören, a.g.e., s. 176.

⁴⁷ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2004, s. 113.

⁴⁸ Tunç, a.g.e., s. 1118.

⁴⁹ Mustafa Güçyetmez, "Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemiyle İlişkisi", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2017, s. 487.

⁵⁰ Oktay Uygun, "Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri: İki Bin Beş Yüzyıllık Bir Tartışmanın Analizi", *Çoğulcu Demokrasi-Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2010, s. 26-27.

Devletin halk çoğunluğunun iradesine göre yönetilmesi ve çoğunluğun kararının her şeyin üstünde olduğuna dayanan çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun yönetme hakkının mutlak olduğunu ifade etmektedir. Bu anlayış azınlık hakları, kanunların denetimi, kuvvetler ayrılığı gibi ilkelerle sınırlandırılmaya da karşı çıkmaktadır.⁵¹

Çoğunlukçu demokrasi Westminster demokrasisi olarak da isimlendirilmektedir ve İngiltere modeli olarak bilinmektedir. Öncelikle toplumda çoğunlukta olanın egemenliğini temel alan bir yaklaşım söz konusudur. Halkın kendini yönetmesiyle temelde anlatılmak istenenden ziyade olası sorunların nasıl çözüleceği konusuyla ilgilidir. Demokrasi olgusu kapsamında, halkın problemlerine temsilciler vasıtasıyla çözüm aranırken, olası sorunların nasıl ele alınacağı hususunda da “halkın çoğunluğu” kısmen cevabı olmaktadır.⁵²

Marksizm klasik demokrasinin dayandığı ilkeleri kabul etmekle beraber, klasik demokrasinin bu ilkelerin uygulanmasında yetersiz olduğunu savunmaktadır.⁵³ Marksist demokrasi tek bir ideolojiye dayanan ve Marksizmi temel alan bir yaklaşımdır. Buna göre Marksist demokrasi ilkeleri bir devrim ile yerleştirilmiştir ve devrim işçi sınıfının egemenliği için yapılmıştır. Marksist demokrasinin yerleşmesi komünist partinin görevi ve varlık nedeni olduğu gibi devletin de itici gücüdür. Marksist demokrasi özgürlüğü değil, insanın özgürleştirilmesini esas alır ve üretim araçları özgürleştiği ölçüde insanlar da özgür olacaktır iddiasındadır. Marksist demokraside klasik demokrasinin sağladığı özgürlükler toplum için kısıtlanabilir.⁵⁴

Liberal demokrasi ise toplumsal sözleşme metni olarak kabul edilen anayasalarda devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırıldığı ve bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir yönetim şeklidir.⁵⁵

Modern demokrasiyi biçimlendiren önemli etkenlerden biri olan liberalizm, devleti sınırlayan bir kuram olarak 17. ve 18. yüzyıllarda sistemli bir hale gelmiştir. Liberal düşünce bireylerin hak ve özgürlüklerini devlet karşısında üstün tutan doğal haklar görüşünü temel almakta ve bu haklar devletten önce var olduğu için devlet tarafından ortadan kaldırılamayacağını savunmaktadır.⁵⁶

---

⁵¹ Gözler, a.g.e., s. 113.

⁵² Güçyetmez, a.g.e., s. 487.

⁵³ Georges Burdeau, **Demokrasi: Sentetik Deneme**, B. Nuri Esen (çev), Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1964, s. 70.

⁵⁴ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1997, s. 41-43.

⁵⁵ Aktaş, a.g.e., s. 94.

⁵⁶ Uygun, a.g.e., s. 31.

Bireyi sadece ekonomik dürtülerle hareket eden bir bakışa indirgediği yönünde eleştirilen liberalizm, bir süre sonra demokrasiyle bütünleşir duruma gelmiştir. Demokrasiyle özdeş hale gelen bu anlayış, liberal demokrasi olarak nitelenmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, liberalizm ve demokrasinin idealleri birbirinin içlerine girmiştir.

Demokrasi liberal devlet anlayışının hayata geçirilebilmesi için tek geçerli sistem kabul edilmektedir. Her iki yaklaşım da birbiriyle örtüşen özellikler barındırmaktadır. Her iki yaklaşım da mutlak devlet otoritesine karşı çıkmakta hak ve özgürlüklerin kullanılmasında eşitsizliğe karşı çıkmaktadır. Ayrıca demokraside olduğu gibi liberalizmde de temel özgürlükler ve insan haklarının sınırlandırılmasına olumlu yaklaşılmamaktadır. Bireye önemli hak ve sorumluluklar veren bu yaklaşımlar rasyonel ilkeler ışığında temellenmektedir.⁵⁷

Liberal demokrasi insan hakları ve özgürlüklerini temel alan, bireysel eşitlik ve özgürlüğe dayanan demokrasiyi ifade etmektedir. Bu kapsamda liberal demokrasi özgürlükçü demokrasi olarak da değerlendirilmektedir.⁵⁸ Robert Dahl liberal demokrasinin temel ilkelerini şu şekilde sıralamıştır:⁵⁹

- ✓ Seçilmiş görevliler
- ✓ Kapsayıcı nitelikte seçme hakkı
- ✓ Adil ve serbest seçimler
- ✓ Seçilme hakkı
- ✓ İfade özgürlüğü
- ✓ Alternatif enformasyon
- ✓ Örgütsel özerklik

Liberal demokrasi günümüzde en önemli demokrasi tiplerinden biri kabul edilmektedir. Özellikle liberalizmin temelini oluşturan bireysel özgürlük ve insan hakları gibi ilkelerin kendisine kullanım alanı bulacağı yönetim biçiminin sadece demokrasi olduğu kabul edilmektedir. Fukuyama ise liberal demokrasi insanlığın ilerleme sürecinde kaçınılmaz bir sonuç ve varabileceği son nokta olarak değerlendirilmiştir. Buna göre mutlakiyet, aristokrasi, faşizm ve komünizm gibi kötü

⁵⁷ Mustafa Ökmen, "Küresel Sistem, Demokratikleşme-Yerelleşme Dinamikleri ve Yerel Demokrasi", **Küreselleşme Yerelleşme**, Kemal Görmez (ed), Ankara: Odak Yayınları, 2005, s. 23.

⁵⁸ Hasan Tunç, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, Nobel Yayınları, 1999, s. 191.

⁵⁹ Tunç, a.g.e., s. 192.

deneyimler sonrasında eleştirilere rağmen liberal demokrasi insanlığın ulaşabileceği en iyi yönetim uygulaması olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰

Dünya çapında demokrasinin uygulamasında ortaya çıkan bazı sorunlar demokrasi konusunda yeni yaklaşımların gündeme gelmesine neden olmuştur. Çünkü her dönemde demokrasiye yüklenen anlam içinde bulunan toplumsal koşullar tarafından şekillenmiş, dolayısıyla yeni demokrasi yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Liberal demokrasinin temsiliyet krizi karşısında özellikle çoğulculuk ile katılım olgusunu vurgulayan yeni düşünceler ortaya çıkmıştır.⁶¹ Bu kapsamda bu bölümde radikal demokrasi, müzakereci demokrasi ve oydaşmacı demokrasi üzerinde durulacaktır.

Radikal demokrasi kuramı, liberal ve sosyalist kutuplaşmanın sonrasında toplum odaklı bir karışım görünümündedir. Klasik liberalizme ve Marksizme bir alternatif olarak sunulan radikal demokrasi, kişisel hakların daha da artmasını sağlamak ve buna bağlı olarak mülkiyet haklarını ve devlet iktidarının kullanılmasını demokratik hesap verme yükümlülüğü içerisinde ele almak amacındadır. Bireysel ve toplumsal ilişkileri, siyasal ilişkiler olarak gören bir anlayıştır.

Liberal demokrasinin Soğuk Savaş sonrası dönemde zaferini iddia eden görüşler olsa da bazı düşünürler, demokrasinin yeni siyasi atmosfer içerisinde çağın ruhunu yakalayamadığını öne sürerek liberal demokrasinin bir kriz içerisinde olduğunu altını çizmektedir.

Radikal demokrasi toplumun farklılıklara bölünmüş yapısına ve çoğulculuğuna vurgu yaparak, demokrasi teorisinin normatif açıdan yeniden ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Liberal demokrasinin derinleştirilip geliştirilmesi ile özgürlük ve eşitlik ideallerine yeni bir anlam kazandırmaya çalışan bu yaklaşım ilk olarak, Laclau ve Mouffe'in 1985'te yayımladığı "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" eserinde öne çıkarılmıştır. Politik kuramcı olan bu iki düşünürün "Hegemonya ve Sosyalist Strateji"de amaçları "sol siyasetin" tıkanmışlığını göstermek olmuştur.

---

⁶⁰ Muttalip Özcan, "Temel Dayanakları Bakımından Demokrasi: Antik ve Modern", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2009, s. 126.

⁶¹ Gökçe Zabunoğlu, "Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 66, Sayı 4, 2017, s. 804.

Mouffe, temelde demokrasi sürecini açıklarken kavramsallıktan beslenmiştir. Radikal yurttaşlık, ikilemi öznellik, söylem gibi unsurlar Mouffe'un teorisini kurarken, fikirlerini temellendirdiği hususlardır.⁶²

Düşünüre göre, siyasal sorunların demokratik unsurlarla çözümünü yeniden değerlendirirken, bireyin haklarını ve çoğulcu demokrasi konusunu unutmamak gereklidir. Çoğulculuk kavramının yeni demokrasi ile beraber anılmasının neticesi olarak, temel insani unsurlar olan özgürlük ve eşitlik yeniden ele alınmıştır. The Return of the Political adlı eserinde buna bağlı olarak hiç kimsenin "doğru" yorumunun kendisinininkini olduğunu iddia edemeyeceğini savunarak: "bundan dolayı bu ilkelerin yorumları hakkındaki tartışma çerçevesinde kararlara varmak ve devletin iradesini belirlemek için bir takım mekanizma ve usullerin yerleştirilmesi esastır" demektedir.⁶³

Radikal demokrasinin teorisini Mouffe için, liberal politikaların uzlaştırılması söylemi gerçekçi değildir. Bu nedenle, liberalizm, kimliklerin kurulmasında uzlaşmanın mümkün olduğunu iddia ederek yanımdır Piyasa girişimcileri liberal demokrasi politikalarında baskındır çünkü ekonomik modele göre tasarlanmaktadır. Dolayısıyla bu, demokrasiyi ilgi temelinde anlamak anlamına gelir. Bu nedenle, bireyler kendi çıkarları için seçim yaparlar ve bu nedenle siyasi katılım bir erdem olarak kabul edilemez. Bununla birlikte, radikal demokrasi temel olarak insan doğası üzerine olumlu bir bakış açısına sahiptir. Çünkü radikal demokrasi, bireylerin geniş anlamda güçlendirilebileceğini ve deneyimlerinin yaşamlarını doğrudan etkileyen kurumlarda dönüştürücü etkilere sahip olabileceğini varsaymaktadır.

Radikal demokrasi içerisinde değerlendirilen, liberal ve cumhuriyetçi demokrasileri eleştirerek farklı bir şekilde kendini var eden müzakereci demokrasi, Jürgen Habermas'ın iletişimsel eylem kuramını temel alan, iletişimsel eyleme dayalı bir demokrasi düşüncesidir.⁶⁴ Bu kapsamda ifade edilen müzakere kavramı genel olarak ilgili tarafların kendileri ile ilgili konularda karar verme öncesi birbirlerini ikna ederek ortak bir karara varmak üzere görüşmesi anlamına gelmektedir.⁶⁵

⁶² Mehmet Kanatlı, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2014, s. 117.

⁶³ Fahriye Üstüner, "Radikal Demokrasi: 'Liberalizm mi? Demokrasi mi? Evet, Lütfen'", **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Cilt 34, 2007, s. 317-320.

⁶⁴ A. Fulya Şen, "Müzakereci Demokrasi ve Halkla İlişkiler: Kamu Yönetiminde Alternatif Bir Halkla İlişkiler Arayışı", **Yaşar Üniversitesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 7, 2012, s. 4592.

⁶⁵ Zabunoğlu, a.g.e., s. 805.

Müzakereci demokrasi, Batılı liberal demokrasilerde yöneten ve yönetilenler arasındaki yabancılaşma, medya, özel işletmeler, kamuoyu ve kamu ilişkisi konusundaki bölünmüşlükler dolayısıyla; doğrudan demokrasiye benzer bir şekilde bu sorunların ortadan kaldırılmasını esas alan, karşılıklı görüşmeyi esas alan katılımcı bir demokrasi türüdür.⁶⁶ Bireysel çıkar ve tercihlerin oy vermeye dayandığı sistem ve demokratik düzenlemeler artık toplumun tüm kesimine hitap etmekten yoksundur ve bu durumda toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına çalışılan müzakere sistemi kabul görmeye başlamıştır.⁶⁷ Bu kapsamda sadece oy verme merkezli demokrasinin, sabit tercih ve çıkarlar arasında sıkıştığını savunan müzakereci demokraside önemli olan kanaatler ve irade oluşumunun iletişimsel süreçleridir.⁶⁸ Bu noktada önemli olan kararların, vatandaşların etkin katılımıyla alınmasıdır. Bu karar alma süreçlerinde vatandaşlar eşit ve özgür bireyler olarak müzakerelelere katılırlar. Eşit ve özgür bireylerin kamusal kararlarla ilgili öne süreceği savlar ve bu savların ideal tartışma ortamında müzakere edilerek kamusal iyinin sağlanması amaçlanmaktadır.⁶⁹

Müzakereci demokrasi temelde, liberal demokrasiye bir alternatif olarak gelişen, kısaca onu aşmaya çalışan bir demokrasi kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda liberal demokrasinin yaşadığı krizlere çözüm üretilmesi için yeni bir devlet, sivil toplum ve ekonomi anlayışı önerilmektedir. Bunun için de devlet güçleri arasında değil, toplumsal bütünleşmenin farklı kaynakları arasında yeni bir dengenin kurulması hedeflenmektedir.⁷⁰ Müzakereci demokrasinin önde gelen isimlerinden Benhabib'e göre, demokratik toplum içinde meşruiyet, ortak ilgi alanındaki bireylerin özgür ve kısıtlamasız kamusal müzakereye kaynaklanmaktadır ve modelin temeli eşit bireyler arasındaki özgür ve rasyonel bir müzakere usulünün sonunda alınması ilkesinde yatmaktadır.⁷¹ Habermas da demokrasi açısından uzlaşma ve bunun gerekliliğine vurgu yaparak; müzakereci demokrasi ile ortaya çıkacak kararın, tahakkümün olmadığı bir tartışma süreci sonunda alınması ve uzlaşmayı yansıtacak şekilde rasyonelleşmiş bir niteliğe sahip olması gerekliliğine işaret etmektedir.⁷²

⁶⁶ Serhat Altinkök, "Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak Vatandaş Jürileri Yaklaşımı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt 6, 2015, s. 1.

⁶⁷ Zerrin Toprak, "Yerel Siyasetin Demokratik Gelişimi Bütünleşik Stratejik Yönetim Pratikleri: İzmir İçin Bir Yaklaşım", *I. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 15-16 Nisan 2009, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 2009, s. 3.

⁶⁸ Zabunoğlu, a.g.e., s. 809.

⁶⁹ Erhan Atagül, "Üçüncü Yol Olarak Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Modeli", *Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2017, s. 47.

⁷⁰ M. Kemal Coşkun, *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2007, s. 36.

⁷¹ Gökhan Demir, "Habermas ve Foucault: Müzakereci Demokrasi ve Yönetimsellik", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 22, 2011, s. 58.

⁷² Zabunoğlu, a.g.e., s. 807.

Habermas bu modelin sadece siyasal yaşam için değil, kültürel ve toplumsal yaşamda da uygulanması gereken bir model olduğunu belirtmektedir.⁷³

Özet olarak müzakereci demokrasi; en karakteristik özelliklerinden birini karşılıklı iletişim ya da tartışma ile alan, idealize edilmiş bir müzakere ortamına yani katılımcıların birbirlerine bir rakip olarak değil fakat eşit derecede katılma hakkına sahip üyeler olarak baktığı bir müzakere sürecine zemin hazırlayan, sadece belli örgütsel çıkarlarını ifade eden gruplara değil bunlarla birlikte her sese kulak vermeye çalışan bir demokrasi tasarımı yapmaktadır.

Oydaşmacı demokrasi siyasal sistemde tek bir grubun egemenliğini engellemek isteyen bir yaklaşım olarak, kişilerin yanı sıra grupların varlığını onaylayan, dini, etnik veya coğrafi vb. gibi temellere sahip belirgin farklı kimlikteki grupların kişilerle eşit öneme sahip olduğunu kabul eden bir demokrasidir.

Konsensüs veya uzlaşması demokrasi olarak da isimlendirilen oydaşmacı demokrasi mümkün olduğu kadar çok katılıma dayalı, vatandaşların çoğunluğunun arzularına yönelik bir yönetim sistemini ifade etmektedir. Vatandaşları ilgilendiren meselelerde her vatandaşın beklentisi ve arzusunun dinlenmesi ve karar aşamasında söz hakkı verilmesini dayanan Oydaşmacı demokrasi, iktidar olma şansı elde edemeyenlerin de dışlanmayarak karar alma sürecinde yer almasına dayanmaktadır.⁷⁴

Oydaşmacı demokrasi, parçalı toplumlardaki çatışmaların, rakip grupların kabulleneceği bir tarzda yapılan pazarlık süreçleri ile düzenlenebileceğini savunmaktadır. Özellikle elitlere vurgu yapan bu modelde, çatışmaların akabinde kurulacak oydaşmacı bir demokraside elitlerin etkililiği kuşku götürmezdir. Oydaşmacı modelin başarılı yönü olarak; farklı toplumsal grupların bütünleştirilmesinde ve bu sayede siyasal istikrarın sağlanmasına yönelik becerisi ifade edilmektedir. Bunu sağlayacak olan da oydaşmacı modelin dikkat çektiği, farklı grupların elitlerinin işbirliği içerisinde davranma yetenekleridir.⁷⁵

Dünyada örnekleri görülen oydaşmacı demokrasilerde, bütün tipik oydaşmacı aygıtlar; danışma meclisi ve komitesidir ki, resmi olarak güçleri çok sınırlı olmasına rağmen, siyaseten çok etkilidirler. Bunun en güzel örneklerinden biri; Belçika'da

---

⁷³ Zabunoğlu, a.g.e., s. 807.

⁷⁴ Güçyetmez, a.g.e., s. 488.

⁷⁵ G. Manfred Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**. Çev. M. E. Köktaş. Ankara, Vadi Yayınları, 2002, s. 223.

görülmüştür. Çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış olan dini okullara devlet yardımı meselesi, kabine dışı olarak, büyük parti liderlerinin oluşturduğu bir koalisyona çalışmaları ile çözümlenmiştir.

Oydaşmacı demokrasi anlayışı demokrasiyi mutlak ve sınırsız çoğunluk yönetimi olarak kabul etmez. Aritmetik bir çoğunluğun daima kamu iyiliğine yöneleceği ispatlanması mümkün olmayan bir varsayımdır. Bir karardan etkilenenlerin o kararın oluşmasında doğrudan doğruya ya da seçilmiş temsilciler aracılığıyla katkıda bulunması demokrasinin ilk amacıdır. Kaybeden grubunu karar verme sürecinden uzak tutmaya sonuna kadar karşı olan bir görüşdür. Çoğunlukların yönetmesi, azınlıkların da muhalefet etmesi kabul edilemez.

Lijphart, çoğunlukçu demokrasinin ilk unsuru olan yürütme gücünün toplanmasını tek parti ve dar çoğunluk kabineleri şeklinde belirtirken, oydaşmacı demokrasi modeli yürütme gücünün önemli partilerin geniş bir koalisyona dâhilinde paylaşılmasını öngörür. Çoğunlukçu model iktidarların birleşmesi ve kabine üstünlüğü unsurunu içerirken oydaşmacı demokrasi modeli resmi veya gayri resmi kuvvetler ayrılığını gerektirir. Çoğunlukçu demokrasi modeli iki partili sistemi öngörürken oydaşmacı demokrasi modeli hiçbirinin çoğunluk partisi statüsüne ulaşamayacağı çok partili bir sistemi içermektedir. Bununla bağlantılı olarak çoğunlukçu modelde tek boyutlu parti sistemi hâkimken oydaşmacı modelde çok boyutlu parti sistemi mevcuttur. Azınlıklara önem veren çoğunlukçu anlayışta dağınık ve ülkenin her kesimine hitap eden bir parti sisteminin ve çoğunluğu egemen kabul eden çoğunlukçu demokrasi modelinde her seçimde tüm ülke çoğunluğuna ulaşacağı inanılan bir çoğunluk partisinin galip geldiği bir sistem oluşturması çok normaldir.⁷⁶

1.3.DEMOKRASİNİN TEMEL GEREKLİLİKLERİ VE TEMEL ZORLUKLARI

En yalın tanımlama ile halkın halk tarafından yönetimi olarak açıklanan demokrasinin yorumlanmasında belirli güçlükler de bulunmaktadır. Buna göre ilk olarak siyasi bir topluluk içerisinde halkın ne şekilde tanımlanacağı ve halk egemenliğinin açıklanmasındaki güçlükler, demokrasinin gerekliliklerinin belirlenmesi konusunda da bazı zorluklar ortaya çıkarabilmektedir.

Ayrıca her demokrasi için bir tehdit unsuru olduğu üzere iktidarın belli bir zümre eline geçmesi de temel bir tehlike kabul edilmektedir.⁷⁷

⁷⁶ Schmidt, a.g.e., s. 231-234.

⁷⁷ Burhan Kuzu, "Demokrasi Resmi İdeoloji Sivil Toplum", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 4, Volume 7, 1992, s. 338.

Temsili bir demokraside halkın yönetimi katılma ve temsil mekanizmalarının çoğulcu ve rekabete dayalı bir siyasetin, çoğunluğun yönetme hakkıyla ilgili yöntemlerin varlığını ve nihayet seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğünü zorunlu kılmaktadır. Yine özgürlükçü ve anayasanın üstünlüğüne dayanan bir siyasal sistem olan demokrasi anayasal kural ve sınırlamalar çerçevesinde işlemini ve ekonomik özgürlükleri de kapsayan insan haklarının güvence altında olmasını gerektirir.⁷⁸

İlkesel açıdan bakıldığında demokrasi eşitlik ve özgürlük ile doğrudan ilişkili durumdadır. Buna göre: ⁷⁹

✓ *Eşitlik*: Eşitlik demokrasinin temel değeri durumundadır ve tüm bireyler hukuk karşısından eşittir. Eşitliğe paralel olarak bireyler arasında ayırım yapılmaması ve katılımda tüm kesimlerin eşit olması da bu ilkenin bir gereğidir.

✓ *Özgürlük*: Bireyin eylem olanaklarının engellenmemesi olan özgürlük demokrasi noktasında başkalarının özgürlüğünün başladığı yere kadar geçerli özgürlüktür. İnsanın insan olmasından kaynaklanan ve doğuştan gelen bir hakkı olan özgürlük temel hak ve özgürlüklerine-düşünce, inanç ve ifade- sahip olmasını ifade eder.

Demokrasinin temelinde insan bulunmakta, eşitlik kavramıyla başlayan demokrasi anlayışının hayata geçmesi yine insan sayesinde olmaktadır. Bir diğer ifadeyle var oluş kaynağı insan olan ve kendi kaynağı olan insan sayesinde varlığını sürdüren demokrasi, kendinden beslenmektedir. Dolayısıyla demokrasinin temel ilkelerinin benimsendiği demokratik bir toplum oluşturma, demokratik ilkeleri benimsemiş insanlarla gerçekleştirilebilmektedir. Demokratik bireyler ise demokrasinin canlı-kanlı var olabildiği toplumlarda, yetiştirilebilir ve ancak demokratik bireyler sayesinde demokrasi varlığını sürdürebilir. Demokrasinin gelişen, değer kazanan ve benimsenmesi her geçen gün kolaylaşan bir kavram olma özelliği kazanması ise bu döngünün sürekliliğine bağlıdır.⁸⁰

Demokrasinin uygulanışı sadece sistemsel bir bütünleşme süreci olarak görülmemelidir. Demokrasinin işleyişinde önemli role sahip olan "çoğunluğun rızası" da söz konusudur. Çoğunluğun rızası, yani sistemin etkin ve yararlı olduğuna

⁷⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 203.

⁷⁹ Mehmet Tan vd., "Siyasi Partiler ve Türkiye'de Parti İçi Demokrasi Sorununa İlişkin Çözüm Önerileri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, s. 350.

⁸⁰ Mustafa Yılmaz, *Demokrasimizin Kültürel Temelleri*, Ankara, Nobel Yayınları, 2006, s. 44.

inanması önemli bir ayrıntıdır. Görüldüğü üzere, aslında demokrasinin adaptasyonu bir anlamda "topluluğun hazım kapasitesine" dayanır. Topluluğun sindiremediği her sistem, kusursuza yakın bir sistem olsa da sürekliliği tehlikede olan bir sistemdir. Siyasal hakların ve sivil özgürlüklerin de önemli rol oynadığı bu süreçte demokratik kurumların da emin ellerde, siyasi anlamda kültürel ve toplumsal alanda derin köklerle "topluluğun rızasının" gölgesinde yeşermesi gerekir.⁸¹ Aksi takdirde, Nazi Almanyası ya da Faşist İtalya örneklerinde görüldüğü gibi, demokrasinin uzun ömürlü olamayacağı açıktır.

Kuçuradi'ye göre halk tarafından ve halk için yönetim anlayışı olarak demokrasinin bazı nesnel ve öznel koşulları bulunmaktadır. Bu nesnel koşullar içinde farklı devlet anlayışı en önemlisi kabul edilmelidir. Bu ise vatandaşları birbirlerine karşı korumak ve kamusal adalete göre yönetmek olan devlet anlayışıdır. Bu yaklaşım insan haklarını temel amaç olarak görmeyi, hukuksal bir insan kurumu olarak devletin ve ulusal politikaların amaçlarıyla aynı olmasını gerektirmektedir.⁸²

Demokrasinin modern dünyada egemen siyasal doktrin olduğu kabul edildiğinden, her ülke rejimini demokrasi olarak tanımlamaktadır. Özgürlükçü demokrasi her ülkede farklı özellikler gösterse de demokrasinin asgari belirli şartları bulunmaktadır. Kuzu'ya göre bu şartların başında milli egemenlik, serbest seçimler, çok partili siyasal yaşam, özgürlükler gelmektedir.⁸³

Demokrasi öncelikli olarak seçilmiş temsilcilere ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda devletin kararlarında kontrol yetkisinin anayasal olarak vatandaşlardan kaynaklanması gerekmektedir. Bu yolla yönetimde söz sahibi olan yöneticiler demokratik nitelik kazanabilmektedir.⁸⁴

Seçimler de seçilmiş temsilcilerin yanı sıra demokrasinin olmazsa olmaz ilkelerinden biri kabul edilmektedir. Yöneticilerin belirli aralıklarla ve adil yürütülen seçimlerle belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca seçimlerin belirli aralıklarla yenilenmesi, seçimle gelenin seçimle gitmesi de temel özellikler arasında sayılmaktadır. Seçimlerin genel oy, gizli oy, açık sayım ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi de büyük öneme sahiptir.⁸⁵

---

⁸¹ Mark E. Warren, *Democracy and Trust*, UK: Cambridge University Press, 1999, s. 99.

⁸² İoanna Kuçuradi, "Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998, s. 26.

⁸³ Kuzu, a.g.e., s. 339.

⁸⁴ Güçyetmez, a.g.e., s. 485.

⁸⁵ Güçyetmez, a.g.e., s. 485.

Alain Touraine demokrasinin olabilmesi için seçimlerin yeterli olmadığını, bunun için insan hakları, azınlık hakları, devletin ve ekonomik iktidarın sınırlandırılması gibi ilkelerin olması gerektiğini de savunmuştur. Bu açıdan siyasal kurumlar açısından iktidarın saygı duyması gereken temel haklar, toplumsal temsiliyet ve hukukun üstünlüğüne dayalı aidiyet bilinci de gereklidir.⁸⁶

Demokrasinin olmazsa olmaz ilkelerinden biri çoğulculuktur ve temel felsefesi Rousseau'nun genel iradesine dayanan çoğunlukçu demokrasiye dayanmaktadır. Çoğunlukçu demokrasi, milli irade veya genel irade olarak ifade edilen çoğunluğun iradesinin kamu iyiliğine yöneldiği, çoğunluğun çıkarları ile toplumun çıkarlarının örtüşeceği düşüncesini yansıtmaktadır.⁸⁷

Demokrasi sadece halkın egemenliği şeklinde tanımlanabilecek bir kavram değildir. Bu nedenle yukarıda da belirtildiği gibi tüm unsurların bir arada olması ve doğru bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Örneğin seçim demokrasi için çok önemli olmakla birlikte seçimin yasallığı ve meşruiyeti de bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde adil seçimler olsa da kuvvetler ayrılığının olmaması halinde demokrasinin varlığından söz edebilmek de mümkün değildir.⁸⁸

1.4. DEMOKRATİKLEŞME KAVRAMI VE KAPSAMI

Demokrasi, sabit ve bir anda ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirilmediği için "demokratikleşme" süreci çerçevesinde ele alınmaktadır ve bu haliyle demokratikleşme otoriter/totaliter sistemlerden demokrasiye geçişi, daha açık bir ifade ile ideal bir hale gelme süreci olarak açıklanmaktadır.

⁸⁹

Demokratikleşme demokrasi ile ilişkili kavramdır ve özelde toplumların demokrasiyi sindirmelerini ve yönetimlerinin sınırlandırılmasını ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanan sömürge ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında ortaya çıkan yeni rejimler ile beraber, demokratikleşme konusu daha sık gündeme gelmeye başlamıştır.

---

⁸⁶ Aktaş, a.g.e., s. 91.

⁸⁷ Kuzu, a.g.e., s. 339.

⁸⁸ Coşkun Can Aktan, "Demokrasiye Alternatif Bir Siyasal Sistem Önerisi: Demarşi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2015, s. 81.

⁸⁹ Gürbüz Özdemir, "Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz'un Önemi", *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2018, s. 31.

Demokratikleşme, Schmitz ve Sell tarafından “belirli bir amaca yönelik bir rejim değişikliği süreci, temel demokrasinin kurulması ve istikrarı olarak tanımlanmıştır.⁹⁰ Potter ise demokratikleşmeyi “demokratik yönde hareket eden siyasi değişiklikler” olarak açıklamıştır. Genel olarak demokratikleşmenin demokratik olmayandan demokratik rejime geçiş gerektirdiği kabul edilmektedir. Bir ülkede demokratik kurumların tesis edilmesi literatürde demokratik geçiş olarak adlandırılmaktadır.⁹¹

Demokratikleşme konusundaki tartışmalar özellikle S. Huntington’un 1992’deki “Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratikleşme” çalışması ile birlikte ön plana çıkmıştır. Bu eserinde Huntington, günümüzdeki demokrasi anlayışının iki yüzyıllık bir süreç sonucunda ortaya çıktığını, dünyanın 90'lara kadar üç demokrasi dalgası yaşadığını belirterek bu gelişimi üç ileri ve iki ters dalga kapsamında açıklamıştır.⁹²

Huntington’a göre demokrasi sürekli güçlenen bir süreç olarak bir anda değil, zaman içinde gelişen bir olgudur. Demokrasinin dinamik yapısı nedeniyle her toplum kendisine özgü bir demokratikleşme tecrübesi yaşayabilecektir. Bu nedenle farklı coğrafyalardan birebir aynı demokratik süreçleri ve pratikleri beklemek, bir noktadan sonra demokrasinin dinamizmini ve demokratikleşmenin doğasını sınırlandırmak anlamına gelecektir.⁹³

Demokrasi düşüncesine yönelik gelişimci yaklaşımın özellikle Batı dışı toplumlar açısından önemli olduğu kabul edilmektedir. Çünkü geçmişten günümüze yaşanan tecrübeler ışığında ortaya çıkan ve demokrasinin doğasında olan ters dalgalar dikkate alınmadığında bile insanlar daha demokratik sistemler kurma eğilimine sahiptir.⁹⁴

Demokratikleşme hem devlet içinde hem toplum içinde tam olarak gerçekleşmelidir. Demokratikleşme, iki yönlü ve iki eş zamanlı bir faaliyeti ifade eder. Demokratikleşme faaliyeti bir yandan toplumsal eşitlik ve özgürlüğün genişletilmesini, diğer yandan devlet kurumlarının yeniden yapılandırılıp demokratikleşmesini ve bunların aynı anda gerçekleştirilmesini gerektirir. Toplumsal eşitlik ve özgürlüğün alanının genişletilmesi sivil toplumun etkin rol oynama kapasitesinin artırılması

---

⁹⁰ H. P. Schmitz ve K. Sell, “International Factors in Democratization” in *Democracy Without Borders*, J. Grugel (ed.), New York: Routledge, 1999, s. 25.

⁹¹ David Potter, “Explaining Democratization”, *Democratization*, D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh & P. Lewis (eds), Cambridge: Polity Press and Open University, 1997, s. 3.

⁹² Özdemir, a.g.e., s. 31.

⁹³ Özdemir, a.g.e., s. 32.

⁹⁴ Özdemir, a.g.e., s. 32.

yoluyla gerçekleştirilir. Demokrasi bireysellik ve bireysel hak arama özgürlüğü demek değildir. Bireyin toplumsallaşması ve birlikte yol alması demokratikleşmenin gereğidir.

Demokratikleşme üzerinde sivil toplumun çok önemli roller üstlendiği kabul edilmektedir. Sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki ilk işlevi iktidarın sınırlandırılmasıdır. Jose Ortega Gasset, Erich Fromm, William Kornhauser, Hannah Arendt gibi kitle toplumu teorisyenlerine göre, sivil toplum, kitle toplumunu zedeleyen siyasal virüslere karşı can alıcı bir panzehirdir. Sivil toplum birliklerindeki katılım, geleneksel bağlarından liberalizm ve kapitalizmle koparılan, kendilerini köksüz ve mahrum edilmiş bulan ve ait olma yolları arayan bireylere cemaatsel bağlar ve alternatif bağlantı dizileri sağlayarak totaliter eğilimleri önleyebilir. Demokratik yönetim için gerekli deneyimleri teşvik eder, farklı bireyler arasında ortak çıkar bilincinin doğmasını kolaylaştırır.⁹⁵

Sivil toplum kendi içinde de demokratik bir yapı oluşturmak zorundadır. Demokratik bir sivil toplum bireyselcilikten kurtulmuş birlikte hareket eden örgütlü bir yapıdır. Örgüt halkı sürekli bilinçlendirerek halkı sorunlara daha duyarlı hale getirir. Sivil toplum tepkilerini dile getirirken ses getirecek dikkat çekecek yöntemler kullanır. Ağzı bantlama, sokak gösterileri yapma, ironik gösterimler ve karikatürler son zamanlarda etkisini arttıran sivil toplum eylemlerindedir. Problemler medya aracılığıyla da sürekli gündemde tutularak otorite çözüme zorlanır.

Sivil toplum, demokrasilerde çoğunluk diktatörlüğü önündeki en büyük engeldir. Klasik ifadesi ile demokrasi halkın kendi kendini yönetmesidir, ancak asla lütfet şeklinde verilen bir yönetim biçimi değildir. Aksine siyasi bir çaba sonucunda alınan bir yönetim biçimi olduğunu düşündüğümüzde sivil toplum unsurlarının demokratik hakları elde etme konusunda ne kadar gerekli olduğu da anlaşılmaktadır.⁹⁶

Bilindiği gibi demokratik toplumlarda rızaya dayalı bir hukuk sistemi esastır. Anayasal veya hukuksal devlet bu bakımdan demokratik toplumun temel şartıdır. Hukuk sistemi de iktidarın bahşettiği bir lütfet değildir, bilakis bir haktır. Devlet hukukun belirleyicisi değil, devlet hukuk ile sınırlanmıştır; yani demokrasilerde hukuk birey ile devlet arasındaki sözleşmeyi sağlayıcı temel araçtır. Demokratik toplumlarda her türlü farklı unsur kendisini siyasi arenada bir örgütlenmeye rahatlıkla dönüştürebilir. Zaten

---

⁹⁵ Keane, a.g.e., s. 132.

⁹⁶ Ali Rıza Abay, "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", **3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, 24-26 Kasım, Eskişehir, 2004, s. 275.

demokrasinin asıl itici gücü farklılıkların iktidar için yarışmasına dayanır. Bu bağlamda demokratik yönetimler ile sivil toplum beklentileri ve hedefleri arasında paralellik vardır.⁹⁷

Demokratikleşme yaklaşımları, demokrasinin toplumlar tarafından benimsenme nedenlerini ve sonuçlarını ele alan teorilerdir. Bu kapsamda bu kısımda en fazla inceleme alanı bulan modern yaklaşım, yapısalcı yaklaşım ve geçiş yaklaşımı üzerinde durulacaktır.

1.5. DEMOKRATİKLEŞME YAKLAŞIMLARI

1.5.1.Modern, Yapısalcı Yaklaşım ve Geçiş Yaklaşım

Demokratikleşmede modern yaklaşım Lipset (1959)'in çalışmaları sonrasında ivme kazanmıştır. Lipset'e göre, belli bir sanayileşme ve modernleşme seviyesi aynı zamanda demokratikleşmeye yol açmaktadır ve bir ulus ne kadar sanayileşmişse demokrasiyi sürdürme şansının o kadar yüksek olduğu kabul edilmektedir.

Bu yaklaşım birçok çalışma ile doğrulansa da, genellikle iki örneğe referansla eleştirilmektedir: Almanya ve Hindistan. Almanya'nın yüksek düzeyde modernleşmeyi yaşadığı, ancak Hitler'de faşist bir rejim haline geldiği tartışılıyor; Öte yandan, Hindistan modernleşmemiş olmasına rağmen demokrasiden yararlanmışır.⁹⁸

Kökleri 13. yüzyıla kadar uzanan liberal düşünce 18. yüzyılda aydınlanma felsefesinin de etkisiyle bireysel özgürlük ve eşitlik düşünceleri ile yeniden yapılanmış ve 19. yüzyıla gelindiğinde ise siyasal alanda yaygınlaşmaya başlamıştır. Bireyi merkeze alan ve bireysel özgürlükler düşüncesi ile biçimlenen liberal düşünce, halkı ve halkın beklentilerini esas kabul eden demokrasi ile kişi hak ve özgürlükleri noktasında bütünleşmiştir. Bu birleşme liberal demokrasi anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Çoğunluk egemenliği ve onun ortak iradesi kavramlarıyla Jean-Jacques Rousseau demokrasiyi yeniden yorumlamıştır. 18. Yüzyılda Aydınlanma filozofları tarafından merkezi egemen devlet özgürlükleri ve hakları kısıtlayan despotlukla başdaştırılırken Jean-Jacques Rousseau bunun tam aksini iddia ederek karşımıza çıkmıştır. Rousseau merkezi devletin gücünü modern devlet anlayışına yerleştirirken

---

⁹⁷ Abay, a.g.e., s. 275.

⁹⁸ Lipset, a.g.e., s. 69-105.

bunu dönemin mutlak monarşisini doğrularak değil egemen devlet temelini halkı olarak yapmıştır, artık egemen olan halktır. Halk egemenliğin tek meşru sahibidir, devlet bu meşru sınırlar içinde kalırsa özü itibariyle demokratik olabilecektir. Meşruiyeti halka dayanan bu yaklaşımı da 'genel irade' olarak ifade eder, temel amaç bireysel çıkar değil ortak yarardır. 'Genel irade' egemen halkın ortak kararıdır ve yanılmaz, böylece halkın çoğunluğunun aldığı karar geçerlidir, bu görüş ise bizi çoğunlukçu demokrasi anlayışına götürmektedir. Bu durumda farklı düşünenler yani azınlıkların farklı talep ve düşünceleri bu demokrasi anlayışında eriyip gitmeye mahkumdur. Genel iradede yola çıkıldığında Rousseau için demokrasi, doğrudan demokrasi fikridir. Bir yasayı ancak onu yapan iyi yorumlar ve uygulamalarla düşünceyle yasama ve yürütme erkini bir arada ifade etmekte yani yönetme eyleminin halkın elinde olması gerektiğini savunmaktadır. Hem yasa yapan hem de bunları uygulayan halk dikkatini özel işlerine ve çıkarlarına verdiğinde ise ortak çıkar bireysel çıkarlar altında ezileceğinden, egemen halk yozlaşacak ve devlet devlet olmaktan çıkacaktır. Bu noktada bozulan bu düzen anarşi ve zorbalığı beraberinde getirecektir. Böylece Rousseau'ya göre demokrasiyi gerçekleştirmek mümkün olmamıştır ve hiçbir zaman da mümkün olmayacaktır.⁹⁹

Egemenliğin kaynağına ulusu koyan Emmanuel Joseph Sieyès, Rousseau ile aynı noktada genel ve ortak iradeyi savunsa da bunun temsilciler tarafından yapılması gerektiği savı ile ondan ayrılmaktadır. Sieyès'e (2015: 70) göre ulus somut bir varlık olmadığı için egemenliği bizzat kullanması olanaklı değildir bu yüzden egemenlik temsilciler aracılığıyla kullanılmalıdır. Temsil yönetimi toplumlarda üç aşamada gelişmektedir; ilk aşama tek tek bireylerin bir araya gelerek bir ulus meydana getirmesidir, ikinci aşama bir birlik sağlanması için ortak bir irade oluşmalıdır, tek tek bireylerin çıkar ve iradeleri ortak iradenin kaynağıdır fakat söz konusu ortak irade olduğundan bireysel çıkar ve iradenin bir anlamı kalmamaktadır. Doğrudan kendi iradelerini kullanmayan bireyler böylece egemenliği kullanmak için vekalet yoluyla temsilci belirlemekte ve artık son aşamaya gelindiğinde ulusa ait ortak irade yerini temsili ortak iradeye bırakmaktadır. Ortak iradenin gerçek sahibi halk olduğu için temsilciler bu yetkiyi keyfi olarak kullanamayacaklardır.¹⁰⁰

Liberal demokrasi düşüncesinin kuramsal çerçevesi 19. yüzyılda liberalizm ve demokrasinin belli ilkeleri esas alınarak biçimlenmiştir. Liberal demokrasi kuramının en önemli isimlerinden olan John Stuart Mill 19. yüzyılda geliştirdiği demokrasi

---

⁹⁹ Abay, a.g.e., s. 276.

¹⁰⁰ Lipset, a.g.e., s. 69-75.

öğretisini Tocqueville'in demokrasi kuramı üzerine olan çalışmasına dayandırmaktadır. Mill' in ideal yönetim şekli üzerindeki görüşü John Locke' un ortaya attığı ve sonrasında Montesquieu' nun geliştirdiği "ılımlı demokrasi" anlayışı ile örtüşmektedir. Bentham'ın faydacılık yaklaşımını demokratik düşünceleri ile ilişkilendirerek benimseyen Mill, bir yandan da çoğunluğun tiranlığı karşısında bireysel özgürlüklerin tehlikeye girmesinden endişe etmiş ve despotizmin karşısında olmuştur. Ona göre en iyi yönetim "yönetenin karakterinin ve kaderlerinin ıslahını sağlayan ve aynı zamanda bir topluluğun üyesinin erdem ve istidadından en optimal olarak yararlanan ve geliştiren yönetimdir" . Mill'in devlet ideali temsile dayalı bir egemenliği savunmaktadır. Siyasal katılım ile liyakat bu devlet ideali için vazgeçilmez unsurlar olarak kabul edilmektedir. Vatandaşların siyasal katılım göstermesi bireysel çıkarı korumak adına desteklenirken, liyakat ise Mill'in benimsediği faydacılık geleneğine dayandırılmaktadır. Mill' in 19. yüzyılda kaleme aldığı "Otobiyografi" eserinde "Popüler anayasanın en iyi biçimi" olarak bahsettiği ideal temsili yönetime dair görüşlerinin temel özelliklerinden bazıları şöyledir: • Temsili bir yönetimin başarı sağlayabilmesi için bazı toplumsal şartlara sahip olması gerekmektedir. Öncelikle halk kamuyu ilgilendiren her türlü konuda tartışmak ve katılım göstermek için istekli ve ehil olmalıdır. • "Yanlış" demokrasinin karşısında olunmalı ve "doğru" demokrasi desteklenmelidir. Mill' in bahsettiği "yanlış" demokrasi; azınlıkların yurttaşlık ve seçme haklarının önüne geçildiği ayrımcı bir yönetim biçimidir. • Mill' e göre iktidar yürütmede yoğunlaşmalıdır. Otorite ve aldığı kararların sorumluluğu bölünmemelidir. • Temsili yönetimin olası aksaklıklarına karşı önlemler alınmalı ve kamu yararını korumak için gerektiğinde farklı sınıf ve çıkar grupları iş birliği sağlamalıdır.¹⁰¹

Locke 1632 ve 1704 yıllar arasında İngiltere'de yaşamıştır ve o dönem İngiltere için geçerli olması gereken yönetim anlayışını ortaya koyan savlarının evreselliği onun modern liberal düşüncenin kurucuları arasında sayılmasını sağlamıştır. Lock kaleme aldığı Yönetim Üzerine İncelemeler adlı eserlerinde yönetimin tanrıdan geldiği savını çürütecek görüşlerini sunmuştur.

Lock incelemelerine doğa durumundan başlamaktadır, klasik toplum sözleşmelerinin çıkış noktası ve en önemli temeli olan doğa durumu birey üstünde herhangi bir otoritenin olmadığı durumdur, insanların doğa durumuna bakmak siyasal iktidarın doğru anlaşılıp yorumlanması için gereklidir. Doğa durumu ise insanların barış, eşitlik ve özgürlük içinde olduğu durumdur. Locke'a göre doğa durumu insanlar için başlangıçta eşitlik ve sonrasında da özgürlük durumudur, eşitliğin başlangıçta

---

¹⁰¹ Özdemir, a.g.e., s. 32.

olmasının nedeni ise özgürlüğün sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Herkesin eşit ve özgür olduğu doğa durumunda bile uymak zorunda olduğu doğa yasası vardır ve doğa durumunda her bireyin eşit olması özgürlük durumuna sınır getiren dolayısıyla da doğa durumuna uymasını mecbur kılan bir durumdur. Bütün insanları doğası gereği akıllı kabul eden Locke özgürlük ve eşitlik durumunu herkeste aynı ve tek biçimli aklın bulunmasına dayandırır. Doğa tarafından insana verilen bu akılla birey doğa kanunları edinir dolayısıyla bu kanunlardan çıkmak akli doğru kullanmamakla eş değer tutulur. Doğa kanununun sadece akıl yönü değil aynı zamanda ahlaki yönü de vardır, bu yüzden bu kanunlar aynı zamanda değişmez ahlaki kurallardır. Doğa durumu ile insan doğası özdeşdir bu nedenle doğa durumunun değişmesi demek insan doğasının değişmesi anlamına gelir ve bu mümkün değildir.

Barrington Moore'un (1966) çalışmasına dayanan yapısalcı yaklaşım çeşitli toplumlardaki sınıf ve iktidar yapılarındaki değişimlere öncelik vererek, uzun vadeli tarihsel değişim süreçlerini analiz etmektedir. Moore, Diktatörlük ve Demokrasinin Sosyal Kökenleri adlı çalışmasında İngiltere, ABD, Japonya, Rusya, Çin ve Hindistan Almanya'da devlet, köylülük, toprak üst sınıfı ve kentsel burjuvazi arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Bu toplumlardaki farklı sınıf yapılarının ve sosyal değişimlerin farklı siyasi sonuçlara yol açtığı sonucuna varmıştır. Buna göre bazılarında demokrasi, bazılarında faşizm ön plana çıkarken Moore, demokratik kalkınma için beş genel koşul olduğunu savunmuştur. Bunlar:¹⁰²

- ✓ Bir devletin veya bağımsız bir toprak aristokrasisinin çok güçlü olmasından kaçınmak için dengenin geliştirilmesi,
- ✓ Uygun bir ticari tarım şekline dönüşme
- ✓ Arazinin zayıflaması aristokrasi,
- ✓ Köylüler ve işçilere karşı bir aristokrat-burjuvazi koalisyonunun önlenmesi,

- ✓ Burjuvazi tarafından yönetilen "geçmişten gelen devrimci bir ara

Moore, sosyal sınıfların ve sınıflar arası koalisyonların ortaya çıkmasına odaklanan neo-Marksist bir yaklaşımdan yararlanarak, tarımcılıktan modern sanayi dünyasına kadar üç tarihsel yol olduğunu savunuyor. İngiltere, Fransa ve ABD tarafından örneklenen kapitalist demokratik yolda, köylülük politik olarak iktidarsızdı ya da tamamen ortadan kalktı, güçlü bir burjuvazi vardı ve aristokrasi burjuvazi ile kendi arasında birleşti ya da demokratikleşme çabalarına karşı koyamamıştır.

---

¹⁰² Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston, Beacon Press, 1966, s. 430- 31.

Almanya ve Japonya tarafından örneklenen kapitalist gerici rotada ise köylülük, hem burjuvazinin hem de aristokrasinin çıkarlarına, dolayısıyla köylülüğe karşı muhafazakâr bir ittifak ile bir tehdit oluşturuyordu. Bu ittifak, faşist bir lider tarafından yukarıdan bir devrimde işbirliği yapabilecek özerk, zaman zaman otoriter bir devleti destekledi. Son olarak, Çin ve Rusya tarafından örneklenen komünist rotada, burjuvazi ortaya çıkmadı ve köylülük, aristokrasiden merkezî tarım bürokrasisine karşı aşağıdan radikal bir devrim yaratacak kadar güçlü ve bağımsızdı. Hindistan ise yukarıda belirtilen yolların hiçbirine benzemeyen çok farklı bir süreç yaşamıştır.¹⁰³

Marx'a göre; "Günümüze kadar bütün toplumların tarihi bir sınıf savaşları tarihidir. Hür insan ve köle, yani ezenler ve ezilenler sürekli bir zıtlık içinde, bazen açık, bazen gizli olarak, aralıksız bir savaş sürdürmüşlerdir. Öyle bir savaş ki, her seferinde, ya toplumun bir devrimle baştanbaşa değişmesiyle, ya da savaşan sınıfların birlikte mahvıyla sona ermektedir. Marx'ın bu sözlerinden devletin, toplumun sınıflara bölünmesi ve çatışmasından doğduğu ortaya çıkmaktadır. Burada hür insan-köle, usta-çırak, senyörle-serf yani sömürenle sömürülen arasında sürekli bir çatışma, savaş hali bulunmaktadır. Bu sınıflara ayrılma sonucunda aralarındaki anlaşmazlıkları, haksızlıkları giderecek devlet ihtiyacı doğmuştur. Daha sonra bu devlet baskı aracı olmuştur. Ona göre; modern hükümet, burjuva sınıfının müşterek işlerini yöneten bir heyetten başka bir şey değildir. Burjuvazinin, iktidarı ele geçirdiği her yerde feodal, patriyarkal ve şairane ilişkileri ayaklar altına aldı. İnsanı 'tabii üstlerine' bağlayan çeşitli karmaşık bağları merhametsizce kopardı ve insanla insan arasında çırılçıplak şahsi menfaatten, taş gibi hissiz 'peşin para hesabı'ndan başka bir şey bırakmadı". Marx'a göre "insan doğal olarak gelişen toplum içerisinde kaldığı sürece, yani özel ve ortak çıkarlar arasında bir uçurum çıktığı sürece, dolayısıyla faaliyet isteğe bağlı olarak değil de doğal olarak bölündüğü sürece, insanın kendi amacı kendisine karşı çıkan yabancı bir güç haline gelir ve insanın onu kontrol etmesi gerekirken o insanı köleleştirir. Çünkü işbölümü ortaya çıkar çıkmaz her insan kendisine zorla yüklenen ve ondan kaçamayacağı özel ve başkalarını dışarıda bırakan bir faaliyet alanına sahip olur. Fakat komünist toplumda bu böyle değildir."¹⁰⁴

Marx, Komünist Manifesto'da belirttiği Sınıf Savaşlarını, Alman İdeolojisinde devlet içindeki demokrasi, aristokrasi ve monarşi ya da oy hakkı gibi tartışmaların da özü olduğunu vurgular. Bu sınıf savaşının aldatici görünümünden öte değildir.

---

¹⁰³ Moore, a.g.e., s. 413.

¹⁰⁴ Özdemir, a.g.e., s. 33.

Egemen sınıf kendi çıkarını toplum çıkarıyla özdeşleştirerek savunur oysa durum tam tersi niteliktedir. Marksist düşüncede devlet, zaten iç içe geçmiş bir dizi teorik ve pratik sorunu örtük ya da açık ilişkiler bağlamında kendinde barındıran dev bir sorunsal niteliğindedir. Öte taraftan diğer bir gerçek de Marksizm’de, Engels’ten beri reddedilemez bir referans bunalımı yaşandığıdır. Marx ardılları, Engels de dâhil, kendi özgün yorumlarının ana kaynağı olarak her zaman Marx düşüncesini referans almışlardır. Bunu yaptıkları ölçüde, Marksizmi giderek daha köklü, daha bilimsel ve daha yaygın kılmakla birlikte, içinden çıkılmaz tartışmaların da tetikleyicisi olmak durumunda kalmışlardır; bazen Marx hiç de sorumlu tutulamayacağı çetrefilli tartışmaların içine çekilmiştir. Bu tartışmaların yoğunlaştığı kavramlardan biri ekonomizm ise, diğeri devletçilik’tir. Gerçekte bu iki kavramın, sanki bir kavram çifti imişler gibi birlikte anılması hiç de rastlantısal değildir. Marksist ortodoks kurama göre devlet, sınıflı toplumlarda egemen sınıfların alt sınıflar üzerindeki sömürsünü meşrulaştıran, egemen sınıfın ideolojisini savunarak bu sınıfın çıkarını korumaya yarayan aygıt konumundadır (Şahin ve Balta, 2001: 192). Bu yaklaşım devleti, egemen ekonomik sınıfların basit bir hizmetkârı biçiminde görürken aşırı ekonomizm ile devleti bağdaştıran bir yargıyı doğurmuştur.¹⁰⁵

Geçiş Yaklaşımı Dankwart Rustow’un (1970) çalışmalarına dayanmakta ve özellikle Latin Amerika’ya özel ilgi duyanlar tarafından takip edilmektedir. Bu yaklaşım, seçkin seçimlerin, pazarlık ve müzakerelerin rolünü, demokrasiye geçiş politik süreçlerinin merkezi olarak vurgulamıştır. Yapısal yaklaşımın ekonomik faktörleri ve toplumsal değişimi makro bakış açısıyla vurgularken, geçiş yaklaşımının mikro bir bakış açısıyla insanın demokratik geçişlerdeki rolünü vurguladığı söylenebilir. Lipset’i eleştiren Rustow, Lipset’in demokrasinin istikrarını en iyi şekilde koruyabilen veya artırabilen faktörler konusunda sadece “işlevsel bir merak” olduğunu savunmuştur. Öte yandan Rustow, gelişmekte olan ülkelere ilgi duymuş ve “ilk önce bir demokrasinin nasıl ortaya çıktığını” anlamaya çalışmıştır.¹⁰⁶

Özellikle Batı Avrupa demokrasi gelişimini yaşamamış ülkelerde, demokrasiye geçiş genelde tek parti yönetimi tarafından olmaktadır. Türkiye gibi çok uluslu bir imparatorluktan, ulus devlete geçiş süreci Avrupa’nın kapitalist ekonomi tarihinden ve Fransız İhtilali ve sonrası deneyiminde geçmediği için Özellikle ulus devlete geçiş sürecinde demokrasinin parti devlet şeklinde teşkil etmiştir. Geçiş süreçlerinde tek

---

¹⁰⁵ Lipset, a.g.e., s. 77-78.

¹⁰⁶ Dankwart Rustow, “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model,” *Comparative Politics*, No 2, Volume 3, 1970, ss. 337-363.

parti rejimleri ideolojik okul işlevi görmektedir. Bu noktada demokrasi, muhalefetin hiç olmadığı ya da kontrol altına alındığı bir süreçte geliştirilmeye çalışılmaktadır.

1.6.DEMOKRASİ ANLAYIŞINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE YENİ AKIMLAR

İlk örnekleri Yunan polis devletleri olarak kabul edilen demokrasi, yüzyıllarca kötü yönetim düşüncesi olarak da değerlendirilmiştir. Tiranlığın en kötü devlet hastalığı olduğunu iddia eden Platon'a göre bu durum demokrasinin bir sonucu iken, Aristo demokrasiyi anayasadan sapma olarak tanımlamıştır. 1795'te demokrasiden despotizm olarak söz eden Kant döneminde de demokrasi günümüzdeki saygınlığını kazanamamıştır.¹⁰⁷

Düşün dünyasında demokrasiye yönelik en önemli eleştirileri getiren isimlerden biri de Carl Schmitt olmuştur. Liberal demokrasi karşısında devletin güçlendirilmesi gerektiğini savunan Schmitt'e göre demokrasi modern devleti zayıflatan hasta bir ideolojidir. 19. Yüzyılda devlet egemen yapısını kaybetmeye başlamıştır. Çünkü geçmişte güveni ve etik değerleri elinde barındıran devlet, rakip kurumlar arasında arabulucu görevi nedeniyle konumu yitirmiştir.¹⁰⁸

Demokrasi eleştirisini liberalizm ve çoğulculuk ile olan ilişkisinde ele alan Schmitt'in sorunu aslında politik olarak kurulmuş yapının korunmasını sekteye uğratacak fikirlerin neler olduğu sorunudur. Bu çizgide Schmitt, plüralizm, liberalizm, parlamentarizm gibi düşüncelerin siyasi birliğin korunmasında ve kurulmasında ciddi sorunlar çıkardığına inanır. Parlamentarizm eleştirisi daha iyi işleyecek parlamenter bir sistemin nasıl olabileceği yönünde değil sistemi temelden reddetmek üzerine şekillenir.¹⁰⁹

Schmitt'e göre, çoğulculuk, liberalizm ya da parlamentarizm gibi her türden akım, devletin birliğine, siyasal yapısına ve otoritesine yönelik, onun dibini kazıyan saldırı biçimleridirler. Schmitt'in kesin çizgilerle birbirinden ayırmadığı liberalizm ve plüralizm gibi parlamentarizm de aynı düşünce yapısının bir ürünüdür ve artık bir parlamentonun siyasi bir elit oluşturacak yeteneğe sahip olup olmadığı çok şüpheli bir hale gelmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Aktaş, a.g.e., s. 88.

¹⁰⁸ Donald Schoonmaker, "Review: Schmitt Reconsidered", *The Review of Politics*, 50(1), Special Issue on German Politics, Winter, 1988, s. 131.

¹⁰⁹ Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, A.E. Zeybekoğlu (çev), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2010, s. 17.

¹¹⁰ Schmitt, a.g.e., s. 19.

Günümüzde ise demokrasi, sistemin sadece çoğulcu seçimlere indirgenmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Kuçuradi'ye göre seçimlere indirgenen bir demokrasi anlayışı tüm devletleri temsil eden bir tüzel kişilik olmaktan çıkarak, sadece iktidar olanlara ait sayılan bir varlık haline gelebilmektedir.¹¹¹

Müzakereci demokrasi yaklaşımının kurucusu olan Habermas, liberal anlayışın piyasa mantığının siyasal düzeyde alınan kararlara meşruluk sağlamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Habermas, "sistemin meşruluk sorunu"nun, bireysel hakları güvence altına alınmış yurttaşların iletişiminin ürünü olan müzakere ile çözülebileceğini düşünmektedir. Habermas, piyasa mantığına iletişimin mantığını eklemekte ve kamusal alanı yurttaşların müzakereye tam ve açık biçimde katıldığı politik özerk bir alan olarak tasarlamaktadır. Müzakereci demokrasinin liberal demokrasiden ayrılan önemli bir yönü; müzakereci demokrasiye göre yasanın meşruiyeti, onun çıkarları sadece dengeli bir şekilde temsil etmesine değil, yasanın ondan etkilenen herkes tarafından mantıki olarak kabul edilmesine bağlı olmasıdır.

Liberal demokrasiye yöneltilen bu eleştirilerin pratikte geçerlilik kazanmasının altında yatan ana neden, ulusal ölçekli liberal demokratik kurumların küresel ölçekte yaşanan gelişmeler karşısında aşınması ve bu sorunlara çözüm üretmekte başarılı olamamalarıdır. Bu aşınma, ulusal kurumların yetki ve sorumluluk alanlarının daraltılması ve sorun çözme kapasitelerinin azalmasına paralel olarak küresel ve yerel ölçekli aktörlerin öne çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Habermas, 1970'li yılların ileri kapitalist toplumlarında yaşanan krizi, ekonomik kaynaklı olan ve daha sonra siyasal ve kültürel alanlara kayan bir sistem krizi olarak görmekteyken, 90'lı yıllarda, liberal demokratik kurumların içine düştüğü bir "meşruiyet krizi" (legitimacy crisis) ile açıklamaktadır. Habermas'a göre, en genel ifadesiyle, seçimle iş başına gelen siyasetçilerin aldıkları kararlar, bu kararlardan etkilenen yurttaşların belirleme ve etkileme alanının dışına çıkarak meşruiyetlerini yitirmektedir. Bu eleştiriler, radikal demokrasi kuramı ve "toplulukçu kuram" olmak üzere iki ana yaklaşımın belirmesine neden olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki bu yaklaşımlar da homojen olmayıp kendi içinde birçok farklı alt yaklaşım gruplarını barındırmaktadır. Örneğin radikal demokrasi kuramı içinde yer alan iki ana bakış açısından bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri nispeten yeni sayılabilecek olan ve Habermas (1999) tarafından geliştirilen kamusal alan(lar)da "söylem etiğine" dayalı usullere göre gelişmesi amaçlanan tartışma ve sorgulamanın esas olduğu müzakereci demokrasi

---

¹¹¹ Kuçuradi, a.g.e., s. 23.

modelidir. Benhabib, bu modeli benimsemekle birlikte Habermas'tan ayrıldığı noktaların da altını çizerek kuramını geliştirir. Radikal demokrasi kuramı içindeki diğer yaklaşım ise Laclau ve Mouffe tarafından geliştirilmiş olan “çekişmeci/radikal çoğulcu demokrasi” modelidir.¹¹²

---

¹¹² Serhat Altınkök, “Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak “Vatandaş Jürileri” Yaklaşımı”, **Dergipark**, Cilt 2 Sayı 3, 2015, s.8.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASAL YAPILAŞMA VE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ

2.1. CUMHURİYETE İNTİKAL EDEN MİRAS

Her ülkenin siyasal sistemine ilişkin sahip olduğu bazı unsurlar ya da değerler vardır. Konu siyasi açıdan ele alınırsa, ülkelerin yönetim biçimleri ve bunların uygulanma şekilleri yani siyasi rejiminden söz edilebilir. Bunun yanında, ülkelerin siyasal sistemi içinde yer alan ekonomik, toplumsal ve siyasal unsurların nitel ve nicel toplamı o ülkenin siyasal kültürünü meydana getirir. Bir anlamda, siyasal kültür; rejim ve diğer siyasi kurum ve kurallardan daha geniş bir kavramı ifade edebilmektedir. Her ülkenin kendi kuruluş felsefesi, siyasi rejimi, siyasal gelenekleri gibi unsurlarla oluşturduğu bir siyasal kültürü söz konusudur. Aynı durum, elbette ki Türkiye için de geçerlidir.¹¹³

Ülke olarak yukarıda belirttiğimiz siyasi kültürün yanında bürokratik kültürümüzü de geçmişin hafızasından almışızdır. Bürokratik yönetim sistemimiz tarihsel kökenlerini Osmanlıya borçludur. Biçimsel olarak klasik dönem Osmanlı Bürokrasisine benzemese de taşıdığı birçok değer bakımından ortaktır. Cumhuriyette yenilik diye tanıtılan birçok bürokratik değer esasen yeni değil sadece eskinin yeniden harmanlamasıdır. Bu tarihi miras sadece bürokratik olarak değil, siyasal, kültürel ve sosyal çevre olarak toplumun her alanına nüfus etmiştir.¹¹⁴

Durgun'a göre Siyaset ve bürokrasi çok yakın ilişki içindedirler. Durgun; Siyaset ve Bürokrasi arasındaki ilişkiyi üç ana başlık altında sınıflandırmaktadır.

İlki ve en çok kabul göreni; Siyasetçilerin bürokratları denetim altında tuttuğu, seçilmişlerin atanmışları denetlediği sistemdir.

İkincisi; bürokratların hem idareci hem de siyasi kimliklerinin olduğu durumlardır.

Üçüncüsü ise bir kısım bürokratin üst düzey atanarak siyasal denetim dışında tutulmasıdır. Devletin ve partilerin egemenliğinden çıkıp, devlet adamlarının(Bürokratların) eliyle dolaylı olarak yöneltmesidir. Ya da belli başlı bazı özel ve özerk kuruluşların özel bir statüyle yönetilmesidir.¹¹⁵

¹¹³ Özdemir, a.g.e., s.101.

¹¹⁴ Şenol Durgun, *Modernleşme Ve Siyaset*, İstanbul, 2011, s.149

¹¹⁵ Durgun, a.g.e., s.146

Ülkemiz de Bürokrasiyi kamusal alanda da ele almakta fayda var. Cumhuriyet tarihi boyunca kamusal alanda bürokrasi çoğu zaman kendini seçilmiş hükümetin yerine koymuş, onun adına kararlar almış ve bu kararları uygulamaktan da çekinmemiştir.¹¹⁶ Bunun en büyük sebebi de istikrarsız ve kısa dönem hükümetleri olmuştur. Son Başbakan Binalı Yıldırım'ın 27. Dönem ama 65. Hükümetin başbakanı olması da bunun açık bir göstergesi olmuştur. ¹¹⁷*Bir bakan gider bir bakan gelir ama bürokrat her zaman buradadır* mantığı, seçilmişlerin atanmışlar tarafından yöneltmesine sebebiyet vermiştir.

Türk siyasal kültürü ile ilgili onlarca ve hatta yüzlerce inceleme bulunsa da, çalışmanın ana eksenini doğrultusunda bazı öne çıkan ve sıkça vurgulanan olgulardan söz etmek yerinde olacaktır. Türk siyasal kültürünü anlamak ve ana hatlarını kabaca da olsa çizmek, Türkiye'de demokrasi üzerindeki askeri darbeler geleneğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, kurucu kadronun üzerinde önemle durduğu konulardan biri, Osmanlı devletinin yıkılış nedenlerinden gerekli derslerin çıkarılması ve yeni bir toplumsal projeyi ortaya koyma amacıdır. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, temelde iki ana hedefe yöneliktir. Ancak sonraki dönemlerde *devletçi seçkin* ve *askeri bürokratik kadro* bu anlayışı sorgulanmaz bir devlet mitine hatta katı bir ideolojiye dönüştürecektir. Değişen dünya ve ülke koşullarına uygun hareket etmek isteyen seçilmiş hükümetler üzerinde de her zaman bir baskı unsuru olarak kalmıştır. Hatta çoğunlukla askerlerin kendine göre gerekçelerle beğenmediği siyasal iktidarları görevden uzaklaştırmak için kullandığı bir bahane olmuştur.¹¹⁸

Devletçi seçkine değinmişken Cumhuriyete intikal eden mirasın en büyük paydasını devletçi geleneğin ta kendisi oluşturmaktadır. Bu devletçi gelenek öylesine köklü ve öylesine dirençlidir ki iki yüz yıldır modernleşme sancıları çeken Türkiye'nin önünde bir duvar gibi durmaktadır. Türkiye'nin Devlet-Toplum ilişkileri noktasında hala çağdaş ülkeler düzeyine erişememesinin, tam anlamıyla demokratik bir devlet olamayışının asıl sebebi işte bu devletçi geleneğidir.¹¹⁹ Özellikle cumhuriyete intikal eden bu devletçi gelenek halkla beraber değil, halka rağmen yol almış ve toplumda derin anti-demokratik sancılara sebebiyet vermiştir. Aslında şunu açmakta yarar görmekteyim. Günümüze kadar ulaşan devlet geleneğini sadece Türk devlet geleneği olarak ele alırsak yanılıya düşmüş oluruz. Zira Türk devlet geleneği Türklük

¹¹⁶ Durgun, a.g.e., s.146

¹¹⁷ <https://www.cnnturk.com/turkiye/binali-yildirim-son-basbakan-olarak-tarihe-gecti?page=1>

¹¹⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.111-112.

¹¹⁹ Şenol Durgun, *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*, İstanbul, A Kitap Yayınları, 2010, s.24-25

hamuruyla yoğrulmuş, İslam la şekil bulmuş ve özellikle İstanbul'un fethinden sonra Bizans diyarının havasıyla topluma yansımıştır. İşte bugün hala devam eden bu geleneğin karakteristik özelliklerinde bu üç kültürel medeniyetin ekseninde şekillenmiştir.¹²⁰

Tanzimat'tan bu yana Türk devlet geleneği kendi öz kimliğini arayışı içindedir. Türklükten, Osmanlıdan ve Bizans'tan devralınan devletçi gelenek son iki yüzyıldır batı ile örtüşemeyen bir yol arkadaşlığı içine düşmüştür. Batının değerleriyle, batının değer yargılarıyla kendi değerlerine fiyat biçmeye çalışırken, kendi devlet geleneğini sürdürmemenin çaresizliğini yaşamıştır.¹²¹

Şerif Mardin'e (1995) göre, Osmanlı'daki batıcılık anlayışından son derece farklıdır, bu dönemdeki uygulamalar. Çünkü Osmanlı'da Batı'nın askeri ve ekonomik seviyesi benimsenmeye çalışırken sosyal yaşamda bazı sorunlar da oluşmuştur. Cumhuriyet dönemindeki modernleşme ise, Batılı yaşam ve düşünce tarzını sosyal yaşama taşıma gayreti göstermiştir.¹²² Milliyetçilik, ise, Osmanlı gibi çok uluslu bir toplum yapısından, ulus devlete geçiş amacının bir sonucudur. Bu dönemde "Türk" kavramına vurgu ve ulusçuluk eğilimi yaratma çabası ön plandadır. Nitekim "Türk Dil Kurumu", "Türk Tarih Kurumu" gibi yapıların oluşturulması yine uluslaşma sürecine yapılan vurgudur. Oysa bu amaç ekseninde de farklı toplumsal düşünceler bugüne kadar itirazlarını sürdürmüştür. Osmanlı'da bir Fransız İhtilali sonrasında oluşan ulus yapısının olmaması ve imparatorluğun temelini millet esası değil din esasına göre şekillenmiş olması, yeni Cumhuriyet'in uygulamalarına yöneltelen itirazların başında gelmiştir.

Cumhuriyet devrimleri hedeflerini koyarken ve uygulamalarını sürdürürken, Osmanlı'dan devralınan güçlü devlet ve merkezi-bürokratik-seçkin anlayışı devam ettirmiştir.¹²³ Ülkede demokratik ve çağdaş bir düzen kurulmaya çalışılırken, toplumsal talepler ve toplumsal muhalefetler göz ardı edilmiştir. Devlete karşı toplum anlayışı, Osmanlı örneğine benzer şekilde ilerlemiştir. Toplumsal yaşama ilişkin modernleşme çabaları iyi niyetli ve uzak görüşlü bile olsa, günlük uygulama şekilleri Osmanlı'daki tepeden inme ve "halka rağmen halk için" söylemi ile kendisini göstermiştir. İşte tüm bu unsurlar, Cumhuriyet Türkiye'sinde bir merkez yaratmıştır. Merkezin ve hâkim ideolojinin dışında kalanlar ise sosyal ve siyasal yaşamda kendilerine yer

¹²⁰ Durgun, a.g.e., s.26-27

¹²¹ Şenol Durgun, *Cumhuriyetçi Siyasetin dönüşümü*, İstanbul, A Kitap Yayınları, 2016, s.31-34

¹²² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

¹²³ Tosun, a.g.e., s.300.

bulamamışlardır. Özellikle siyasal alanda tek parti uygulamaları, çok partili siyasal yaşama geçişle de birlikte, askeri müdahaleler farklı toplumsal talep ve düşünceleri bastırmıştır. Sistemin dışında kalan ya da bırakılanlardan biri de Türkiye'deki muhafazakâr kesim olmuştur. Muhafazakâr kesim dışlandıkça, kendini çevrede konumlandırmaya çalışmış ve zaman içinde siyasal yaşamda da örgütlenerek merkezi zorlamıştır. ¹²⁴Türk siyasal kültürünün, yukarıda değerlendirilen özellikleri nedeniyle, merkezin dışında kalan toplumsal taleplerin isteklerinin dikkate alınmaması ya da yanlış politikalarla göz ardı edilmeleri, onları sisteme dâhil etmek yerine, karşıtlıklarını geliştirerek sistem dışında bırakmıştır. Hatta bu dışarıda kalmışlık, birçok toplumsal kesime yönelik yani devletçi seçkinin fikirlerine katılmayan birçok kesimi kapsamıştır.

Türk modernleşmesinin, çeşitli bakımlardan kendisinden beslendiği arka plan olan Osmanlı modernleşmesiyle birlikte düşünülmesi kaçınılmazdır. Zira Cumhuriyetin ilanıyla daha radikal bir biçim kazanarak kurumsal öznesine ve garantörüne kavuşan Türk modernleşmesinden bahsetmek, onu önceleyen tarihsel ve sosyal gelişimin yönünü belirlemesi bakımından Osmanlı modernleşmesinden söz etmek demektir. Cumhuriyet'in 18.yy'da Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketlerinin hem devamı hem de sonucu olduğu iddiasından hareketle kurulan kültürel süreklilik argümanıdır. Bu nedenle Türk modernleşmesinin ve özel olarak Cumhuriyet Dönemi'nin analizi, kendisine hazırlık evresi olarak görülebilecek olan Osmanlı modernleşmesinin bu süreçte geçirdiği evrimin, en genel hatlarıyla ele alınmasını, hem epistemolojik açıdan hem de yöntem açısından zorunlu kılmaktadır. Türk modernleşmesi, tarihsel ve sosyal zemininden yoksun olarak siyasal bir proje şeklinde ortaya çıkmış ve devletin kurtarılması düşüncesine bağlanmıştır. Dolayısıyla modernleşme, sosyal hayatın kendi gelişim sürecindeki ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları kuşatan bütünsel bir felsefi kavrayış olarak değil, pratik nedenlerle kendisine başvurulmuş bir teknik ve ideolojik bir reçete olarak algılanmıştır.

İşte Türk modernleşmesi, devleti kurtarma amacına ulaşmayı sağlayacak bir teknik olarak kavrandığından, modernizm projesi de bu ihtiyaca uygun kavramlar yoluyla inşa edilmeye çalışılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk modernleşmesine yön veren ana düşünce, Batılı teknik, kültür ve nihayet sembollerin taklidi yoluyla gerçekleşeceği varsayılan bir Batılılaşma düşüncesidir. Tamamen olmasa da büyük kısmı taklitçilik üzerine kurulmuştur. 18. yüzyıla kadar Batı

---

¹²⁴ Karpat, a.g.e., s.151-152.

karşısında büyük bir askeri üstünlüğe sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten sonra Avrupa ile ilişkilerini yeni bir tarzda ele almak zorunda kalmış, Batılılaşmayı zorunlu bir ihtiyaç olarak kabul etmiştir. Bu dönemdeki askeri yenilgiler, askeri ve bürokratik erkânın, Batının Osmanlı'dan özellikle teknik bakımdan daha güçlü ve daha farklı olduğunu fark etmesine yol açmıştır.¹²⁵ Osmanlı modernleşmesi, Batının elde ettiği üstünlüğün, Osmanlıya karşı kazanılan savaşlar dolayımın da görülmesi ve bu nedenle, modernleşmenin ancak Batı'nın gerçekleştirdiği askeri ve teknik yenileşmelerin izlenmesi yoluyla elde edilebileceğine dair, özellikle askerler ve sivil bürokratlar tarafından geliştirilen teknik bir düşünceye hapsolmuştur¹²⁶.

Diğer yandan Halil İnalcık'a göre, "Osmanlı'nın modernleşmeyi benimsemesinde etkili olan bir olay da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Batı tarzını benimseyip orduda, eğitimde yaptığı reformların Osmanlı'yı yenmek suretiyle kanıtladığı başarısıdır. Yani bir Müslüman ülkede Batı tipi reformlar başarılı olmuştur. Bu nokta Osmanlı'nın Batılılaşmayı tereddütsüz benimsemesine neden oldu".¹²⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi kimlerine göre, Türk inkılapları Osmanlı'dan devralınan bir mirasın devamı niteliğinde iken, kimilerine göre Türk inkılabı, Osmanlı'dan kesin bir kopuşu ifade eder. Tüm bu olgulara ilgili çalışmada yer verebilmek son derece zordur. Ancak Türk siyasal ve düşün tarihindeki iki önemli ismin fikirleri ve eserlerinden yararlanarak, Türk modernleşmesinin temellerini değerlendirmek mümkün olabilir.

Türk modernleşmesi bağlamında, Türk inkılaplarının oluşumunda fikri de olsa önemli katkılar sağlayan düşünür ve eylem adamı Prens Sabahattin'dir (1877-1948). Prens Sabahattin, dayısı II. Abdülhamit'e karşı giriştiği mücadele ve fikri yapısı ile sonraki kuşakları da etkilemiştir. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası, incelemeler Prens Sabahattin'in siyasal kimliği ve yönü üzerine yoğunlaşmışlardır. Konumu gereği çocukluğundan itibaren siyasetle büyüyen Prens Sabahattin gençlik yıllarından itibaren Jön Türk hareketi içinde yer almıştır. Jön Türkler ile birlikte hareket etmesi, onun II Abdülhamit'e karşı örgütsel mücadeleye girmesine neden olmuştur. Saray mensubu olan Prens ve ailesinin muhalif grupta yer alması Jön Türk hareketine bir nevi güç katmıştır. Fakat bu birliktelik zamanla gerek o dönemde gerek ilk mecliste gerekse çok partili yaşamda çeşitli siyasal kutuplaşmaların doğmasına neden

---

¹²⁵ Tosun, a.g.e., s.211.

¹²⁶ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.125.

¹²⁷ Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, İstanbul, Boyut Yay, 2013; Mahçupyan, s.25-29.

olmuştur.¹²⁸ Prens Sabahattin Avrupa'dan dönüşünün ardından, Jön Türklerin eylem ve fikirlerini görüşmek için bir kongre girişiminde bulunmuştur. Hem maddi hem de manevi olarak girişimcisi olduğu bu kongre sarayın tüm engelleme çabalarına karşın 4-9 Şubat 1902 tarihinde toplanmıştır. Kongreye genç yaşında başkanlık yapan Prens Sabahattin, tüm çabalarına rağmen, kongrede yaşanan kutuplaşmayı engelleyememiştir. Özünde ittihat düşüncesi olmasına rağmen kongre iki farklı görüşün bir bakıma anlaşamaması üzerine son bulmuştur. Bunlar ise müdahaleciler ve Âdem-i müdahalecilerdir.¹²⁹

Müdahale yanlıları, yabancı ülkelerin müdahalelerini gerekli görürken, Âdem-i müdahaleciler ise, ordunun desteğini gerekli görürken, yabancı ülkelerin müdahalesini reddetmişlerdir. Müdahaleciler, Prens Sabahattin'in öncülüğünde "Teşebbüs-ü Şahsi" cemiyetini kurarken, karşı taraf ise, Ahmet Rıza önderliğinde "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ni kurmuşlardır.¹³⁰ Bu bölünmüşlük süreci içinde Ahmet Rıza ve arkadaşlarının amacı, meşruti bir rejimin tesisi iken, Prens Sabahattin ve arkadaşlarının amacı imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan kendilerinin eliyle kurtulmasıdır. Prens Sabahattin'in İnkılapçı kimliğinin temelinde imparatorluğun kurtarılması amacı yatmaktadır. Prens Sabahattin'e göre, meşrutiyet imparatorluğun kurtarılması için yeterli değildir. Buna göre, siyaset ve sosyal yapıda köklü değişikliklere ihtiyaç vardır. Prens'e göre "Teşebbüs-ü Şahsi" imparatorluğun temel ögesi olan Türk toplum yapısındaki inkılabı karşılarken "Âdem-i Merkezîyet" ise yönetimin merkezîyetçilikten kurtarılmasını ifade ediyordu. Tanju Tosun'a göre Paris'te 1902 tarihte yapılan kongredeki bu bölünme sadece fikri bir ayrışma değildir. Osmanlı'dan bu güne sürececek bir ayrışmanın da temelidir. Buna göre, o tarihten itibaren iki grup oluşmuş ve ayrım derinleşerek Türk siyasetini ve Cumhuriyet dönemindeki hem siyasal bölünme hem de inkılaplara şekil vermiştir. Ahmet Rıza önderliğinde "İttihat ve Terakki Cemiyeti" "devletçi-seçkinci" cepheyi oluştururken, Prens Sabahattin ve ekibi "gelenekçi-liberal" kanadı oluşturmuştur.¹³¹ Buna göre Prens Sabahattin'in ana fikirleri, imparatorluğun kurtarılması düşüncesine dayanır. Buradan da iki temel unsur onun fikirlerine yön vermiştir birisi İnkılapçılık diğeri ise, merkezi yönetimin gücünü yerel otoritelere devretmesidir.

¹²⁸ Tefik Çağdar, "Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler", *Ülke Dergisi* Cilt 4, Ankara, 1978, s.250.

¹²⁹ Çağdar, a.g.e., s.250.

¹³⁰ Ahmet Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Seçkin Yayınları, 2005, s.226.

¹³¹ Tosun, a.g.e., s.75.

Ahmet Rıza ve Prens Sebahattin'in tartışmalarından anlaşıldığı üzere İttihat ve Terakki aynı zamanda sosyolojinin iki önemli ekolünün tartışıldığı hatta birbirleriyle savaş verdiği bir fikir kulübüdür. Sosyolojiyi düşüncesinin merkezine oturtan Gökalp için bundan daha büyük bir fırsatta olamazdı. ¹³² Özellikle İttihat ve Terakki Kulübü'ndeki toplantılarda tanıştığı simalarla yaptığı fikri münakasalar bunu açıkça göstermektedir. Gökalp bu tartışmalarından birinde "ilmi-i İçtima" konusu üzerinde çok konuşunca "Sebahattin"cilikle bile suçlanmıştır. ¹³³

1902 yılındaki Kongre'de bölünmeye yol açan önemli bir konu, İmparatorluk içinde yapılacak "devrimlerde" ordunun ve yabancı ülkelerin desteğinin gerekliliği olmuştur. Ahmet Rıza'nın liderliğindeki birinci grup, ordunun devrime katılmasını zorunlu görürken, yabancı müdahalesine karşı çıkıyordu. Buna karşılık, Prens Sabahattin'in liderliğini yaptığı ikinci grup, yabancı ülkelerle işbirliği yapılmasını, hür ve demokrat bir ülkenin müdahalesinin zorunluluğunu benimsiyordu.

Böylece İttihat ve Terakki grubu, sivil, asker (askeri sivil bürokrasi) aydın işbirliğine dayanan milli ve merkezi bir yönetimi amaçlıyor, buna karşılık Prens Sebahattin, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet grubu, yerli ve yabancı burjuvaziyle işbirliğine dayanan ve yönetimi, merkezi olmayan, federatif yapılı, şahsi teşebbüsü teşvik edici bir temele oturtmayı amaçlıyordu. ¹³⁴ Bu akımlardan birincisi İttihat ve Terakki adıyla II. Meşrutiyet döneminde iktidarı oluşturacak, Tesebbüs-ü Şahsiciler de muhalefette kalacaklardır. II. Meşrutiyette, Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali ve daha geniş bir muhalefeti içeren "Hürriyet ve İtilâf" partileri, programlarında hep bu ikinci grubun görüşlerine yer vereceklerdir. ¹³⁵

Gerçi 23 Temmuz 1908'de "Hürriyet'in İlanı" ile bu iki eğilim arasında geçici bir birleşme olacaktır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 10 Ağustos 1908 günü yayınladığı bir "tebliğ" ile "Teşebbüs-ü Şahsi ve âdemi Merkeziyet Cemiyeti" ile birleştiğini, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını aldığını açıklayacaktır. Ama bu, gerçek anlamıyla bir birleşme sağlayamayacak, bir süre sonra bu iki grup arasındaki ayrılıklar partileşme biçiminde boy gösterecektir. ¹³⁶ Örneğin, Prens Sabahattin, bu dönemlerde yayımlanan iki eserinde, (İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar 1911 ve

¹³² T. Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, İmge Yayınları, 2008, s. 70

¹³³ Tunaya, a.g.e., s.71.

¹³⁴ Tunaya, a.g.e., s.71-72.

¹³⁵ Hilav, a.g.e., s.404.

¹³⁶ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2006, s. 178-179

Türkiye Nasıl Kurtulabilir? 1918) Abdülhamit istibdat dönemi ve diğer dönemlerdeki siyasi sorunlarda, hükümdarın değiştirilmesinin sorunu çözmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü Abdülhamit Türk toplumunun siyasi ve sosyal yapısının bir yansımasıdır. Ona göre önemli olan Türk toplumunun İnkılaplarla değiştirilmesi ve dönüştürülmesidir.¹³⁷ Prens Sabahattin, 1923 sonrası dönemdeki İnkılaplarda, özellikle bu fikirleri ile Mustafa Kemal ve İnkılapçı kadroyu etkilemiştir. Özellikle, siyasi yapının ve düzenin kurulabilmesi için, toplumun değişmesi gerektiği fikri, Cumhuriyet döneminde kendisini göstermiştir. Ancak “Âdem-i Merkeziyet” ve liberal eğilimler yeni Cumhuriyette uygulanmamıştır. Yeni Cumhuriyet daha çok “devletçi-seçkin” bir anlayışla şekillenmiştir.¹³⁸

Öncelikli olarak Türk siyasi kültürünün şekillenmesinde Osmanlı imparatorluğunun devlet ve toplum yapısı ve gelenekleri belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Tür siyasi kültürünün en önemli özelliği devlet geleneğidir. Bu gelenek ise, devletin kutsallığıdır. Türk siyasi yaşamında devlet her zaman toplumun karşısına sunulmuş bir olgudur. Batı demokrasilerinin tersine Türkiye’de devlet-toplum ilişkileri her zaman bir karşıtlık içinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, devlet; hikmetinden sual olunmaz, güçlü, merkezîyetçi ve kutsallık kurgusu içinde yer almıştır. Bu bağlamda devletin her zaman için Türk siyasi kültürünün temel dinamiklerinden birini oluşturduğu söylenebilir.¹³⁹ Devlet ve onun bekasına olan söz konusu vurgu Osmanlıda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de toplumun ikinci planda yer almasına neden olmuştur. İlgili durum ise, ülkemizde bireyciliğin gelişimini engellemiştir. Demokrasi kültürünün de ilgili nedenlerle gelişememesi kurumsallaşma sürecinin eksik kalmasına, toplumun birey ya da yurttaş yerine cemaatimsi bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.¹⁴⁰

Osmanlı’dan devraldığımız önemli bir özellikte, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrılıktır. Bu bağlamda, Mağçıpyan’a göre, Türk siyasi kültüründe, özellikle sağ ve solda değişmez ortak paydalar bulunmaktadır. Bunlar: yerel değerlere bağlılık, popülizm ve patronaj ilişkileridir.¹⁴¹ Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Türk modernleşmesini Batı dışı modernlik kapsamı içinde değerlendirmek mümkündür. Fransız ihtilali sonrası Batı toplumlarında yaşanan teknik, ekonomik, kültürel ve

---

¹³⁷ Selahattin Hilav, “Düşüne Tarihi”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi*, (ed) Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Kitaplığı, 2007, s.404.

¹³⁸ Tosun, a.g.e., s.74-75.

¹³⁹ Tosun, a.g.e., s.337.

¹⁴⁰ Etyen Mağçıpyan, *Türkiye’de Merkeziyetçi Zihniyet Devlet ve Din*, İstanbul, Patika Yay, 2005, s.173-175.

¹⁴¹ Mağçıpyan, a.g.e., s.21-26.

düşünsel alandaki modernleşme veya gelişme olgusunu geriden takip eden Türk modernleşmesini Osmanlı mirası ve Türkiye'nin içinde bulunduğu nesnel ve öznel koşullar belirlemiştir. Türk modernleşmesi bugüne uzanan bir süreci ifade ederken, bu dinamizm zaman zaman gerileme trendine girmiştir. Belli bir sürekliliği olan modernleşme sürecimiz elbette ki farklı toplumsal gruplar tarafından farklı şekillerde algılanmış ve eleştirilerle karşılaşmıştır.

2.2. CUMHURİYETE GİDEN YOL

Türkiye'de fikir akımlarının temellerinin önemli bir kısmı Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde, ülkenin nasıl kurtulabileceği üzerine yapılan tartışmalardan etkilenmiştir. Özellikle imparatorluğun nasıl kurtulabileceği yönündeki tartışmalar Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık gibi birçok düşünce etrafında şekillenmiştir. Cumhuriyet döneminde, Osmanlı ethosu yerine, tarihte inşa edilmiş, gelenekte olmayan ama olmuş olduğuna inanılan veya kendisine gerçeklik atfedilen sanal bir hafıza yaratılmaya çalışılmıştır. Dahası Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle tek partili dönemde Osmanlıyı ve kimliğini reddetme süreci söz konusudur. Buradaki siyasal mirası kabul etmeden yeni ve batılı bir kimlik oluşturmak siyasal kültürümüzde bir fay hattı oluşturmuştur.¹⁴² Bu yaklaşım devlet ve toplum arasında kopukluğu artırmıştır. Dahası sonraki dönemlerde toplum adına düşünme, onun adına harekete geçme eylemlerinin gelişmesine neden olmuş ve bunlar da askeri müdahalelerle sonuçlanmıştır. Askeri rejimler müdahale sonrasında da oluşturdukları kurumlar vasıtasıyla devleti ve otoriteyi yeniden dizayn etme sürecine girmişlerdir.

Söz konusu dönem Tanzimat ile başlayan Türk modernleşmenin katı şekilde ele alındığı ve keskin bir ideolojiyle uygulandığı süreci ifade etmektedir. Tek parti döneminde özellikle Batılılaşma adına atılan adımların eleştirilmesi vatan hainliği ile özdeş tutulmuştur. Cumhuriyet devrimlerinin Kemalist ideolojiye sıkı sıkıya bağlı kesimlerce sorgulanmaz kurallar olarak algılanması, birçok askeri müdahalenin gerekçesini oluşturmuştur.¹⁴³

2.2.1. Birinci Grup, İkinci Grup ve İlk Meclis Dönemi

Birinci ve ikinci grubun oluşum aşamasında grupların kemikleşmesinde en etkili olay şüphesiz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (A-RMHC) Halk

¹⁴² Tanju Tosun, *Merkez Sağ ve Solda Parçalanma*, İstanbul, Boyut Yayınları, 2007, s.45.

¹⁴³ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul, Metis Yayınları, 1992, s.23.

Fırkasın(HF) dönüşüm süreci olmuştur. Toplam dört yıl sürecek olan bu dönüşüm aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne nasıl dönüştürüldüğünün kısa özeti niteliğindedir. A-RMHC kuruluş amacını şöyle özetlemiştir. A-RMHC'nin tüzüğünde (Nizamnamesinde) “*Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüttür*” yazılmıştır.¹⁴⁴ Mete Tunçay'a göre bu tüzük Şarkı Anadolu Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin (ŞAVMHC) tüzüğünün neredeyse aynısıdır veya bir kopyası niteliğindedir. A-RMHC tek başına bir örgüt değil aksine Anadolu'daki birçok Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'lerinin(MHC) bir üst derneğidir ya da federasyonudur. A-RMHC 4-11 Eylül arasında yapılan Sivas kongresinde Heyet-i Temsiliye (HT) tarafından 7 Eylül de kurulmuştur. Kuruluş amacını *Milli değerleri, Osmanlı'nın menfaatlerini ve Hilafeti korumak olarak* tüzüğüne işlemiştir. İlerleyen süreçlerde İstanbul hükûmetinin devre dışı bırakılmasının yolu bu tüzükle birlikte açılmıştır. Tüzükte geçen bir madde olası bir dış müdahalede İstanbul hükûmeti devre dışı bırakılırsa Cemiyet kendi içinden bir hükümet çıkarıp yurdu selameti için çalışacaktır denilmiştir. Cemiyet bir yönüyle Osmanlı'nın devamlılığını savunurken diğer bir yönüyle de Osmanlı'nın devam etmemesi durumunu planlamaya başlamıştır. Derneğin diğer bir dikkat çeken yönü de tüm Müslümanların derneğe tabii üye sayılmasıdır. 23 Nisan 1920 de TBMM'ni açan ve millet adına çalışmaya başlayan meclis kendi içinde bazı kaynaklara göre iki ve bazı kaynaklara göre de üç gruba ayrılmıştır. Bu ayrılma fiiline olmasa dahi muhalefet gerektiren birçok konuda kendisini göstermiştir. Birinci Grup A-RMHC'nin üyelerinin olduğu grup. İkinci grup bağısızlar denilen grup ve son grupta A-RMHC'ne muhalif olan kişilerin oluşturduğu gruptur.¹⁴⁵

Meclis bir tarafta kurtuluş savaşını vermiş diğer bir tarafta kendi içinde bölünen gruplarca farklı bir muhalefet iktidar kavgasına ev sahipliği yapmıştır. Birçok araştırmacı Birinci grubu devrimci- demokrat diye tanımlarken, ikinci grubu da muhafazakâr ve dinci diye tanımlamıştır.

Ahmet Demirel' e göre bu tanımlanmaların sebebinin ikinci grubu ve birinci grubu yeterince analiz edilmemiş olmasıdır. Esasen resmi kayıtlarında bu doğrultuda olmasının beklide sebebi birçok tarihçi ve siyaset bilimcinin karşı görüş belirtmemiş olmasındandır.¹⁴⁶

Milli mücadeleyi vermiş olan Büyük Millet Meclisi yani Birinci Meclis, farklı ideolojik ve siyasal fikirlere sahip milletvekillerini kapsamaktaydı. Bu farklılıkları içeren yapıyı bir arada tutan en önemli motivasyon ise ülkenin düşman işgalinden kurtulması

¹⁴⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Yurt Yayınları 1, 1981, s.27.

¹⁴⁵ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.26

¹⁴⁶ Demirel, a.g.e., s.27

olmuştur. Yeni devletin yönetim şekline ilişkin söylenti ve ilk ipuçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte ise söz konusu farklı siyasal kimlikler arasındaki tartışmalar da başlamıştır. ¹⁴⁷

Bu siyasal kimliklerin oluşmasında ve belirginleşmesinde en büyük etken Başkumandanlık Yetki'sinin verilmesi olmuştur. Kurtuluş savaşının kızıştığı bir zaman dilimi olan 1921 yılında Yunan kuvvetlerinin Ankara yakınlarına kadar gelmeleri Ankara'da ciddi bir paniğe sebebiyet vermiştir. ¹⁴⁸

2 Ağustos 1921 de cepheden gelen bazı vekillerin ordunun gidişatında değişikliklere sebebiyet vermesi açısından Meclisin ve ordunun tek elden yönetilmesi için meclis yetkilerini bir kişiye devrederek geçici olarak 3 aylığına bir Başkumandanlık makamının oluşturulması gerektiğini belirterek Meclise önerge sunmuşlardır. Mecliste ciddi tepkilere sebep olan bu teklif gizli oturumda oy çokluğuyla, açık oturumda oy birliğiyle kabul edilmiştir. ¹⁴⁹

Yapılan oylama sonucunda Mustafa Kemal Paşa, Olağanüstü yetkilerle donatılmış, Meclisin yetkilerini kullanma hakkına sahip Başkumandanlık makamına seçilmiştir. Mustafa Kemal; Başkumandanlık fikrini tartışırken bunun çok sakıncalı bir durum olduğunu ve yetkilerin bir şahısta toplanmasının büyük risk olduğunu da belirtmiştir. Ama yine de üç aylığına bu yetkileri kullanmak istemiştir. ¹⁵⁰

Üç aylık süre dolmaya yakın, birinci gruptan bazı vekiller bu Başkumandanlık Yetki süresinin 3 ay daha uzatılması için önerge vermiş ve muhalefetin yoğun tepkisine rağmen oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Mustafa Kemal'in giderek büyüyen sıfatları karşısında Meclisin içinde durumdan endişe eden ve tek adamlığa doğru gittiğini savunan bazı vekiller Başkumandanlık yetkilerinin kaldırılmasını istemişler de oy çokluğuyla süre uzatımı tekrar kabul edilmiştir. Ancak üçüncü defa getirilen önerge muhalefetin ciddi hamlelerine ve bağımsızlarında ikinci gruba destek vermeleri sonucunda ret edilmiştir. ¹⁵¹

Mustafa Kemal Paşa bu süreçte Başkumandanlık sıfatıyla çok ciddi tartışmalara sebebiyet verecek kararlar almıştır. İstiklal Mahkemelerinin kurulması bunlardan bir tanesi sayılmıştır. İstiklal mahkemelerinin aldıkları tartışmalı kararlar

---

¹⁴⁷ Zürcher, a.g.e., s 233.

¹⁴⁸ Demirel, a.g.e., s.263

¹⁴⁹ Demirel, a.g.e., s. 264

¹⁵⁰ Demirel, a.g.e., s. 273

¹⁵¹ Demirel, a.g.e., s. 278

bunların sorgulanmasına sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal'e daimilik arz eden meclis çoğunluğu esasen ikinci grubun oluşmasında şekillenmesinde ve hayat bulmasında en büyük hak sahibidir. Ve bu grup kısa bir süre sonra 1922 de ikinci Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuştur¹⁵² Başkumandanlık Makamının 3. Kez süre uzatımının Meclis içinde çıkan ciddi muhalefetler sonucunda ret edilmesi Mustafa Kemal'i harekete gelirmiştir. Ve Mustafa Kemal gizli bir oturum isteyerek muhaliflerle yüzleşmiştir. Kendisine verilen yetkilerin yanlış kullanılmadığını savunan Mustafa Kemal, ayrılması durumunda ordunun başsız kalacağını ve kendisinin bu görevde süresi bittiği halde ayrılamayacağını belirtmiştir. Çıkan tüm söylemlere ve ciddi muhalefete rağmen Meclis Mustafa Kemal'e üçüncü bir süre uzatımı vermiştir. Başkumandanlık uzatma teskeresi artık mecliste ciddi bir ayrışmasının oluştuğunu net bir şekilde göstermiştir.¹⁵³

Lozan görüşmeleri sırasında meclis bünyesinde oluşan muhalefetin sesini daha fazla yükseltmesi sonrasında Lozan Barış Anlaşması'nın bu mecliste onaylanmayacağı yönünde bazı kuşkuları beraberinde getirmiştir. Yeni dönemi kurgusunu yapan Mustafa Kemal ve Yakın arkadaşları çareyi yeni bir seçimde bulmuşlardır. Ve yeni seçimle birlikte eski meclisten muhalefet ruhu taşıyanlardan hiç kimse vekil seçilememiştir. Yeni devletin resmi ideolojisine giden yol böylece iç muhalefetten kurtulmuş olacaktır. Burada dikkat çekilecek diğer bir durum ise Mustafa Kemal'in ordunun desteğini almak ve orduyu istediği gibi dizayn etmek için siyaset ile orduyu tercih sebebi olarak sunması ve özellikle kendisine muhalif bir çok kurtuluş savaşı kahramanının siyasete yönelmesiyle orduya istediği paşaların yerleştirilmesi sağlanmıştır.¹⁵⁴ Bunun ardından 1 Nisan 1923'te yeni seçimlerin yapılacağı duyurulmuştur. Seçimlerin ardından ise 11 Ağustos 1923 tarihinde ikinci meclis resmen göreve başlamış ve 1927'ye kadar işlevini sürdürmüştür.¹⁵⁵ İkinci meclis göreve başlaması ardından kurucu Meclis olarak anılmaya başlamıştır. Öncelikle Lozan Barış Anlaşmasını onaylamış ve sonrasında yeni devletin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında öncü rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilanı, yeni anayasanın kabulü ve diğer reformlar ilgili Meclis döneminde hayata geçirilmiştir.¹⁵⁶ İkinci meclis özellikle Cumhuriyetin ilanı ve sonrasındaki reformların ve inkıpların hayata geçirilmesinde etkili rol oynamıştır.

---

¹⁵² Demirel, a.g.e., s. 301

¹⁵³ Demirel, a.g.e., s. 302

¹⁵⁴ Cengiz Sunay, *Türk siyasetinde Sivil-asker ilişkileri*, s. 109

¹⁵⁵ Gençosman, a.g.e., s.76.

¹⁵⁶ Zürcher, a.g.e., s 234.

2.3. CUMHURİYETİN KURULUŞU VE TEK PARTİ DÖNEMİ

Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, temelde iki ana hedefin gerçekleştirilmesine dönüktür. Birinci hedef sosyal, ikinci hedef siyasaldır. Hedeflerden birincisini, dinsel değerlerin kamusal ve sosyal yaşamın dışına çıkarılması, çağdaş dünyanın temelleri olan aklın ve bilimin tüm yaşamda egemen ilkeler olması ve seküler değerlere dayalı yeni bir kamu alanının inşa edilmesi oluşturmuştur. Gerçi İsmet İnönü daha sonra anılarında bunun esasen süre gelen Osmanlı damarını ve İslam damarını kesmek için olduğunu söylese de ve gelinen laik-sekiler toplum anlayışı bunu desteklese de o gün algılanan ve yansıtılan söylem ilki olmuştur. İnşa edilmek istenen kamusal alanın hiçbir şekilde dinsel etkiye maruz kalmadan din dışı, seküler ve evrensel özelliklere sahip olması amaçlanmıştır.¹⁵⁷

Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminin temel ilkeleri incelenecek olursa, birinci olarak “devletçi seçkinci” bir grup tarafından geniş halk kitlelerine, tepeden inme biçiminde uygulanmış olmalarıdır. Bu devletçi seçkinci grup Osmanlı geleneğinin bir ürünüydü ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ortada görülen tek toplumsal ve siyasi güçtü. Devrimlerin ikinci niteliği, Batı tipi bir toplum yaratmaya yönelmiş olmalarıydı. Bir başka deyişle, bu devrimler, Batı’da görülen toplum modellerinden esinlenerek uygulamaya konulmuşlardır. Üçüncü bir nitelikleri, hepsinin aynı anda sunulmamış olmasıydı. Kemalist eylem, zaman içinde geliştikçe, her bir devrim biçimlenmiş ve adım adım uygulamaya konulmuştu. Dördüncü bir nitelik, bütün devrimlerin temelinde, kuramsal açıdan “halk egemenliği” ilkesinin yatmasıdır¹⁵⁸.

Türk ihtilali yeni bir toplumsal ve ekonomik sınıfın ürünü değildi. Tam tersine, bu devrim, Osmanlı imparatorluğunun yönetici sınıfı içindeki bir kesiminin düzenli çabaları sonunda gerçekleştirilmiştir. Atatürk temelde, Osmanlı imparatorluğunun asker ve sivil bürokrat gruplarına dayalı “devletçi seçkinlerin” bir kesiminin lideriydi. Yeni Türkiye devleti aslında, Osmanlı imparatorluğunun çöküş döneminden gerekli derslerin çıkarıldığı bir sonucu kapsamaktadır. Osmanlı döneminde sadece devletin yıkılışını önlemek için uygulamaya konulan ve farklı kesimler tarafından tepkiyle karşılanan modernleşme hareketi, Cumhuriyet döneminde kültürel ve toplumsal hayata uygulanmaya başlamıştır.¹⁵⁹ Ancak Cumhuriyet’in sonraki döneminde Kemalizm ve milliyetçilik ideolojisinin önem kazandığını söylemek mümkündür.

---

¹⁵⁷ Göle, a.g.e., s.23.

¹⁵⁸ Kongar, a.g.e., s. 109.

¹⁵⁹ Kongar, a.g.e., s. 110.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının ardından Türklüğe dayalı olarak kurulan bir ulus devlet şeklinde kurgulanmıştır. Yeni devlet modeli, batı tipi ve özellikle Fransız devriminden etkilenen bir yapıyla şekillendirilmek istenmiştir. Bu durum Birinci ve İkinci Meclis dönemlerinde aşama aşama gerçekleştirilmiştir. İlgili sürecin adımları neticesinde tek parti dönemi milliyetçi bir anlayışla oluşmuştur.¹⁶⁰

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ise siyaset ve ordu ilişkisi yeniden tahsis edilerek yeni devletin yönetim biçimi ve siyasal kültürü şekillenmiştir. Milli Mücadele döneminde, cumhuriyet ve ona bağlı bir kimlik kurgusu için çaba gösterilmemiş, asıl olarak milli devleti isteği öne çıkmıştır. Fakat Osmanlı'nın ardından kurulacak yeni siyasi yapının belirginleşmesi ardından farklılaşan dinamikler, politik ve sosyolojik gelişmeler yeni devletin meşruiyetindeki bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak da ordu-devlet görünümünde bir yapının bir arada görüldüğü bir yönetim biçiminin ilk örnekleri de sunulmaya başlamıştır.¹⁶¹

Cumhuriyet ve tek partili sistem olarak ifade edilen bu dönemde bürokrasinin ön planda olduğu, toplum mühendisliğine dayalı ve ordu siyaset ilişkisinin ordudan yana tavır aldığı bir görüntü söz konusudur. Aslında tek parti döneminin uzun yıllar şekillenip biçimlenecek vesayet sisteminin de yerleştiği dönemdir. Çok partili döneme kadar ağırlıklı olarak yönetim sistemi askeri-bürokrasi ekseninde şekillenecek ve yapılacak reformlar da yine aynı askeri kadro ekseninde şekillenecektir. Bu da bürokrasinin bir tür elit sınıf olarak uzun yıllar Türkiye siyasetindeki yerini almasına neden olacaktır.¹⁶² Fransa'dan etkilenen sistem öncelikli olarak kendi yapısını Avrupa'ya yönelik geliştirmiştir. Ancak sonradan ilgili etkilenmesi batılı sistemi aynen topluma empoze etme şeklinde biçimlenmiştir. Bu da zamanla devlet toplum ilişkisi içinde ciddi bir kopukluğa neden olmuştur. Bu bağlamda, cumhuriyet ve tek parti dönemindeki önemli gelişmeleri değerlendirmekte fayda vardır.

2.3.1.Cumhuriyetin İlanı

Birinci Meclis'in çalışma döneminde 16 Mart 1920 itibariyle saltanatın kaldırılmıştır. Osmanlı devletinin sona ermesiyle yeni bir yönetim veya rejim yapısı ise

¹⁶⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, s.233.

¹⁶¹ Kemal Zeki Gençosman, *Devlet Kuran Meclis*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1981, s. 74

¹⁶² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s.189-190.

devreye girmemiştir. Lozan görüşmelerinin başlaması sürecinde de herhangi bir devlet başkanlığı ve buna bağlı yönetim sistemi uygulanmamıştır.

Aslında, Teşkilat-Esasiye Kanunu'nun 1. Maddesinde "Hâkimiyet bilakaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" ifade edilerek, yeni yönetimin herhangi bir monarşi idaresinde olmayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle ilgili dönemde yeni yönetim sistemindeki beklentiler, saltanın yeniden kurulması üzerine değil yeni sistemin nasıl ve hangi esaslara göre belirleneceği üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁶³

O dönemdeki mevcut TBMM Hükümeti, aslında Meclisin açıldığı 23 Nisan 1920'den itibaren bir Cumhuriyet rejimi görüntüsü vermiştir. Özellikle hükümet sisteminin ulusal egemenliğe dayandığı ilkesi ve meclisin üstünlüğü artık yeni sistem hakkında ipucu vermesi bakımından önemlidir. Asıl önemli olan ise bu yeni sistemin adının konulması olmuştur.¹⁶⁴ Özellikle iç siyasal dengeler nedeniyle bir süre yeni sistemin adının belirlenmesi ve yeni devletin yönetim şeklinin ilanı gecikmiştir. Cumhuriyetin ilanını hızlandıran gelişme ise Lozan görüşmelerine başlanmasıdır. Söz konusu görüşmelerde özellikle İngiltere liderliğindeki grubun TBMM Hükümetini Saltanat rejimi karşı karşıya getirme çabaları, yeni devletin belirlenmemiş olması nedeniyle, ilgili ülkelerin daha fazla çıkar elde etme amaçlı diplomasi oyunlarını beraberinde getirmiştir.¹⁶⁵

Bu zorunluluğu fırsat bilen TBMM Hükümeti de meclisteki muhalifleri bir şekilde tasfiye etmeye çalışırken, Lozan baskısını da öne sürerek bazı kanunları hayata geçirmiştir. Birçok araştırmacıya göre, Muhalefetin tasfiyesi ise Halk Fırkası'nın(HF) kurulması arasında yakın bir süre olması da bu sebeptendir. Cumhuriyetin ilanı sürecindeki en önemli gelişmelerden biri ise ortaya çıkan hükümet bunalımıdır. Bu sorunun giderilmesi ise bakanların tek tek TBMM'den seçilmesine bağlı bir durumdur. Bakanların meclis tarafından seçilmesi ise, uyumlu bir kabinenin oluşmasına imkân vermiyordu. Birinci Meclis'ten bu ayan süren ilgili sorunun giderilmesi süreci aynı zamanda cumhuriyetin ilanını da sağlamış olacaktı.¹⁶⁶

---

¹⁶³ Alev Atlı, **Aydın Despotizmi**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2002, s.56-58.

¹⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s.189-190.

¹⁶⁵ Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, Olgaç Matbaası, 2000, s. 45-46

¹⁶⁶ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s.45

Bu dönemde İstanbul Milletvekili Rauf Bey ve onun çevresinde grubun sürdürdüğü muhalefet özellikle reform adı altında yapılan bazı uygulamaların tek elden sürdürüldüğü üzerine yoğunlaşmıştır. Erik Jan Zürcher, hükümet bunalımının da bu grubun tasfiyesi amaçlı çıkarıldığını dile getirmiştir.¹⁶⁷ Fethi Bey başbakanlığının yanında İçişleri Bakanlığı görevini de yürütüyordu. Sonrasında görevinde daha verimli olabilmek için içişleri bakanlığını bırakarak yerine Ferit (Tek) Bey'in gelmesini istiyordu. Ayrıca Ali Fuat Paşa da orduya dönmek için TBMM İkinci Başkanlığından istifasını sunmuştur. Fethi Bey, bu ilgili göreve Yusuf Kemal (Tengirşek) Beyin getirilmesini arzu etmiştir. Ancak seçim sürecinde İkinci Başkanlığa Rauf Bey'i, İçişleri Bakanlığına da Erzurum milletvekili Sabit Bey'i uygun görmesi hükümet bunalımının başlamasına neden olmuştur.¹⁶⁸

Alınan bu karar doğrultusunda 27 Ekim 1923 Cumartesi günü İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi Bey ve Bütün İcra Vekilleri, Türkiye devletinin karşısında bulunan çok önemli mesele ve sorunların suhuletle sonuçlandırılması için çok kuvvetli ve meclisin tam desteğine sahip bir İcra Vekilleri Heyeti'ne ihtiyaç olduğundan ve meclisin her durumda güven ve desteğine sahip bir İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumuna katkıda bulunmak için istifa ettiklerine dair meclis başkanlığına istifalarını sundular. Bu istifadan sonra yeni hükümeti oluşturacak İcra Vekilleri Heyeti için listeler oluşturulmak üzere çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Halk Fırkası'nın yönetim kurulu başkanı olan Fethi Bey de bir liste hazırlamış ve Parti genel başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisine sunmuştu fakat listedeki kişilere sorulduğunda bu kişiler kendileri için uygun görülen görevleri kabul etmemişlerdir.¹⁶⁹

Erik Jan Zürcher, ilgili kişilerin görevi kabul etmemelerini Mustafa Kemal'in talimatı olduğun belirtmektedir. Mustafa Kemal, aynı günün akşamı yani 28 Ekim 1923'te Çankaya'da Kazım Paşa (Özalp), İsmet Paşa ve Fethi Bey ile yaptıkları toplantıda "yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz" demiştir.¹⁷⁰ Konukların gitmesi ardından, İsmet Paşa ile birlikte Meclis'e sunulacak yasa tasarısı hazırlanır. Söz konusu yasal düzenleme 29 Ekim 1923 tarihinde Halk Fırkası grubuna Mustafa Kemal tarafından sunulmuştur. Yeni devletin yönetim şeklinin belirlenmesi konusunda Meclis'in değil de HF'nin grubunun etkin olduğu belirtilmelidir. Cumhuriyet HF'nin oturumunda, söz konusu düzenlemenin ertelenmesi öncelikli olarak hükümet bunalımının aşılması

¹⁶⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Bilimleyen Hatıralar*, (Haz. O.Selim Kocahanoglu), İstanbul, Temel Yayınları, 2001, s. 218

¹⁶⁸ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, İstanbul, Çınar Matbaası, 1967, s. 226

¹⁶⁹ Albayrak, a.g.e., s.46

¹⁷⁰ Zürcher, a.g.e., s.243.

istenmiştir. ¹⁷¹Bir bakıma söz konusu grup toplantısı veya çalışmasında tartışılan esasları hemen hemen hiçbir şekilde meclis gündeminde fazla tartışılmadan anayasa değişikliğine gidilmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından Cumhurbaşkanı seçimine geçilmiştir. Mecliste yapılan oylamada, 158 milletvekilinin tümünün oylarıyla Mustafa Kemâl Paşa (Ankara) Reisicumhur seçilmiştir. Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilk kabinesini kurma görevini İsmet Paşa'ya, Meclis başkanlığı görevini ise Fethi Okyar'a vermiştir.

Cumhuriyetin ilânı ve Cumhurbaşkanının seçilmesi sonrasında, devlet modelinin ne olacağı konusunda tartışmalar ve belirsizlikler ortadan kalkmıştır. Özellikle dış politikada, bunu fırsat bilen ve farklı engellemelerle TBMM hükümetinin temsil yetkisini sorgulayan ve ülkeden otorite boşluğu arayan ülkelere de cevap verilmiştir. Öte yandan, geleneksel sistemin yani Osmanlı'nın son temsilcilerinin devlet başkanlığı konusunda hak iddia etme ihtimali ortadan kalkmıştır. Cumhuriyetin ilanı sürecinde artan bir gerilim de söz konusudur. Bir önceki başlık altında da belirtildiği üzere, bu süreçte muhalefetin veya farklı düşüncelerin önünün kesilerek, hükümet krizi sırasında acele ile cumhuriyetin ilan edildiği eleştirileri gelmiştir. Asıl tartışma da cumhuriyetin ilanından veya halk egemenliğinden ziyade, sürecin Halk Fırkası toplantısına tartışılıp meclise getirilmesi ve kabul edilmesi üzerinedir.¹⁷²

Kurtuluş savaşının önde gelen isimlerinden olan Hüseyin Rauf (Orbay) , Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adivar), Refet (Bele) ve Kâzım (Karabekir) Ankara'da bulunmadıkları bir esnada bu girişimin gerçekleşmesine tepki göstermişlerdir. İstanbul basınına o dönemde verdikleri demeçlerde kararın zamansız olduğu, asıl sorunun cumhuriyetin ilan edilmiş biçimi olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁷³ Söz konusu eleştirilerinde asıl sorunun demokrasi olduğu ve devleti cumhuriyet olarak tanımlamanın özgürlük getirmediği şeklinde eleştirilerini yöneltmişlerdir.¹⁷⁴

Bir diğer gerilim ise, Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olması ardından belirlenebilen ve denetlenebilen bir hükümet yapısını kurma olanağı da tanımış olmasıdır. İlgili durum, sonraki süreçlerde uygulanması düşünülen siyasal ve toplumsal devrimlerin önünü açacak bir yürütme yapısı da oluşturulmuştur. Cumhuriyetin ilanı sonrasında hızla uygulamaya alınan Batılılaşma ve modernleşme uygulamaları söz konusu gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Yine buradaki en

¹⁷¹ Erer, a.g.e., s.226.

¹⁷² Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.102-103.

¹⁷³ Erers, a.g.e., s.226.

¹⁷⁴ Zürcher, a.g.e., s.243-244.

önemli eleştiriler, devrimlerin tepeden aşağıya hızla ve bir ölçüde de baskı ile uygulanmaya başlamasıdır. Bu durum sonraki dönemlerde de sürececek olan toplum mühendisliği tartışmasının da fitilini ateşlemiştir. ¹⁷⁵

Bu dönemde başlayan gerilim aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı dönemlerinde kendini göstererek sürecektir. Osmanlı'nın son döneminden aktarılan seçkincilik özellikle tek parti döneminde daha da ağır basacaktır. ¹⁷⁶Cumhuriyet'in kurucuları aslında, uzun vadede akılcı bir demokrasinin ülkeye yerleşeceğini umut etse de askeri ve seçkinci bürokrasinin giderek ağırlık kazanması hem tek parti ve hem de çok partili yaşamdaki gerilimlerin ana nedeni olmuştur.

2.3.2. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

Cumhuriyetin ilanı sonrasında şekillenen Tek Parti Yönetimi döneminde özellikle uluslararası siyasette ve iç kamuoyundaki taleplere paralel olarak sistemli bir muhalefet zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çok partili hayata geçiş denemeleri bu anlamda iki partinin olduğu bir dönemi kapsamaktadır. İlgili dönemde ilk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF), ondan beş yıl sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) kurulmuştur. Kontrollü muhalefet çabası olarak tanımlanan bu dönemde istikrarlı bir demokrasiye geçiş mümkün olmamış, tersine tek parti rejiminin daha da güçlendiği görülmüştür. Bu durum dönemin koşulları yanında askeri bürokrasi seçkinlerinin bilinçli tercihidir. Bu bağlamda, tek partili dönemde sonuçsuz kalan çok partili yaşama geçiş denemeleri ve buna bağlı siyasi gelişmeleri değerlendirmek gereklidir. ¹⁷⁷

2.3.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet tarihinin ilk demokrasi denemesi 1923–1927 döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönem aynı zamanda, Milli mücadele dönemine damga vuran isimlerle cumhuriyeti kuran kadroların yollarının ayrıldığı bir dönem olması açısından da önemlidir. ¹⁷⁸ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisidir. Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Adnan

¹⁷⁵ Albayrak, a.g.e., s.46.

¹⁷⁶ Burçak, a.g.e., s.33.

¹⁷⁷ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2014, s.88-89.

¹⁷⁸ Ahmad, a.g.e., s.201-202.

(Adıvar) ve Hüseyin Rauf (Orbay) gibi Milli Mücadele sürecinde önemli roller oynamış, kişiler kurucularından bazılarıdır. Söz konusu isimler, hükümet uygulamalarına yönelik eleştirilerini önce CHF içinden sonradan da yeni parti kurulması amacıyla sürdürmüşlerdir. Parti 17 Kasım 1924'te CHF içinden isimlerin istifa ederek yeni bir oluşuma gitmeleri sonrasında kurulmuştur.¹⁷⁹

Şeyh Sait isyanı, Ardahan milletvekili Halit Paşa'nın Meclis koridorunda öldürülmesi, İzmir Suikastı bu dönemin önemli gelişmeleri olmakla beraber partinin kapatılmasına da zemin hazırlayan gelişmelerden de birkaç örnek niteliğindedir. İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması ve "Takrir-i Sükûn Kanunu" bu dönemde çıkarılması da çok partili sisteme geçişin sonunu hazırlamıştır.¹⁸⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF)'nin kurulduğu 1924 yılı ülke için son derece zor bir dönemdir. Hilafetin kaldırılmasının halka uyandırdığı tepki, savaş sonrası dönemdeki ekonomik ve sosyal zorluklar, dış ticarete artan sorunlar, hükümetin kısıtlayıcı devletçilik politikaları TPCF'nin kuruluş dönemine denk gelmiştir. Ülkenin içinde olduğu zorlukların mecliste sıkça tartışılması ve ılımlı yenilikçi olarak tanımlanan Mustafa Kemal'in bazı uygulamalarına karşı oluşan toplumsal muhalefetin de örgütlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal'e karşı eleştirilerini yüksek sesle dile getiremeyen muhalefetin özellikle Anadolu'daki teşkilatlanması, TPCF'nin kadrosuyla Mustafa Kemal ve arkadaşları arasındaki gerginliği artırmıştır.¹⁸¹

TPCF, Mustafa Kemal'in direktifiyle kurulmamış ve Mustafa Kemal'e karşı olmadıklarını açıkça belirtmelerine karşın Mustafa Kemal'e rağmen kurulmuş bir partidir. Şeyh Sait isyanı patlak verince, isyancılarla aynı paralelde görülme endişesi taşımaları partinin kapatılması yönündeki önerileri reddetmelerine neden olmuştur. Parti programında yer alan "Fırka efkar ve itikat-İdiniyyeye hürmetkardır" maddesi çok eleştirilmiş ve TPCF'nin gericilikle suçlanmasına yol açmıştır.¹⁸²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet ilkesini, liberalizmi ve demokrasiyi benimsediğini programında belirtmiş, düşünce ve dinsel inançlara saygılı olduğunu açıklamıştır. Parti örgütünde o dönemin devrimci atılımlarına karşı çıkanlar, eski İttihatçıların çoğu, muhafazakârlar bir araya gelmiş, İstanbul'un Vatan, Son

¹⁷⁹ Nedim Ateş, *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Der Yayınları, s.318.

¹⁸⁰ Avcioğlu, a.g.e., s.90.

¹⁸¹ Ateş, a.g.e., s.319.

¹⁸² Ateş, a.g.e., s.325.

Telgraf, Tevhidi Efkâr, İstiklal gazeteleri partinin destekçileri olmuştur. Partinin Meclisteki üye sayısı otuz kadardır. Bunların oylamalarda etkili olmaları da mümkün değildir. ¹⁸³Fakat kurulmaları ile bir heyecan yarattıkları ve basından aldıkları destek göz önünde bulundurulduğunda sayılarının artmaları muhtemel gözükse de, hükûmette yapılan bir değişiklik sonrası İsmet Paşa'nın yerine Fethi Bey'in gelmesiyle birlikte partiden olası kopmalar durmuştur. Zira Fethi Bey, daha uzlaşmacı ve yumuşak bir kişiliğe sahiptir. Ancak Fethi Bey, Doğu'da çıkan şeyh Said İsyanı sonrası sertlik yanlılarının ağır baskısıyla yerini tekrar İsmet Paşa'ya bırakmıştır. İsmet Paşa, ilk iş olarak TBMM'den bir Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarttırmış, biri isyan bölgesinde, öteki yurdun her yerinde gezici olarak görev yapacak iki tane İstiklal Mahkemesi kurdu muştur. ¹⁸⁴

Muhalefetin susturulması sonrasında örgütlü bir muhalif yapının da belirginleşmemesi sonrasında, ülkedeki muhalif yapıların yer altına yönelmesi durumu yaşanmıştır. Bu durumun şekillenmesinde CHF yönetiminin baskıları da etkili olmuştur. Muhalefet üzerindeki baskının artması zamanla, muhalefetin bazı maceracılar tarafından sömürülmesine yol açmıştır. Özellikle bazı komploların yeşermesine neden olacak gelişmeler yaşanmıştır. ¹⁸⁵

Bu da bu dönemde, Mustafa Kemal'in ülkenin Batı ve güney illerini kapsayan inceleme gezisi başlamıştı. 17 Haziran tarihinde henüz gerçekleşmeden engellenen suikast sonrasında öğrenildiğine göre Rize eski milletvekili Ziya Hurşit ve beraberindekiler bombalı bir saldırı planlamışlardır. Yine buna göre suikast sonrasında Ege adalarından birine kaçacaklardır. Tekne kaptanının ihbarı sonrasında ortaya çıkan durum üzerine suikastçılar hemen yakalanmıştır. Söz konusu suikastın Tutuklanan bu kişiler arasında eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri, hatta yöneticileri tarafından planlandığı iddiaları üzerine, soruşturma zamanla muhalefetin tasfiyesi olayına dönüşmüştür. ¹⁸⁶

200 kişiye yakın bir tutuklama gerçekleştirildikten sonra hayatta olan İttihatçılar da dâhil olmak üzere TPCF'nin Meclisteki üyeleri tutuklanmıştı. Millî Kâzım Karabekir Paşa, Refet Pasa, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa da ile Rüştü Paşa'nın da içinde

---

¹⁸³ Ahmad, a.g.e., s.201-202.

¹⁸⁴ Tunçay, a.g.e., s.168.

¹⁸⁵ Akyaz, a.g.e., s.104.

¹⁸⁶ Erer, a.g.e., s.226.

olduğu bu gruba yönelik tutuklama ve uygulamalar genç Cumhuriyet'te artık yeni bir dönemin bittiğini de gösteriyordu.¹⁸⁷

İstiklal mahkemelerinde söz konusu paşaların yargılanışı toplumda da belli bir huzursuzluğa neden olmuş ve baskılar sonrasında paşalar serbest kalmıştı. Milli mücadele döneminde etkin kadrolar serbest bırakılsa da kapatılan TPCF'nin mensuplarının susturulmasına ve dahası örgütlü olmayan muhalefetin de ezilmesine neden olmuştur. Bu politikanın bir sonucu olarak, tüm önemli isimler 1930'larda ve 1940'larda siyasi sahneye dönmelerine rağmen, kesinlikle eski etkinliklerini kaybetmişlerdir.¹⁸⁸1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurmak için CHP'den bir grup politikacı CHP'yi terk edene kadar etkili bir muhalefet görülmemiştir.

2.3.2.2.Serbest Cumhuriyet Fırkası

1920'li yılların sonunda muhalefet artık kesin bir şekilde susturulmuştur. Bu dönemde yapılan uygulama ve alınan kararlara karşı çıkan bir kesim kalmamıştı. 1929 ekonomik bunalımın ülkedeki tesiri ve toplumun genelinde artan siyasal ve toplumsal hoşnutsuzluk yeni bir parti kurulması ihtiyacını doğurmuştur. Buradaki amaç CHF'ye karşı oluşan tepki ve artan hoşnutsuzlukları kontrollü bir muhalefet aracılığı ile hafifletmektir.

1930'lu yılların ortalarında denetimli bir muhalefetin kurulması fikri ağır basmıştır. Bu partinin kuruluşu hem gizlenen muhalefetin görülmesini sağlayacak hem de ülkenin özellikle batı dünyasındaki itibarını yükseltecektir. Mustafa Kemal, eski başbakanlardan Fethi Okyar'a kurulacak partinin başına geçmesini önermiş ve Mustafa Kemal, ülkenin o günkü durumunu da değerlendirerek şunları söylemiştir: "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatörlük manzarasıdır. Vakıa meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize diktatör nazarıyla bakıyorlar. (...) Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette Cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz."¹⁸⁹

¹⁸⁷ Yılmaz Ensar, DP'nin İktidara Geliş Süreci (1945–1950), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, s.124-125. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

¹⁸⁸ Zürcher, a.g.e., s. 261.

¹⁸⁹ Feridun Aksın, *Cumhuriyet'in 75 Yılı(1923–1953)*, Cilt: 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009., s.98.

Bu görüşmeden sonra, bir muhalefet partisinin kurulması fikri kısa sürede belirginleşmiştir. Fethi Bey Mustafa Kemal'den genel başkanı olduğu CHP ile kurulacak olan muhalefet partisi arasında tarafsız kalacağına ilişkin bir güvence alınca partiyi kurma önerisini kabul etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur. CHP'den istifa eden 15 milletvekili SCF'ye katılmıştır. İktidar partisi devletçi bir çizgi izlerken, muhalefet partisi daha liberal bir siyasi program izlemiştir. Kuruluş biçimi SCF'nin danışıklı olarak kurulduğu, yapay ve güdümlü bir parti olduğu izlenimi vermektedir. Partinin adı bizzat Mustafa Kemal tarafından konmuş, partiye kaç milletvekilinin katılacağı pazarlık konusu edilmiştir.¹⁹⁰

Önceden planlamış bir muhalefet anlayışı sürdüren SCF, bir süre mecliste etkin olsa da ülkede artan muhalefet kısa zamanda bu partinin çatısı altında birleşmekte gecikmemiştir. Zamanla partinin yeni bir iktidar seçeneği halini alması sonrasında Ekim 1930 yerel seçimleri sonrasında 512 milletvekilinin 30'unu SCF kazanmıştır. Meclis'te seçim sonuçları üzerinde çıkan tartışmada Fethi Bey iktidarı seçimlerde usulsüzlük yapmakla suçlamış ve bunun üzerine SCF'ye yönelik yeni bir baskı dalgası başlamıştır. Hatta parti liderlerinin vatana ihanetle suçlanması gecikmemiştir.¹⁹¹

Seçim mitinglerinde partiye olan ilgi ve bazı SCF'li grupların taşkınlıkları sonrasında, parti hedef haline gelmiştir. Partinin iktidar alternatifi haline gelmesi sonrasında Cumhurbaşkanı'nın şahsına karşı siyasal muhalefet yürütmek istemeyen Fethi Bey 16 Kasım 1930'da partinin kendini fes ettiğini açıklamıştır.¹⁹² 1930'a kadar iktisadi liberalizm görüşünün ağır bastığı, siyasal çatışma alanının esas ayrılma noktası, siyasal liberalizm ve siyasal otoriterlik taraftarları arasındadır. Bu dönemde liberalizm kavramının en yaygın karşılığı "hürriyetperverlik" veya "serbesti"dir. İktisadi liberalizm alanında ise, "teşebbüs-i şahsi serbestisi" daha az kullanılan bir kavramdır. Serbest Fırka'nın kapatılmasından Türkiye'de siyasal alanı artık iki kutuplu hale gelmiştir.¹⁹³

---

¹⁹⁰ Mete Tunçay, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Düşünce Serüveni", edi. Mete Tunçay, **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2009, s.101.

¹⁹¹ Zürcher, a.g.e., s. 261.

¹⁹² Aksın, a.g.e., s.98-99.

¹⁹³ Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'nin Serüveni", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, ed.. Murat Yılmaz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.123.

2.4.TEK PARTİ VE DEVLET-PARTİ ÖZDEŞMESİ

Tek partili dönemin en önemli özelliklerinden biri de devlet ile partinin aynı vücutta değerlendirilmesidir. Askeri bürokratik rejim tek parti eli varlığını güçlendirirken, devlet yönetiminin demokrasi ayağı eksik bırakılmıştır. Bu dönemde, Parti il başkanlarının aynı zamanda vali olması, yerel yönetimlere yönelik merkeziyetçi baskıda partinin ön planda tutulması gibi örnekler de söz konusu olmuştur. Siyasi seçkinlerin belirlediği hedefler doğrultusunda, tek parti devletinin resmileştirilmesi sonrasında devlet yönetimi ile toplum arasındaki mesafe açılmıştır. Siyasi seçkinlerin uygulamaları, toplum mühendisliği ekseninde şekillendikçe toplumsal sorunların artışı ve demokratik rejimlerin gereği olarak çok partili rejime geçme istekleri de yoğunlaşmıştır. Bu dönemde özellikle laiklik ilkesinin katı şekilde uygulanması, devlet ile İslam dini arasında bir mesafe olduğu izlenimi toplumda artırmıştır. Bu da zamanla, Tek parti yönetiminin milletin manevi değerlerine yaklaşımının sorgulanmasına neden olmuştur.

Özellikle tek parti döneminde, özellikle devrimlerden sonra cumhuriyet ideolojisi hilafetin devamı gibi algıladığı dini hayatın tamamen dışına taşımaya çalışmıştır. Zamanla kendi ideolojisine tehlike arz ettiğini düşündüğü her ideolojiye her görüşe mesafeyle yaklaşmış ve topluma yeni devlet arasına bir set çekmiştir. Buda toplumun tek partili sistemden bir an önce kurtulmak isteğine sebebiyet vermiştir.¹⁹⁴

Emre Kongar, tek parti yönetimindeki laiklik ilkesinin ele alınış biçimini şu özlerle açıklamaktadır: “Laik politikayı teşvik eden diğer bir faktör de, yeni rejimin Batı taraftarlığıydı. Laiklik, batılılaşmanın ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edildi ve hemen yönetici seçkinlerin yeni bir dogması halini aldı. Cumhuriyet’in ilk kuşağında CHP’nin yönettiği Türk devleti, İslam’ı hep ihmal etti; elbette muhalefet grupları tarafından kullanıldığında onu ezmenin dışında. Ne var ki, İslam nüfusun yüzde 98’inin dini olarak kalmaya devam etti ve İslam’ı ihmal etmekle hükümet ve parti, yönettiği halktan yabancılaştı.”¹⁹⁵

Kongar’ın belirttiği yabancılaşma zamanla devlet ile toplum arasındaki mesafenin açılmasına, modernleşme adına yapılan uygulamaların devletin ideolojisi veya tek partinin sorgu-sual edilmez ilkeleri gibi algılanmasına neden olmuştur. Hal

¹⁹⁴ Durgun, a.g.e., s.34

¹⁹⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004, s.65-67.

böyle olunca, mevcut uygulamalara yönelik eleştiri ve karşı çıkışlar kimi zaman ağır biçimde bastırılmıştır. Muhalefet kesiminin parti, dernek, sivil toplum kurumları gibi örgütlenmelerine de izin verilmemiştir.¹⁹⁶

Cumhuriyet'in ilanından itibaren 1946 yılına değin Türkiye de tek partili bir rejime sahiptir. Bu dönemde tek parti olan CHP parti bürokrasisi aynı zamanda ülke bürokrasisi üzerinde de yegâne egemen güçtür. 1930'lu yıllar Türkiye'de parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı, Dâhiliye Vekili'nin (İçişleri Bakanı) CHP Genel Sekreteri, valilerin de CHP il başkanı, parti müfettişlerinin bütün kamu kurumlarını denetleme yetkisine sahip olduğu, partinin CHP'nin temel ilkelerinin (6 ok) anayasa da devletin temel nitelikleri olarak tanımlandığı yıllardır.¹⁹⁷

Cumhuriyet'in tek parti dönemindeki bu yaklaşım özellikle sonraki dönemlerde Türk siyasal kültürünü önemli ölçüde etkilemiş ve demokrasinin gelişmemesine neden olmuştur. Çok partili sisteme geçişle birlikte, mevcut hükümetin uygulamaları askeri-seçkinci bürokrasi tarafından yakından takip edilmiş ve herhangi bir sorun ve siyasi krizde demokrasiye müdahale edilme gereği duyulmuştur. Bu yaklaşımın nedenlerinden biri de tek parti döneminde yerleşen devletin ideolojisi ile CHF ve sonradan adı değişerek CHP olan yapının kendini özdeşleştirmesi olarak görülmüştür.

2.5.TEK PARTİLİ DÖNEMDE SİYASET VE ORDU İLİŞKİSİ

Bürokratlar, toprak sahipleri ve subaylar yani Jön Türk yapılanmasının orta kademesinde bulunanlar Birinci Dünya Savaşı sonrasında direniş hareketinin liderliğini üstlenmişlerdir. 1923 senesinde Cumhuriyet' in kuruluşunda da yine bu orta kademe Jön Türkler başrol oyuncularını olmuşlardır. Milli Mücadele kadrosunda bulunanlar daha ziyade ittihatçılardı. Aynı grup Cumhuriyet kurulduktan sonra da yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Bu dönemde askerlerin cephelerine bakılacak olursa Mete Tunçay'ın ifadesi ile Paşalar Komplosu'ndan sonra ordunun içerisinde Mustafa Kemal Paşa' ya isyanda bulunabilecek herhangi bir komutanın bulunmadığı görülmektedir.¹⁹⁸ Başka bir ifade ile ordunun tamamı kendisine güven duyan ve bağlı olan komutanlardan oluşmakta idi.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ Erdoğan, a.g.e., s.124-125.

¹⁹⁷ Tunçay, a.g.e., s.101.

¹⁹⁸ Tunçay, a.g.e., s.113.

¹⁹⁹ Lewis, a.g.e., s.68-69.

1924 senesindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tecrübesinden sonra Mustafa Kemal Atatürk, devrimler için daha uygun bir ortam oluşturmak maksadıyla 1926 senesinde gerçekleşen İzmir suikast girişiminin ardından ordudaki muhalif seslerin tasfiyesine yönelik çeşitli yasal düzenlemelerin yapılmasında öncü olmuştur. Söz konusu yasal düzenlemelerin en önemli olanı bir bireyin aynı anda hem mecliste hem de orduda olmasına yasak getiren kanun olmuştur.²⁰⁰ Fakat 1920 ila 1924 seneleri arasında görevde bulunan altı kabinede Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (ki bunlar İsmet ve Fevzi Paşalardır) bakanlar kurulunun üyesi oldukları halde görevlerini gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda Müdafaa-i Milliye vekâletinde Refet, Kazım ve Fevzi Paşalar ile kabinenin içinde her daim iki generalinde görev yaptığı görülmektedir.²⁰¹ Diğer taraftan 1925 senesinde Takrir-i Sükun Kanunu sonrasında bütün muhalif sesler bastırılmıştır. 1930 senesindeki güdümlü demokrasi tecrübesinden yani Serbest Cumhuriyet Fırkası sonrasında ise resmi olarak tek parti dönemine girilmiştir.

Kurtuluş Savaşı seneleri; siviller ile askerlerin arasındaki ilişkiyi oldukça etkileyen önemli dönemlerdir. Bu dönemde askerlerin siyasileşmesi engellenmeye çalışılıyor fakat normal şartların olmaması, savaş şartlarında olunması nedeniyle askerde siyasallaşıyordu. Yine bu senelerde savaşın da etkisi ile ordu git gide daha özerk ve merkezi bir durum almıştır. Mete Tunçay'ın fikrine göre ise ordu, 1923 senesinden sonra hemen yönetimin yasama kolundan resmi şekilde uzaklaştırılacaktı²⁰². Askeri Ceza Kanunu' nun 148. Maddesi sayesinde ordunun siyasete karışma yasağı da pekiştirilmiş olmuştur. Aleni olarak politik konuşmalar yapmak, siyaset içerikli bildirimler hazırlamak, basına göndermek ya da imzalamak orduya mensup biri için suç teşkil ediyordu. Bunlara ek olarak tek parti dönemi süresince Silahlı Kuvvetlerin yönetimin faaliyetlerini destekleyen bir durumda olduğunu kurulmuş olan Sıkıyönetim Mahkemeleri ve İstiklal Mahkemeleri gibi kurumların yapısından da anlamak mümkündür.²⁰³

Ordu ve siyaset ilişkisini Mustafa Kemal Atatürk özelinde değerlendirilecek olunursa, Atatürk' ün esas amacının, ordunun siyasetin içinde olmasına engel olmak değil, ordunun çevresine ve kendisine tamamıyla sadık olmasını sağlamak olduğunu iddia edildiği görülmektedir.²⁰⁴ Yine bu dönemde yani tek parti döneminde sivil ve

---

²⁰⁰ Tunçay, a.g.e., s.114.

²⁰¹ Tunçay, a.g.e., s. 114.

²⁰² Lewis, a.g.e., s.68-69.

²⁰³ Tunçay, a.g.e., s. 115.

²⁰⁴ Erdoğan, a.g.e., s.124-125.

asker ilişkilerinde askerin arka planda kaldığı fark edilmektedir. Ümit Cizre' nin görüşüne göre ise; tek parti döneminde ordunun siyasette etkin olmamasının sebebi, ordunun iktidara rakip olarak güç kazanmasını engellemektir.²⁰⁵ Yeni sistemin tepeden tavana olacak şekilde ve devrimlerin uygulamaya geçirilmesinde benimsemenin oluşmasında Silahlı Kuvvetler, adeta sivil siyasette otoritenin bir aracı şeklinde çalışmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk' ün vefatından sonra, İnönü' nün Cumhurbaşkanı olması ile ordunun üst kadrosu ile siyasi iktidar arasına mesafe girmiştir. 1944 senesinde Fevzi Çakmak'ın emekli olmasını Cumhurbaşkanı İnönü gerçekleştirilmiştir. Fevzi Çakmak'ın emekliliğinin sonrası Genelkurmay Başkanlığı'nın Savunma Bakanlığı'na karşı sorumlu duruma getirilmesi, ordunun özerkliğini kısıtlama kapsamında bir girişim olmuştur. Bu durum daha sonra geçilecek olan liberal demokratik sistem için de şart bir durumdur. Çünkü demokratik bir düzende askerler resmi hükümetin üstünde bulunamazlar. İnönü Dönemi'nde siyaset ve ordu ilişkilerinin önem taşıyan bir faktörü de devrimler özelinde incelenebilir. Daha ziyade 1939 ila 1944 seneleri arasında, Türk Silahlı Kuvvetleri Kemalist Devrim' in koruyuculuğu görevini üzerine almıştır.²⁰⁶ Bu duruma örnek olarak İstiklal Mahkemeleri ile Sıkıyönetim Mahkemelerinin gerçekleştirmiş oldukları görev paylaşımı ve devrimlerin içselleştirilmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Dergâhların ve tarikatların kapatılmasında aktif olarak rol oynamaları bunun bir örneğidir. 1939 senesinde başlamış olan Milli Şef Dönemi'nde siyasi elitlere göre bürokrat sınıfının daha etkin olduğu görülmektedir. Bu görüntünün doğruluğunu yeni kurulan ulus devletin ve bu devletin modernleşmesinde sarf edilen gücün burjuvazi değil de bürokrasi olması göstermektedir.²⁰⁷

İlerleyen senelerde Türk Silahlı Kuvvetler' i Kemalist Devrim' in iktidar ittifakından özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlerde yenilgiye uğramasından sonra ayrılmışlardır. Fakat askerin bu dönemde hoşnutsuzluğu yalnızca iç siyasetten kaynaklı değildir aynı zamanda dış kaynaklı gelişmelerde (ki bunlardan bir tanesi NATO üyeliğidir) askerlerin rahatsızlığının artmasında etkili olmuştur. Bununla beraber 1950 senesinde iktidarın değişmesi durumu iç dinamikler bakımından belirleyici neticelerin oluşmasına neden olmuştur. Ordu, Cumhuriyet Halk Partisi'nden

---

²⁰⁵ Tunçay, a.g.e., s. 115.

²⁰⁶ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu -Siyaset İlişkileri*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 2001, s. 126.

²⁰⁷ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 9.

tabanı kapsamında farklılığı olan Demokrat Parti'nin bazı söylem ve politikalarını hükümete müdahale sebebi sayarak darbelere girişmiştir.²⁰⁸

2.6.1939- 1946 DÖNEMİ (İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ)

1923 sonrası Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise, imparatorluğa son verilmiş ve 1946'dan sonra çok partili siyasal rejim benimsenmiş olsa da yukarıda açıklanan devlet anlayışı varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'ya göre Modern Türkiye'nin devlete atfettiği önem ve değerler farklılaşsa da, devleti koruma zihniyeti ve reaksiyonu varlığını sürdürmüştür. İlgili reaksiyonlardan, Cumhuriyet dönemine özgü en önemli olgulardan biri ise, Laiklik kavramıdır. Türk politik kültürü, incelendiğinde güçlü devlet ideolojisi, toplum mühendisliği yöneten ve yönetilen arasındaki kesin ayırım, sivil toplumun gelişmemesi gibi olgular ön plana çıkmaktadır. Bu anlayış Cumhuriyet döneminde de, Batı tipi örgütlenme çabalarına karşın, varlığını bu şekilde sürdürmüştür. Örneğin, partiler arasındaki ayrılaşma da Batıdaki gibi olmamış (toplumsal sınıf, çatışma ve uzlaşma kültürü gibi) bu ayrılaşmalar laiklik, Kemalizm ve milliyetçilik etrafında şekillenmiştir.²⁰⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ertesi günü İsmet İnönü kendisini cumhurbaşkanı seçirmiştir. Tabii burada genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ın desteğiyle olmuştur. Bu bir varsayım ya da tahmin değil, Mustafa Kemal son dönemlerde İsmet İnönü'yü değil Celal Bayar'ı başbakanlık koltuğuna getirmiştir. İsmet İnönü cumhurbaşkanı olur olmaz ilk icraatı CHP'yi olağan üst kurultaya çağırması ve kendisini *Milli şef* Mustafa Kemal'i de *Ebedi şef* ilan etmiştir.²¹⁰

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra yerine geçen İsmet İnönü yenedünyaya sırtını dönmeyeceğinin farkına varmıştır. Yeni dönemin mimarisi olmak için çok partili sisteme sıcak bakmıştır.²¹¹

Yaşanan gelişmeler özellikle 1939-1946 dönemini kapsamaktadır. İsmet İnönü'nün ön planda olduğu bu yıllar aynı zamanda 2. Dünya Savaşı yıllarıdır. 1946'da çok partili sisteme geçişe kadar da sürmüştür.

²⁰⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2010, s.55.

²⁰⁹ Mahçupyan, a.g.e., s.106-111.

²¹⁰ Feroz Ahmad, *Bir kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 101

²¹¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 116

2.6.1. Çok Partili Yaşama Geçiş Hızlandıran Olaylar

İsmet İnönü'nün 1938'de Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar tek partili rejimi sürdürmüştür. Bu dönemde savaşın ağır şartlarının da etkisiyle siyasal ve ekonomik ortamda sorunlar artmış bu da daha fazla baskıcı uygulamaların hayata geçirilmesine neden olmuştur. Bunlardan biri Milli Kalkınma Kanunu'dur(MKK). MKK ikinci dünya savaşına girmemiş ama ekonomik ve iktisadi yönden ciddi etkilenen Türkiye Devleti için Hükümete sınırsız bir yetki vermiştir. Bu sınırsız yetkinin kullanılması noktasında görülen ciddi yanlışlar halkın isyan etmesine sebebiyet vermiş ve halk her fırsatta tepkisini kısıp seslerle olsa da dile getirmiştir. Özellikle her yaşta çocukların çalıştırılması, keyfi uygulamalar bu dönemin yüz kızartan icraatları sayılmıştır. Milli şef olarak tanımlanan İsmet İnönü savaş döneminde muhalefet üzerinde baskılarını artırırken, ülkeyi savaşa sokmamayı da başarabilmiştir.²¹² Bu dengelerin de etkisiyle bozulan ekonomi ve siyasal düzen içinde çok partili rejime geçişin zorunluluğu da ortaya çıkmıştır.

Süreci hızlandıran en önemli gelişmelerden biri de dış politika ile ilgili olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yenilen Almanya, İtalya gibi ülkelerde tek parti rejiminin varlığı ve otoriter hatta diktatör rejimleri dünya sahnesinden bir bir silinirken Türkiye'nin de benzer görüntüsünü değiştirmek için harekete geçmiştir. Türkiye her ne kadar savaşa katılmasa da savaş sonundaki düzen ve yapı liberal ve çok partili demokrasilerin sistemi olacaktır. Bunun farkında olan İnönü, çok partili rejime geçişle ilgili süreci hızlandıracağına sinyallerini vermeye başlamıştır. ²¹³

1 Kasım 1944 tarihinde İsmet İnönü'nün meclis açılış konuşması çok partili hayata geçişin sinyallerini vermektedir. İnönü konuşmasında: "İrademiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir."²¹⁴ Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız. İkinci Cihan Harbi'nin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere İnönü'nün bu sözleri demokratik rejime geçişin aşamalı olacağını göstermektedir. Zira 2. Dünya Savaşı boyunca batıda filizlenen ırkçı anlayışın Türkiye'de taklit edilerek benimsenmesinin artık

---

²¹² Özdağ, a.g.e., s.127.

²¹³ Erdoğan, a.g.e., s.124-125.

²¹⁴ Keyder, a.g.e., s.121.

mümkün olamayacağını buna karşın demokratikleşmenin de anından “anglo-sakson demokrasisi”ne karşılık gelmeyeceğini ifade etmeye çalışmıştır.²¹⁵

Bu dönemde Sovyetler birliği ile bozulan ilişkiler, boğazlar konusunun yeniden gündeme gelebileceğinin sinyalleri İnönü’yü Batı blokunun yanında olmaya zorlamıştır. İkinci dünya savaşının bitmek üzere olduğu bir anda Türk Hükümetinin Japonya’ya savaş açarak batı bloğunun yanında yer alması ve San Fransisco Konferansı’na davet edilmesi ile süreç daha da ivme kazanmıştır. Konferans bittikten hemen sonra ülke içerisinde basın özgürlüğünün genişletilmesi ilk olumlu gelişme olarak görülmektedir. İnönü savaş şartlarının yönetiminin devam ettirilmesinde bir lüzum kalmadığını muhtelif yerlerde ve zamanlarda dile getirmiştir.²¹⁶

Ülke içindeki gelişmeler de bu geçişi hızlandırmıştır. Özellikle bozulan ekonomi ve yükselen enflasyonun halk üzerindeki baskısı muhalefet kesiminin bir blok olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bürokrasinin azalan ücretleri, karaborsaya düşen mallardan büyük bir vurgun yapan yeni zengin kesime karşı artan tepki de hükümeti zor durumda bırakmıştır.²¹⁷

Savaş şartlarında artan baskılarla ortaya çıkan durumdan biri de bir kerelik uygulanan Varlık Vergisi’dir. Bu kanunda, gayri Müslim burjuvazinin servetinin önemli bir kısmı Türk sermayesine aktarılmıştır. Söz konusu uygulama tepki çekerken, mevcut Türk burjuvazisinin de korkularını artırmıştır. Hükümetin, ekonomik konularda sert önlemler ve karar alması durumu zamanla yerli burjuvaziye de tedirgin etmiştir.²¹⁸Kendi pozisyonunu sağlamlaştırmak isteyen bu kesim ile muhalefet arasında bir dirsek teması başlamıştır. Yerli burjuvazinin bu korkusu Toprak Kanunu görüşmelerinde artacak ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bürokrasinin karşısına savaş dönemi uygulamalarından yakınan geniş bir muhalefet cephesinin siyasi oluşumuna yol açacaktır.²¹⁹

2.7. 1946- 1950: ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE DEMOKRASIYE GEÇİŞ

Türkiye’de Çok Partili hayatın yolu liberal ve başarılı bir iş adamı olan Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisiyle(MKP) açılmıştır. Parti 22 Eylül

²¹⁵ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, Baha Matbaası, 2000, s.49-50

²¹⁶ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 24

²¹⁷ Lewis, a.g.e., s.72-74.

²¹⁸ Eroğul, a.g.e., s.56-57.

²¹⁹ Zürcher, a.g.e., s.243-244.

1945 yılında kurulmuştur. Nuri Demirağ başarılı ve zengin bir iş adamıydı. Liberal bir bakış açısına sahip olması onun çok partili hayata geçişte ilk partiyi kurmasını sağlamıştır.²²⁰ Ancak Demirağ sanayi ve iş dünyasındaki başarısını siyasette yakalayamayacaktır. Kısa bir süre sonra kurulacak olan Demokrat Partinin gölgesinde kalan partisi unutulmaya yüz tutacaktır. MKP'nin başarısız olmasının belli başlı sebepleri olmuştur. Nuri Demirağ'ın siyaseten tecrübesiz olması ve buna bağlı olarak parti merkezinin Ankara yerine İstanbul'da olması ana etkenlerden olmuştur. Demokrat partinin kurulmasıyla birlikte MKP' Türkiye'de önceki örneklerinin aksine kalıcı olarak 7 Ocak 1946 tarihinde CHP'den istifa eden milletvekillerinin kurmuş oldukları Demokrat Parti ile çok partili yaşama geçilmiştir. Kurulması aşamasında Serbest Cumhuriyet Fırkası üzerine türetilen tezler Demokrat Parti için de türetilmiştir. Halkın hoşnutsuzluğunu kontrol edebilmek için kurulduğu iddia edilen partinin aslında yine tek parti yönetimine hizmet ettiği ileri sürülmüştür.²²¹ 1946-1960 dönemi gerçek anlamda çok partili rejime geçiş dönemini ve onun sancılarını yansıtmaları bakımından önemlidir. Birçok araştırmacıya göre, çok partili rejime geçiş sürecinde İsmet İnönü, önceki dönemlerdeki gibi kontrollü bir muhalefet öngörmüştür. Buna göre CHP içinden çıkacak ve iktidar şansı bulunmayan bir gurubun etkisiz muhalefet ederek çok partili yaşama geçişi mümkün olacaktır.²²² 1946 sonrası dönemde, Türkiye'deki askeri bürokrasinin çoğulcu bir sistem öngörmediği bunun yerine hegemonyacı parti sisteminin geçerli olduğu bir sistemi düşündüğü ifade edilmektedir.

2.7.1. Demokrat Partinin Kuruluşu

Demokrat Parti kuruluşu döneminde CHP ile aralarında büyük bir fark olmadığı izlenimi vermesine rağmen, kısa sürede özellikle merkez çevre ilişkilerinde merkeze yani askeri bürokrasiye değil, çevreye yani toprak sahipleri, çiftçi ve çalışan kesimlere yakın duracağı izlenimi vermiştir. Bu konuda Dörtlülük Takrir ve Çiftçiyi topraklandırma Kanunu önemlidir. CHP döneminde toprak sahiplerinin büyük tepkisini çeken olan bir dönüm noktasıdır. Aynı zamanda kendisi de Aydın bir toprak sahibi olan Adnan Menderes'in de içinde bulunduğu grubun itirazı ile şekillenen yeni dönemde Demokrat Parti (DP) daha fazla toprak sahibi tarafından destek görmeye başlamıştır. Bu olan öncesine kadar CHP ile olan ilişkilerine dikkat eden DP yönetimi yaklaşan 1950 seçimlerine doğru muhalefetini daha da artırmıştır.²²³

---

²²⁰ Karpat, a.g.e., s.166

²²¹ Toker, a.g.e., s.51.

²²² Timur, a.g.e., s.26.

²²³ Zürcher, a.g.e., s.243-244.

Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun, TBMM'den geçmesi sonrasında Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak tarafından ciddi eleştiriler getirilmiştir. Kanun toprak sahiplerinin mallarını zorla ellerinden alıyor iddiasını geliştirdiler. Menderes konunun zorla ve faşizan şekilde ele alınmasına karşı çıktıklarını belirterek, özel mülkiyetin hiçe sayıldığını açıklamıştır. Menderes ve grubuna göre, kanun toprakları bölcek ve küçük çiftliklerde hem yönetim hem de verim sorunları oluşacaktı. Menderes, söz konusu muhalefetine bir de alternatif geliştirerek, toprakları bölmek ve sahiplerinin elinden almak yerine, kooperatif örgütlenmesine girilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²²⁴

Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun yasalaşması ise Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu gelişme üzerine, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, 7 Haziran 1945'te 4'lü tavrini yayınlamışlardır. Bazı isteklerin yer aldığı söz konusu belgede parti içi demokrasi talebi öne çıkmıştır. Devlet yönetimindeki TBMM'nin CHP tarafından antidemokratik uygulamalarla çalıştırılması ve parti tüzüğündeki bazı sorunlara dikkat çekilmiştir. TBMM'nin hükümeti denetleme yetkisinin olması gerektiği ifade edilirken, seçimlerde serbestlik ilkesinin benimsenmesi başlığı da öne çıkarılmıştır. 4'lerin isteği yani parti içi muhalefet, CHP grup toplantısında reddedilmiştir. İlgili metni yayınlayanların da partiden uzaklaştırılması sağlanmıştır.²²⁵ Bu kırılma Türk siyasi tarihi için önemlidir. Söz konusu kadro kısa zaman içinde Demokrat Parti'nin kurulmasını sağlamış ve sonrasında Türk siyasetinde çok partili rejime geçiş gerçekleşmiştir.

Demokrat Parti 1946 yılında kurulmuş ve sonrasında özellikle Anadolu'daki ekonomik sorunları dile getiren bir yaklaşım benimsemiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın kurduğu yapı kısa sürede partileşmiş ve Celal Bayar genel başkan olmuştur. Demokrat Parti'nin kurulması sonrasında CHP hükümeti, sistemdeki sorunları liberalleştirmeye yönelik bazı adımlar atmıştır. Seçim yasası, dernekler kanunu, basın üzerindeki baskı ve parti içi demokrasi konularında dönemin şartlarına göre liberal denilebilecek düzenlemeler söz konusudur. Sosyalist partilerin kurulmasına izin verilmesi sonrasında da 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi kurulmuştur. 20 Haziran 1946'da ise Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi faaliyete geçmiştir. Sonrasında ise özellikle SSCB tehdidi ve dış politik gelişmelerle her iki parti de kapatılmıştır. ²²⁶ Demokrat Parti kurulduğu dönemde,

²²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2013, s. 116.

²²⁵ Eroğul, a.g.e., s. 21

²²⁶ Timur, a.g.e., s. 24-25.

CHP'den ciddi anlamda ayrışmamaya özellikle dikkat göstermiştir. Ekonomik sorunlara odaklanan bir parti programı ve vaatleri söz konusudur. CHP ideolojisinin parti devlet şeklinde kendini her alanda hissettirdiği bir alanda ciddi anlamda bir karşıtlık ve parti programlarında ayrılık yaşanmamıştır. ²²⁷ İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te yaptığı konuşma, Bayar ve ekibine yeni bir parti kurma konusunda cesaretlendirmişti. Zira bu konuşmadan sonra daha fazla toplanmaya başlayan Dörtlü Takririn sahipleri bir parti kurma çalışmalarına başlamışlardı.²²⁸

Bu parti kurma çalışmalarına Tevfik Rüştü Aras ve Zekeriya Sertel'in katıldıkları anlaşılmaktaydı. Zira Zekeriya Sertel'in anlattığına göre, bir gün kendisini Atatürk dönemi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Tan gazetesinde kendisini ziyaret ettiğini aktarır. Bu ziyaret sırasında Aras, Sertel'e ikinci bir partinin kuruluşuna destek vereceğini söylemiş ve tek parti yönetimine karşı beraber mücadele etmek istediğini söylemişti. Daha sonra Aras'ın Ankara'ya gittiğini ve kendisini toplantıya çağırđını söylemişti. Ankara da Celal Bayar, Adnan Menderes ve Aras ile beraber yeni partini ilkeleri konusunda toplantı yaptıklarını aktarmıştır.²²⁹ Parti hakkında sosyalist/komünist suçlamalarına muhatap olmamak için hem de halk nezdinde itibar kaybı yaşamamak için grup çalışmalarına, Sertel ve Aras'ın katılmaları engellenmişti. Yeni kurulacak olan muhalefet partisinin ismi konusunda basın dünyası hareketliydi. Basında çıkan haberlerde; Demokrat Halk Partisi, Kemalist Demokrat Parti, Köylü ve Çiftçi Partisi, Milli Demokrat Partisi ve Demokrat Parti gibi isimler yer alıyordu. Gazeteci Ahmet Emin Yalman, 3 Aralık 1945'te Vatan gazetesindeki "Yeni Bir Parti Kurulurken" adlı yazısında, ABD'deki liberal bir anlayışa sahip olan Demokrat Parti'den hareketle bu ismi Bayar'a önerdiğini yazmaktaydı²³⁰ CHP'ye yakın olan basın ise yeni bir muhalefet partisinin kuruluşunu olumlu ve memnuniyet verici olarak görmekteydi.

2.7.2. İktidar Değişimine Uzanan Yol

1950'deki iktidar değişimine neden olan iki önemli etkenden belki de en önemlisi, tek parti döneminin giderek artan baskıcı politikasıdır. Bunun yanında ikinci dünya savaşının sorunları da eklenince, 1950 yılındaki seçimlerde DP iktidar başlamıştır.²³¹

²²⁷ M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasi Partileri*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s. 28

²²⁸ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s. 23-2

²²⁹ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 80

²³⁰ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, İstanbul, Emre Yayınları, 2005, s. 123.

²³¹ Ahmad, a.g.e., s.134-137.

Bu iktidar yolunda DP yetkilileri elbette ki, partinin ilk kuruluş yıllarında ve muhalefetin filizlendiği dönemde kapatılma korkusu ile dikkatli davranmışlardır. Çok partili rejime geçişin sancılarını kendilerine tepki olarak dönmemesi için dengelemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın yapıldığı dönemde tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik alanda sıkıntıların artması toplumda da bir değişim beklentisini yükseltmiştir. Özellikle ekonomik hayat üzerinde devletin artan baskısı DP iktidarını kolaylaştıran unsurlar arasındadır.²³²Ekonomik alanda liberalizm ilkesinin CHP hükümetleri tarafından uygulanamaması toprak ağalarını ve tüccar kesimini DP saflarına katmıştır.

DP'nin zamanla kendisine toplumsal taban bulmasında ve kısa zamanda iktidara alternatif olmasında toplumda CHP'ye yönelik tepkinin birikmesi etkeni fazladır. Ekonomik sorunlar yanında, toplumda baskıların artması, günlük yaşama aşırı müdahale, tek partili dönem, Anadolu ile Ankara arasındaki kopukluk muhalefetin güç kazanması ve toplumda destek bulmasında etkilidir. İkinci dünya savaşı yıllarında artan ekonomik sorunlar, yokluk ve kara borsanın bir sebebi olsa da halk tarafından bunun CHP'ye tepkisi artmıştır. Varlık vergisi uygulamaları, kadrolaşmada adaletsizlik söylentileri ve toplumsal yaşamla ilgili diğer sorunlar da CHP'ye karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur.²³³

DP'nin genel seçimlerde iktidara gelmesi yukarıda bahsedilen toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullarla yakından ilgilidir. 27 yıllık CHP iktidarının yorgunluğu, halkın tepkisinin ve muhalefetinin artması, yeni ve umut vaat eden her zaman toplumda karşılık bulması gibi nedenlerle, DP'nin 1950 seçimlerinde zaferi perçinlenmiştir.²³⁴ DP yöneticilerinin halkın arasına karışması, toplumsal sorunları iyi anlamaları, popülist politikalarla da olsa bazı hedefler koymaları sırasında, halkın ilgisi de artmıştır. Birçok kitleden oy almayı başaran DP yönetimi, toplumu kucaklama yönünde ciddi bir açılım sergilemiştir. Hatta orduda bazı rütbedeki subayların maaşlarındaki azalışlar sebebiyle ordudan bile DP'ye oy verenler olmuştur.²³⁵ Dönemi araştıran birçok çalışmaya göre de DP'nin 1950 seçiminde aldığı netice ülke toplumsal ve siyasal hayatında bir dönüm noktasıdır.²³⁶ 1950 seçimleri sonrasında Türkiye'de siyasal yaşam tümüyle değişmeye başlamıştır. Merkezin çevreye doğru

---

²³² Karpat, a.g.e., s.81.

²³³ Eroğul, a.g.e., s. 87-88.

²³⁴ Ahmad, a.g.e., s.134-137.

²³⁵ Karpat, a.g.e., s.82.

²³⁶ Zürcher, a.g.e., s. 321

ilerlemeye başlayacağı bu dönemde, CHP'nin parti devlet ideolojisinin de demokrasi ile sınanacağı bir süreç başlamıştır.²³⁷

2.8 1950- 1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

Ocak 1945 de yapılan toprak reformu CHP kendi içinde de bölünmesine sebep olmuştur. Bu görüş ayrılıkları verilen dörtlü Takrir işleminin ardında ihraç edilmeye kadar gitmiştir. Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ihraç edilmişlerdir. Kısa bir süre sonra Celal Bayar'da istifa ederek Demokrat partiyi kurmuşlardır.²³⁸ Demokratlar 1946 seçiminin ardından süreci çok iyi değerlendirmiş ve 1950 seçimlerinde “*Yeter Söz Milletin*” diyerek ezici bir çoğunlukla seçimden galip çıkmışlardır.

Celal Bayar 22 Mayıs 1950'de Cumhurbaşkanı seçilmesi ardından hükümeti kurmak için Adnan Menderes'i görevlendirmiştir. Yeni hükümet programının 29 Mayıs 1950 günü okunması ardından hükümet güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Menderes'li yıllar olarak tanımlanacak bu dönemin ilk yıllarında hükümet CHP iktidarı döneminin ana çizgisinden sapmasa da ekonomi, tarımda modernleşme ve NATO'ya üyelik gibi konulara da yoğunlaşmayı ihmal etmemiştir.²³⁹ DP iktidarı özellikle devletin resmi ideolojisi içinde kalıp, ama CHP iktidarı döneminden de ayrılmak amacındaydı. Bu nedenle, yaptığı her açılım devletin elit kadroları tarafından tenkit edilmiş, hatta sonraki dönemlerde bu süreç askeri darbeyi hazırlayacak mazeretlerin de yaratılmasına neden olmuştur.

Yeter söz Milletin sloganıyla kesin bir zaferle sonuçlanan seçimlerin ardından Menderes hükümetinin ilk icraatı halka söz verdikleri gibi Ezanın aslına uygun Arapça okutulması olmuştur.²⁴⁰ 18 Temmuz 1932 yılında çıkarılan genelgeyle ezan Türkçe okutulmaya başlanmış ve 14 Mayıs 1950 de iş başına gelen Menderes hükümeti ilk iş 14 Haziran 1950 de Ezanın aslına uygun okutulmasını sağlamıştır.²⁴¹ Böylece ezanın 18 yıllık esareti son bulmuştur.

Menderes, Başbakanlığının ilk yıllarında yoksulluğun azaltılması, köyden kente başlıya göç, tarımda makineleşme, dış ticarete liberalleşme gibi süreçlere yönelmiştir. Çiftçiyi topraklandırma kanunu yerine tavrını toprak sahiplerinden yana

²³⁷ Ahmad, a.g.e., s.134-137.

²³⁸ Ahmad, a.g.e., s.106

²³⁹ Eroğul, a.g.e., s.99

²⁴⁰ Eroğul, a.g.e., s.105

²⁴¹ Tanel Demirel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İstanbul, İletişim Yayınları, s.40.

koymuştur. Ancak tarımda makineleşmenin önemli adımlarından olan traktörün sahaya çıkması ve yaygınlaşması yine bu dönemde olmuştur. Adnan Menderes birçok araştırmacıya göre hem hükümet etme, hem merkez çevre ilişkilerini düzenleme hem de askeri bürokratik zihniyetin kalıplarına karşı politikalar üretmeye çalışmıştır. Asıl gündeminde ekonomi olsa da dönemin Soğuk Savaş yıllarında dış politikada da aktif bir rol oynamış ve ABD ile olan ilişkilerin geliştirilmesi merkezi önemdeki konular arasında yer almıştır.²⁴²

2.8.1. Askeri Müdahaleye Giden Yol ve 27 Mayıs Darbesi

Çok partili sistemin mümessili olan DP ile CHF arasında artan gerginlik 1957 seçiminden sonra iyiden iyiye kızışmıştır. Gerek CHF ve gerek DP'li genel başkanından Milletvekillerine kadar birçok ağızdan şiddet söylemleri duyulmaya başlanmıştır. Demokratlar hükümet olmanın ve Halktan tam destek almanın verdiği özgüvenle hareket ederlerken, CHF da İsmet Paşa'nın ordu üstündeki etkisinden yol almaya çalışmışlardır.²⁴³ İki parti arasında darbeyi çağıracak kadar büyük bir olaya sebebiyet veren sürecin en büyük çatlağı Tahkikat Komisyonu'nun (TK) kurulması ile başlamıştır.²⁴⁴ Mecliste artan siyasal gerginlik parti binalarına, oradan da sokağa sirayet etmiştir. Halkın bir kısmının nabızı yoklandığında aslında siyasal gerginliğin sebebinin tek parti müktedirliğini kaybeden CHF olduğudur. Son haliyle Meşrutî monarşi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra demokratik Türkiye Cumhuriyeti'ne kavuştuğunu uman halk, tek parti devrinde demokrasiyle tanışmamış ve DP'yi bir kurtarıcı gibi görmüştür.²⁴⁵ Halkın DP'ye olan ilgisi özellikle Cumhuriyet ve Tek Parti Elitist'ini rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık zaman içinde fikri ayrılıktan eyleme dönüşmüş ve oradan da sokağın nabzına yansımıştır. İşte bu gergin ortamda birde subayların yaşam koşullarını dile getirip İsmet İnönü'ye itihat etmeleri ve İsmet Paşa'nın da birçok ilde ki mitinkilerinde orduyu tek çare olarak göstermeye başlaması darbenin yanardağını tutuşturmaya yetecek fikri kıvılcımı oluşturmuştur.²⁴⁶

Kayseri ve Yeşilhisar olaylarından sonra Kurulan TK ülkede oluşturulmak istenen kaosun aranan fırsatı olmuştur.²⁴⁷ Karpat'a göre 1960 darbesinin temel taşlarından sayılacak bir diğer sebep te, 10 yıllık DP yönetimiyle ortaya çıkan bir orta sınıf elitisti ile Tek parti Döneminde müktedir olan ve DP döneminde hızla küçülen

²⁴² Yücel, a.g.e., s.84.

²⁴³ Tanel Demirel, *Türkiye'nin en Uzun 10 yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, s. 315

²⁴⁴ Demirel, a.g.e., s.316

²⁴⁵ D. Mehmet Doğan, *Halka Karşı Demokrasi*, İstanbul, İz Yayınları, 1988, s.35

²⁴⁶ Doğan, a.g.e., s. 59

²⁴⁷ Demirel, a.g.e., s. 319

bürokratik sınıfın hesaplaşmasıdır.²⁴⁸ Darbeyi gerçekleştiren subaylar ordu içinde ilk gizli oluşumlarını 1954 yılında kurmuşlardır. Bu oluşum 1958-59 yılına kadar tamamlanmış ve darbeden iki hafta sonra MBK olarak hayat bulan bu oluşum 5 general, 7 albay, 5 yarbay ve 13 binbaşı olmak üzere toplam 38 kişiden oluşmuştur.

249

Karpat; darbenin ana ideolojisinde generallerin rolü çok az olduğunu ve subaylar sadece ordu içinde meşru zemini yakalayabilmek için generallere ihtiyaç duyduğunu söylemiştir.²⁵⁰ Darbeyi gerçekleştiren subayların yaş ortalamaları 35-40 civarındadır. Darbenin başına Cemal Gürsel'in geçmesi bu gençlere ordu içinde müstakil bir meşruluk kazandırmıştır.

MBK ordu içinde yeni bir gençleştirme operasyonu başlatmıştır. Birçoğu Kurtuluş savaşı gazisi sayılabilecek 235 generali ve yedi bin subayı emekliye ayırarak kendilerine biat eden yeni subaylar için alan açmışlardır. Emekliye sevk edilen bu generallerin bir kısmı EMİNSU (Emekli İnkılap Subayları Derneği)'ni kurmuşlardır.²⁵¹ MBK üyelerinin kendi içlerinde bir birlikleri yoktu. Bu sebepten ötürü bir kısım MBK üyesi darbeden hemen sonra sivil hükümetin iş başına geçmesini isterken diğer bir kısım ise siyasilerin yeteneklerini yetersiz bulmakta ve ordunun ülkenin kaderini kimseye bırakmaması gerektiğini savunmuştur. Bu ikinci fikri savunan grup daha sonra bir siyasi partinin çekirdeğini oluşturacak olan Türk Kültür Derneği'ni kurmuştur. Bu derneği kuran grup fikri felsefi dayanaklarında Abdülhasır'ın Mısır'da izlediği yol etkili olmuştur.²⁵²

DP dönemi, Türk siyasi tarihinde birçok açıdan önemlidir. Her şeyden önce, farklı bir partinin ülkeyi çok partili sistemle yönetmesi açısından ilktir. İkincisi, DP döneminin, ülke ekonomisinin Cumhuriyet tarihinde ilk defa önemli ölçüde öne çıktığı bir zaman dilimidir. Liberal demokrasi söylemi yanında DP dönemi ekonomik gelişmelerin ve kalkınmanın daha fazla ülke gündeminde olduğu bir süreçtir.²⁵³ DP döneminin ikinci özelliği ise, partinin aldığı karar ve uygulamaların zaman içinde CHP yönetimi ve bürokratik elitler tarafından karşı devrim olarak algılanmasıdır. Özellikle 1950'li yılların ortalarından itibaren DP politikalarının Cumhuriyet rejimine karşı olduğu iddia edilmiştir. Bu iddia zaman içinde CHP'nin muhalefet argümanına da

---

²⁴⁸ Karpat, a.g.e., s.60

²⁴⁹ Karpat, a.g.e., s.332

²⁵⁰ Karpat, a.g.e., s.334

²⁵¹ Karpat, a.g.e., s.335

²⁵² Ferit Selim Şanlı, "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden süreçte Alparslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi içinde ihtilaf", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 14, Sayı 27, 2018.

²⁵³ Toker, a.g.e., s.151.

dönüşmüştür. DP iktidarı ve 1960 darbesine giden süreç Türki siyasi tarihi açısından ayrıca önemlidir çünkü kapatılan parti ve yaşanan idamlar sonrasında, siyasi tarihimizde kurulan birçok parti DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasıyla yoluna devam etmeye çalışmıştır.²⁵⁴ Genel bir toparlama yaparsak 1950'li yıllar da çok partili rejime geçiş sonrasında DP iktidarı Türk siyasi hayatına bir kara leke ve bir darbe mirası bırakacak şekilde 27 Mayıs 1960 da askeri bir darbeye sona erdirilmiştir. Başbakan ve iki bakan Yüksek Adalet Divane adı verilen olağanüstü bir mahkeme tarafından ve 2013 yılında ismi *Demokrasi ve özgürlükler Adası* olarak değiştirilen, devrin Yassı Ada'sında idama mahkûm edilmişlerdir.²⁵⁵

1960 darbesinde, "rejimi koruma ve kollama görevi" TSK adına harekete geçirilmiştir. Darbede emir komite zinciri olmamış, 37 subay darbeyi gerçekleştirmişlerdir. Darbeye askeri bir meşruiyet vermek adına kara kuvvetlerinden emekliye ayrılan orgeneral Cemal Gürsel Darbecilerin başına geçirilmiştir. Darbeleri önlemek amacıyla alınan tedbirlerden biri olan 14 Temmuz 2013 yılında meclis kararıyla değiştirilen ve darbecilerin yönünü iç siyasetten dış koruma- kollamaya çeviren TSK'nın İç hizmet kanununun 35. maddesine dayandırılan bu darbe bahanesi, sonraki 10 yıllarda da TSK'nın siyasete müdahalesinde de hep ana gerekçe olmuştur.²⁵⁶ Bir bakıma Türkiye siyasetindeki darbelerin bahanesi söz konusu iç hizmet kanununa dayandırılacak ve siyasete müdahale meşruluk kazandırılacaktır. Söz konusu müdahaleler sonrasında "demokratik hukuk devleti" anlayışı onarılması güç hasarlara uğramış, toplumun bütün kesimleri özellikle ekonomik ve sosyal açıdan ciddi bedeller ödemek durumunda kalmıştır.²⁵⁷ Aslında 1960 askeri darbesi, düşünülenin tersine başlangıcında ordu içinde sosyal hakları zedelenen, bazı terfi problemleri yaşayan ordu mensupları tarafından başlatılmıştır. Yani temel neden Cumhuriyeti korumak veya DP iktidarının ülkeyi bir kaosa sürüklediği iddiası değildir. Ancak hem zaman içinde bu durum kendine bir meşruiyet ve destek bulma çabası ile konuyu DP'nin vatan hainliğine kadar getirilmiştir. ²⁵⁸

1960 darbesi, Türkiye'de darbe yapılabilirliği göstermesi açısından çok hayati bir önem arz etmiştir. 1960 darbesinden sonra ülkede ordu müstakil bir hal almıştır. Artık kendi yaptıkları anayasanın savunuculuğunu başlanmış ve özellikle devletin tüm kurumlarının ellerinden olmasıyla birlikte ekonomik olarak ciddi bir kalkınmanın içine

²⁵⁴ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2008, s.112-114.

²⁵⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yassiadanin-adi-degisti/197786>

²⁵⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tsk-ic-hizmet-kanununun-35-maddesi-degisti/228790>

²⁵⁷ Hamit Emrah Beriş, *Ordu ve Siyaset*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2008, 202.

²⁵⁸ Başgil, a.g.e., s.112-114.

girmişlerdir. Darbeyi gerçekleştiren subaylar ki özellikle Milli birlik Komitesi (MBK) üyeleri darbeden sonra yüksek maaşlar almaya başlamışlardır. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) 'nun kurulması da buna başka bir örnek teşkil etmiştir.²⁵⁹ Subaylar zaten darbeyi ekonomik koşullardan yola çıkarak gerçekleştirmişlerdi. Gelinek noktada tam olarak hedefledikleri yerdediler yada daha ilerisinde denilse yanılmış olmayız.

1960 darbesi, Türkiye'de askeri müdahaleleri başlatan ve sonrasındaki birçok irili ufaklı ancak sonuçsuz kalacak olan müdahale girişimlerine de ön ayak olmuştur. Darbeyi gerçekleştiren subaylar ilk olarak anayasayı askıya aldıktan sonra yeni bir anayasa oluşturup ve halkın onayına sunmuşlardır. Çok az bir farkla kabul edilen yeni anayasaya demokrasinin olmazsa olmazı olan parlamentoya bir üst basamak ekleyerek çift sistemli bir parlamenter sistem oluşturulmuştur. Meclisin üstünde bir de bir senato kurulmuş ve MBK'nin üyeleri senatonun daimi üyesi seçilmişlerdir.

Özellikle, bu dönemde hayata geçirilen, Bu ihtilal kurumları; Milli Birlik Komitesi(MBK), Anayasa Komisyonu(AK), Yüksek Adalet Divanı(YAD), Yüksek Soruşturma Kurulu(YSK), vb. sonraki askeri yönetimler sürecinde de benzer şekilde yapılandırılmıştır. Yani her askeri müdahale bir biçimde kendi kurumlarını getirmiştir. Anayasayı askıya alarak anayasayı koruğunu iddia etmişlerdir. Bunu da sivil yönetimin önüne engel çıkarmak için kullanmışlardır. Yücel'e göre darbenin yapıma amacı; yönetimi DP'nin elinden alıp, başka bir sivil idareye devretmektir.²⁶⁰ Cuntacılar darbeyi 27 Mayıs'ın erken saatlerinde minimum kan dökerek gerçekleştirmişlerdir. Aslında darbenin erken saatlerde olmasının ana amacı minimum kan dökmekten ziyade sistemi tam anlamıyla kontrol etmek gayesi gütmüşlerdir. Darbeciler, üyelerini hem Genelkurmay'daki stratejik pozisyonlara hem de önceden algılanan noktalardaki gücü ele geçirmek için çok önemli olan komuta görevlerine atamışlardır.²⁶¹ 1960 darbesi Türk siyasal yaşamı açısından acı bir reçete de bırakmıştır. Bir Başbakan ve iki Bakanını idam eden bir ülke olarak Türkiye'de artık hemen her 10 yılda bir askeri müdahale yaşanacak ve demokrasi her defasında daha fazla yara alacaktır. 1960 darbesinin bıraktığı bu kültür, 21. Yüzyıl Türkiye'sinde 15 Temmuz 2016 darbe girişimine kadar olan süreçte kendisini bir şekilde farklı anti demokratik gerekçelerle sürekli olarak gösterecektir.²⁶²

²⁵⁹ Ahmed, Feroz, *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul, Hil Yayınları 2010, s. 247

²⁶⁰ Yücel, a.g.e., s.84.

²⁶¹ Toker, a.g.e., s.152.

²⁶² Eroğul, a.g.e., s.99

2.9. TALAT AYDEMİR VAKASI VE 1961-1965 KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

1960 darbesinin ardından kurulan MBK döneminde, yeniden demokrasiye geçiş çabaları başlamıştır. Bu süreç ilerlerken yine askeri bürokrasinin baskısı hissedilmiştir. 6 Ocak 1961 de çoğunluğu CHP ne mensup 292 kişiden müteşekkil yeni meclis diğer kendilerine verdikleri isimle kurucu meclis yeni bir anayasa yapmak için toplanmıştır. Yapılan yeni anayasada parlamento da ikili bir sistem öngörülmüştür. Buna göre alt kademede halktan sorumlu halk meclisi ki bu 4 yılda bir seçilen 450 üyeden oluşmaktadır. Üst organ olarak da halkın seçeceği, toplam görev süresi 6 yıl olan 150 senatörden, 15 tane Cumhurbaşkanı kontenjan üyesinden ve ömür boyu üyeler olan Tabii senatörlerden oluşmaktaydı. MBK'nin üyeleri Tabii senatör sıfatını taşıyacaklardır. Cumhurbaşkanlık seçiminin de 7 yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. ²⁶³Darbeyi gerçekleştiren subaylar, kendi anayasalarını yapıp kendilerini daimi senatör sıfatıyla yerlerini garantiledikten sonra da Anayasayı korumak içinde bir üst mahkeme olacak olan Anayasa Mahkemesini de kurmuşlardır.

1961 Anayasasının kabulü ve sonrasındaki gelişmelerle birlikte, önceki dönemde ortaya çıkan iki partili dönemin yerine irili ufaklı partilerin yer aldığı bir Meclis yapısına bırakmıştır. Bu anlamda, 1961-1965 arası dönem koalisyon hükümetlerinin hâkim olduğu, istikrarsız bir süreci ifade etmektedir. ²⁶⁴ Esasen 1961 Anayasasının oylanması da alınan sonuçlar bakımından şeffaflık ilkesiyle bağdaşmadığı görülmüştür. 1957 seçimlerinde Hakkâri'den %67,7 oy alan demokrat partilileri cezalandıran Darbecilerin yaptığı anayasa oylamasında Hakkâri'den %92,9 evet oyunun çıkması bu söylenenleri destekler niteliktedir. ²⁶⁵

Darbeyi takip eden ilk halk seçiminde demokrat partinin mirasının bir kısmını devralan, darbe zamanında 3. Ordu komutanı iken darbeyi gerçekleştiren subayların başına geçip darbeyi bastıracağını söyleyen ve kendisinden daha rütbeli olan Cemal Gürsel'in Darbenin başına geçmesine sebebiyet veren Ragıp Gümüşpala'nın Adalet partisinin başarısı cuntacıları harekete geçirmiştir.

Yapılan bu seçimlerinden sonra beklenen oyu alamayan CHP 27 Mayıs darbecilerini sonunu planlayamadıkları bir sürecin içine sokmuştur. 27 Mayıs

²⁶³ Kemal H. Karpat, *Türk siyasi Tarihi, Siyasal sistemlerin Evrimi*, İstanbul, Timaş, İstanbul, 2015, s. 196

²⁶⁴ Beriş, a.g.e., s.203.

²⁶⁵Yenişafak Gazetesi, Seçim Sonuçları, <https://www.yenisafak.com/secim-1957/secim-sonuclari>

Darbesini gerçekleştiren genç subaylar yönetimin sivil idareye bırakılmasını doğru bulmamışlardır. Bu noktada sivrilen 14 MBK üyesi darbenin ve MBK 'nin lideri Cemal Gürsel tarafından yurt dışına görevlendirilerek yönetimden uzaklaştırılmışlardır.²⁶⁶ Darbenin savunuculuğunu üstelenen ve devamlılığını isteyen subaylar bu 14'lüler olayına ilk tepkiyi darbeyi gerçekleştiren gruplardan bir olan Silahlı Kuvvetler Birliği adına göstermişlerdir.²⁶⁷ Silahlı Birliği Başında bulunan Genelkurmay başkanı Cevdet Sunay, ordu içindeki subayların cunta hareketlerini önlemek için çok çaba sarf etmiştir. Sunay; darbenin yapılmamasından ziyade İnönü hükümetine darbe yapılamamasını savunmuştur.²⁶⁸

Ordunun ülkenin yönetiminde kalmasını savunan ve MBK tarafından harp akademisinin başına getirilen Talat aydemir 22 Şubat 1962 de askeri bir darbeye kalkışmıştır.²⁶⁹ Gerek ordu içindeki emir komuta zincirinin kırılmamasından dolayı gerekse hükümet yetkililerinden dolayı darbe girişimi başarılı olamamıştır. İnönü'nün teslim olması durumunda kendisinin cezalandırılmayacağına teminatı vermesi üzerine teslim olan Aydemir ve cuntacılar kısa bir süre sonra emekliye ayrılan 69 subay ve 4 generalin içinde emekliye sevk edilmiştir. Aydemir darbe girişiminden dolayı değil ama İnönü'ye hakaretten kısa bir süre hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁷⁰

Aydemir emekliye olduktan sonra da darbe fikrinden vazgeçmemiştir. Darbe için her zaman uygun zemin ve zaman arayan Aydemir, Celal Bayar'ın sağlık sorunlarından dolayı dışarı çıkartılması ve akabinde başlayan olaylardan sonra toplumsal bir kargaşanın uygun zemin teşkil ettiğini düşünerek 21 Mayıs 1962 de yeniden darbe girişiminde bulunmuştur. Kısa bir zaman diliminde bastırılan darbe girişiminden sonra cuntacılar tutuklanarak ceza evine konulmuşlardır. Darbenin başını çeken Talat Aydemir Ve Fethi Gürcan çıkardıkları mahkemece idam edilmişlerdir.²⁷¹ Kısa bir dönem içinde orduda suskunluğa sebebiyet veren bu idamlar uzun süre ordunun genlerinde yer alacak olan cuntacı-darbeci zihniyetin tohumlarını ekmiştir. Silahlı kuvvetlerin içindeki bu gruplaşma daha sonra özellikle sol grupların sokak hareketleriyle karışacak olan ülke mahalline yine bunlara karşı örgütlenecek olan sağ mahallin ilerleyen dönemlerde kendilerine meşru müdahale alanı bulması noktasında

²⁶⁶ Tolga Uslubaş, **Türkiye Tarihi**, İstanbul, 2017, s. 165

²⁶⁷ Ferit Salim Şanlı, "27 Mayıs'ın "Zoraki Diplomatları": 14'lerin Yurtdışı Faaliyetleri", **Akademik Bakış** Cilt 2, Sayı 23, 2018

²⁶⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/22_%C5%9Eubat_1962_ayaklanmas%C4%B1

²⁶⁹ Şanlı, a.g.e., s.1.

²⁷⁰ Ulubaş, a.g.e., s.166

²⁷¹ Can Kaya İsen, **22 Şubat 21 Mayıs Geliyorum diyen İhtilal**, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964, s. 65

her zaman geçerli bir mazeret sahibi oluşturmuştur.²⁷² Gerçekleşen bu olaylardan sonra Büchner'in "*ihtilaller önce kendi evlatlarını yer*" sözü tekrar hayat bulmuştur.²⁷³

2.9.1.Cumhuriyet Halk Partisi- Adalet Partisi

1960 müdahalesi sonrasındaki ilk seçim, 15 Ekim 1961'de gerçekleştirilmiştir. DP tabanından gelen partilerin büyük bir zaferle çıktığı seçimler sonrasında, CHP'nin 173 DP'nin devamı şeklinde sunulan Adalet Partisi(AP) 158, Yeni Türkiye Partisi(YTP) 65, Cumhuriyetçi Köylü Partisi(CKP) 54 milletvekili sayısına ulaşmıştır. Söz konusu sonuçlar, darbeye karşı halkın önemli tepkisi olarak yorumlanmıştır. Askeri bürokrasinin dizayn etmeye çalıştığı siyasal sistem ile toplumun beklentilerinin farklı olduğu da ortaya çıkmıştır. Halk bir bakıma Menderes'in mirasına sahip çıkarken, kendi adına, yani '*Halka rağmen halk için*' zihniyetine karşı çıkmıştır. Halk kendi iradesine ket vuran ordunun dirsek temasında olduğu CHP'ye tek başına iktidar olabilme şansı tanımamıştır.

Her ne kadar 450 milletvekillik mecliste CHP 173 vekil çıkarmış olsa da Senato da Demokratların oylarının bir kısmını alan Ragıp Gümüşpala'nın Adalet Partisi çoğunluğu almaya başarmıştır. Meclisteki ortamı şu olay özetleyecek niteliktedir. Darbenin başına geçen orgeneral Cemal Gürsel'e karşı cumhurbaşkanı aday olan Ali F. Başgil yoğun baskılara dayanamayıp istifa etmek zorunda kalmıştır.

Darbeden sonra Adalet Partisinin ekonomik liberal fikirleri ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin otoriter devletçi fikirleri arasında kurulan ve ismet İnönü'nün başbakanlığını yaptığı ilk sivil koalisyonun ömrü yaklaşık 7 ay olmuştur.²⁷⁴ 1960 Askeri darbesi kendi ideolojisine göre hayat bulan müstakil bir orta sınıfın yeniden inşasına imkân tanımıştır. Bu çerçevede de orta sınıfın geleneksel değerleri sayılacak Parlamentarizm, Anayasacılık ve Liberalizm en temel inanç olarak yerini almıştır. Bu orta sınıf daha sonra vücut bulacak olan toplumsal ayrışmanın ve bireysel kutuplaşmanın önünü açmıştır.²⁷⁵

Seçimlerden sonra yükselişini sürdüren AP 1965 yılına gelindiğinde ise, Süleyman Demirel liderliğinde, 240 milletvekili çıkararak iktidara gelmiştir.²⁷⁶ Ancak

²⁷² M.Hakan Özçelik ve Mustafa Güneş, **Bir 27 Mayıs tahlili: Silahlı Kuvvetler Birliği**, Tarihin peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Derneği sayı 20, 2018 s. 269-303

²⁷³ Karl Georg Büchner, Alman Yazar

²⁷⁴ Karpat, a.g.e., s. 200

²⁷⁵ Karpat, a.g.e., s. 166

²⁷⁶ Süleyman Demirel, **1973'e Bakarken**, Ankara, Atak Matbaası, 1995, s. 3.

1961 Anayasası ile TSK'ya, tanınan siyasi yönetime müdahale hakkı demokratik siyaset için en önemli tehditlerden biri olmuştur. İç vazife kanunu yapılanması, çok partili siyasal sistemde, askerlerin veya o dönemdeki askeri bürokrasinin istemediği sivil siyasetçileri keyfi müdahalelerle görevden uzaklaştırdığı bir yönetim aracına dönüşmüştür.²⁷⁷ 1960-1965 dönemi, 1960'ların ikinci yarısında hızlanan toplumsal değişmelere etki eden altyapısal ve üst yapısal kurumların şekillendiği bir geçiş evresidir. Toplumsal yapıdaki değişmeler, o toplumda yaşayan birey ve grupların özgürlükleri ile yakından ilgilidir. Daha önce de vurgulandığı üzere, özgürlükleri toplumdaki güç ilişkilerinden ve bu güç ilişkilerinin merkezinde yer alan iktidarın niteliğinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda 1960'da gerçekleşen askeri müdahale ile yeni iktidar mekanizmaları oluşturulmuş, bu mekanizmalara bağlı olarak kısa sürede sivil yönetime geçilmiştir.

Adalet Partisi, 11 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. AP'nin kuruluş hazırlıkları 1960 Ağustos ortalarına kadar geriye götürülebilir. 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, ordudaki büyük tasfiye hareketi ile emekliye sevk edilince, İzmir'de bir muhalif partinin kurulmasına yönelik ilk temaslara başladı. Sonra bu temalarını İstanbul'da da sürdürdü. Gümüşpala'nın eski asker oluşu, MBK'ne de belli bir güveni sağlıyordu. Nitekim Gümüşpala, dolaylı ve dolaysız yaptığı temaslardan sonra, Adalet Partisi'ni kurdu.²⁷⁸ 27 Mayıs Darbesi sonrasında kurulan ilk hükümet olan CHP-AP koalisyonudur. Bu hükümet aslında siyaset vitrininde yeni bir dönemin habercisidir. 15 Ekim 1961 tarihli seçim sonuçlarına göre, CHP % 36,8 oranında oy alırken, AP % 34,8 oranında oy almıştır. Buna göre, CHP 173 milletvekili ile 36 senatör kazanırken, AP ise 158 milletvekili ile 70 senatör çıkarmıştır. Seçim yarışına dâhil olan diğer partilerden olan CKMP 65 milletvekili, 16 senatör ve YTP 54 milletvekili, 28 senatörle mecliste kendine yer bulabilmiştir.²⁷⁹

Seçimlerde tek başına iktidar olma şansı olmayan partiler için koalisyon süreci başlamıştır, dönemin askeri rejiminin de baskısıyla, ülkenin ilk koalisyon hükümeti, CHP ile AP arasında kurulmuştur. Hükümet ilk aylarında ılımlı bir politika sürdürse de zaman için iki parti arasında gerilim başlamıştır. Anayasal düzenlemeler ve DP eski milletvekillerine yönelik af isteği koalisyondaki çatlağı artırmıştır.²⁸⁰ Af konusundaki

---

²⁷⁷ Eroğul, a.g.e., s.101-102.

²⁷⁸ Başgil, a.g.e., s.112-114.

²⁷⁹ Demirel, a.g.e., s.28.

²⁸⁰ H. Karpaz, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, İstanbul, Timaş Yayınları, s.181.

anlaşmazlıklara ek olarak, her iki partinin birbirinden ödün vermelerini beklemeleri ve çıkar odaklı bir ilişkinin tercih edilmesi koalisyonda huzursuzluğa neden olmuştur. Hükümetin sonunu getiren önemli gelişmelerden biri de 22 Şubat 1962 tarihinde Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir öncülüğünde bir kalkışma başlatılmasıdır. Ordudan destek görmeyen girişim, kısa sürede önlenmiştir. DP'li üyelere af konusundaki gerilimin artması üzerine de Türkiye'nin ilk koalisyonu, İsmet İnönü'nün 30 Mayıs 1962'de Cumhurbaşkanı Gürsel'e istifasını sunmasıyla dağılmıştır.²⁸¹

2.9.2.Cumhuriyet Halk Partisi- Yeni Türkiye Partisi- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi- Bağımsızlar

Birinci koalisyon hükümetinin dağılmasından sonra yeni yönetim kurma görevi, Cemal Gürsel tarafından tekrar İnönü'ye verilmiştir. Bu dönem aslında askerlerin etkinliğinde geçmiştir, temelinde de üçlü bir koalisyon kurma esası söz konusudur. CHP, YTP ve CKMP partilerinin kurduğu koalisyon özellikle ekonomik ve sosyal vaatleri ile öne çıkmıştır. Ancak asıl olan AP'nin yükselişini önlemek ve seçimlere kadar CHP'nin gücünü artırmasını sağlamaktır.

DP'li milletvekillerinin affı yine bu dönemde de sıkça tartışılmıştır. Ekim 1962'de meclisin gündemine gelen mesele üzerine, kısmen af sağlayan 78 sayılı kanun çıkarılmıştır. 57 kişinin yararlandığı af kanunu, Celal Bayar'ı kapsamayınca yeni bir tartışma yaşanmıştır. Özellikle, YTP ve CKMP'li vekiller bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır. Bunun üzerine 80 yaşındaki Bayar, doktor raporu ile cezaevinden tahliye edilmiştir. Söz konusu gelişme, DP'de ve AP'de büyük bir sevinç yaratırken, halk tarafından da olumlu karşılanmıştır.²⁸²

Bir önceki koalisyon askeri müdahale girişiminde bulunan Talat Aydemir yine benzer bir girişime yeltenmiştir. 20 Mayıs 1963 tarihinde Harp Okulu ve Zırhlı Eğitim Tank Taburunun desteğiyle harekete geçen Aydemir, 14 ay sonra yeni bir krizin çıkmasına neden olmuştur.²⁸³ Ankara Radyo evini üç tankla işgal eden Aydemir ve ekibi bildiri okumuştur. Ancak söz konusu girişim Genel Kurmay Başkanlığı'nın müdahalesiyle bastırılmıştır. İsmet İnönü ise demokratik rejimin korunacağını kamuoyu ile paylaşmıştır. 22 Mayıs'ta ise İstanbul, Ankara ve İzmir'de bir ay sıkıyönetim ilan edilmiştir. Söz konusu darbe girişimi ile ilgisi olan 1459 Harp Okulu

²⁸¹ Demirel, a.g.e., s.30.

²⁸² Tutar, a.g.e., s.116-117

²⁸³ Karpat, a.g.e., s.191.

öğrencisinden 75'i tutuklanmış ve bu kişiler, okuldan atılmıştır. Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edilirken, 29 kişi ise müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁸⁴

Söz konusu girişim ve partiler arasındaki uyuşmazlık nedeniyle 1963 yılı başlarında ikinci koalisyon girişimi de sonuçsuz kalmıştır. Çok partili rejime geçiş ve 27 Mayıs sonrası dönemde koalisyon dönemine giren Türkiye, istikrarsız hükümet krizleri ile de karşı karşıya gelmiştir. Bu istikrarsız hükümetler özellikle ordu içinde durumdan vazife çıkarmaya çalışan Talat Aydemir gibi kişiliklerin her zaman kendini gösterme çabasına neden olmuştur. Bu da tabii ki darbe plan ve teşebbüsleriyle sonuçlanmıştır.

2.9.3.Cumhuriyet Halk Partisi- Bağımsızlar

1960'lı yılların üçüncü koalisyonu İsmet İnönü öncülüğünde CHP ve bağımsız milletvekilleri tarafından kurulmuştur. 25 Aralık 1963'te göreve başlayan hükümetin bir araya gelişini hızlandıran etken ise Kıbrıs meselesidir. Hükümete dışarıdan destek veren YTP siyasal tavrını, milli bir görev olarak gördüklerini beyan etmiştir.²⁸⁵ Kıbrıs sorununun tırmandığı ve adaya asker gönderme ihtimalinin olduğu dönemde kurulan hükümet aslında birçok kesim tarafından desteklenmiştir. Bu yönüyle söz konusu oluşum milli koalisyon adıyla anılmıştır. Buna istinaden, İsmet İnönü başkanlığında bir araya gelen hükümette, 3 bağımsız milletvekiline bakanlık verilmiştir.²⁸⁶ Koalisyon döneminde, AP'de Kasım 1965'te yapılan parti başkanlığı seçimlerini Süleyman Demirel'in büyük farkla kazanması, Türk siyasetinde yeni bir liderin doğuşu olarak görülmüştür. Bunun üzerine, erken seçim tartışmaları ortaya atılmış ve söz konusu durum, koalisyonu zora sokmuştur.²⁸⁷ Hükümeti yıpratmaya çalışan AP, diğer partileri de kendi tarafına çekerek kısa bir sürede istediğini elde etmiştir. 1965 yılında bütçe tartışmaları kapsamında yapılan oylamalarda güvenoyu alamadığı için dağılan koalisyon, İnönü'nün istifasıyla resmen sona ermiştir.²⁸⁸

---

²⁸⁴ Tutar, a.g.e., s.113-114.

²⁸⁵ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2003, s.98-99.

²⁸⁶ Tutar, a.g.e., s.129

²⁸⁷ Özdemir, a.g.e., s.99.

²⁸⁸ Lewis, a.g.e., s.192

2.10. 1960-1980 ARASI ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ VE SOL

1980 darbesine zemin hazırlayan ortamın kodlarına ulaşmak için 1960 askeri darbesiyle önü açılan ve 1961 anayasasıyla legalleşen sol hareketini detaylı incelemek gerekir. Türkiye’de ilk kurulan sol partisi her ne kadar 1920 de Türkiye Komünist Partisi (TKP) olarak kayıtlara geçmişse de solun tarihinin başlangıcı yada solun miladı 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sayılmıştır. Bunu savunanlar solu kemalimle ilişkilendirmek istemişlerdir. Bir başka görüşe göre ise de durum tam tersidir. Sol kemalimizden çok önce başlamıştır. TKP Türkiye’de komünizmin sol ile sahaya inme aracı olmuştur. ²⁸⁹

Türkiye’de TKP’nin ekim devrimi ile başlaması onun dış mihraklı bir jargonun ürünü olduğunun ispatı niteliğinde sayılmıştır. 1946 yılında kurulan DP 1950’lerde iktidar olmuştur. Bununla beraber Türkiye’de yeni bir Ekonomik ve Liberal politikalar hayata geçirmeye başlamıştır. Bununla beraber köylerden kentlere doğru hızlıca bir nüfus artışı başlamıştır. Bu kentleşme beraberinde kaçınılmaz olarak kapitalizmi getirmiştir. Ve bu kapitalizmle birlikte sahada ciddi bir işçi sınıfı oluşmuştur. Bu işçi sınıfı 1961 anayasasıyla önü açılan, sendikalaşan sol- sosyalist hareketlerin eylesen ve görüşlerine tam manasıyla malzeme olmuştur. (ya da bu gruplar bu işçi sınıfları üzerinde kitlesel bir örgütlenme oluşturmuştur.)²⁹⁰

Yurtsevere göre; DP 10 yıllık iktidarı Türkiye’de çok partili sistemle beraber artan sanayi ve serbest piyasanın da etkisiyle kapitalizmin önü açılmıştır. Bu uluslararası kapitalizmin meydana getirdiği işçi sınıfları 27 Mayıs askeri darbesiyle ve 1961 anayasasıyla birlikte kendilerini kitlesel bir örgütlenmenin yolunda bulmuşlardır.²⁹¹

1980 askeri darbesini incelemek için öncelikle 27 Mayıs ile 12 Mart arasında meydana gelen gelişmeler detaylı incelenmelidir. Bu süreçte Yön Hareketi, Türkiye İşçi Partisi ve Mili Demokratik Devrim Hareketi’nin meydana getirdiği toplumsal ivmeye bakmak gerekmektedir.

*Yön Hareketi

Yön hareketi 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra hızla yükselişe geçen sol hareketinin laboratuvar görevini üstlenmiştir. Solu bir aydın hareketinden öte bir ideolojik yapılaşmanın zeminini oluşturmuştur. Yön Dergisi 20 Aralık 1961 de yayın

²⁸⁹ Ateş Enes, *Türkiye’de sosyalist sol 1960-1980, Cumhuriyet döneminde siyasi Düşünce*, A kitap, İstanbul, 2019, s. 277

²⁹⁰ Ateş, a.g.e., s. 281

²⁹¹ Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye solu 1960-1980*, İstanbul Yordan Kitap, 2008, 2. Basım, s.43

hayatına başlamıştır. Yayın hayatın iddialı bir başlangıç yapan yön hareketini bildirisini 1042 kişi imzalamıştır. Yön düşünsel perspektifini Kemalizm'den almış ve yeni markizimle de şekillenmiştir. ²⁹²

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren genç subayların darbeyi dayandırdıkları ana argümanın Atatürk'ün ilke ve inkılaplarını korumak olunca, Yön de solu kemalimin statükoculuğunun rüzgârını yükleyerek yükseltmeye çalışmıştır. Yön hareketi sosyalizmi kalkınmanın tek yolu olarak görmüş ve öylede hareket etmiştir. Yön kapitalist olmayan, Milli ve kalkınmacı bir sosyalizmin temel şifrelerini yeni devletçilik ilkesinde saklı olduğunun vurgulamıştır. Yön 'ün kurucusu Avcıoğlu'na göre; Türkiye gibi üçüncü Dünya Ülkelerinde sosyalizm ancak fakir ve mütevazı aile çocuklarının oluşturduğu ilerici hamlelerin sahibi ordu ile başarılabilir. Zinde Kuvvetlerin ordu etrafında tabakalaşmanın ana argümanı da bu olmuştur. Yön harekâtının Türkiye'de temel sorunsal bakışının eleştirisi iktisadi kalkınmadır. Yön Atatürk inkılaplarının sosyalizmle harmanlayarak iktisadi kalkınmanın ancak bu şekilde oluşturabileceğini vurgulamıştır. ²⁹³

Yön hareketi ile TİP argümanlar açısından birbirlerine tam zıttı hareket etmişlerdir. Yön toplumun yeterince zaman kaybettiğini e hızlı kalkınmanın gerekliliğini vurgularken bunun ancak sosyalizmle olabileceğini söylemiştir. Bu düşüncenin toplumsal birleşenlerini perçinlemek için Avcıoğlu; sosyalizm tek kurtarıcı ve en büyük milliyetçilik sosyalizmdir derken esasen sosyalizme varmak için Türkiye'de ana güce yani kemalime yaslanmak gerektiğinin de altını çizmiştir. Atılğan'a göre; Yön hareketi 1960 darbesinden doğmuş bir hareket değildir. Kökleri Genç Osmanlılardan, ittihat ve Terakki den ve Kemalist kadrolarından almıştır. ²⁹⁴

Köylü milletin efendisidir sözü kimi çevrelerce köylünün sahil kalmasını ve köyünde kalması olarak yorumlanmıştır. Yön hareketi tamda bu sözün ana karargâhına bir atış yapmıştır. Yön köylü eğitilmelidir ve eğitim kalkınma modelini halkın kedisi başlatmalıdır görüşünü savunmuştur. Çağdaş uygarlıklar seviyesine ancak bu şekilde ulaşılabilceğini savunmuştur. Yön işçilerin siyasi bir oluşum etrafında toplanmasını savunmuştur. Bu amaçla 1962 yılında kurulacağı söylenen Çalışma Partisine bu eksen etrafında destek vermiştir. Yön hareketinin örgütlenmesinin ana üst tabakası ya da meyvesi sosyalist kültür derneğidir. Bu derneği meydana getiren yazarların ana bildirgesi ise sınıfsız bir toplumun oluşturulmasıdır. ²⁹⁵

Yön hareketinin doğuşu 27 Mayıs'a bağlı oluşu onu radikal bir çizgiye taşımıştır. Yön 'ün temel sorunlarından bir diğeri de kendisini yeni bir Kemalizm hareketinin

---

²⁹² Ateş, a.g.e., s. 285

²⁹³ Ateş, a.g.e., s. 287

²⁹⁴ Atılğan Gökhan, **Kemalizm** s. 63-71

²⁹⁵ Aydınöğlü Ergun, **Türkiye Solu 1960-1980**, İstanbul Ekim 2011, Versus, s. 93

savunucusu ve devamı gibi görmesidir. Oysa 1960'ların Dünyasında tükenen ideolojilerin içinden Kemalizm kendisini kurtaramamıştır. Yön bir aydınlar hareketiydi ve bunun sonuçlarını menfi yana müspet tüm bedellerini ödemiştir.²⁹⁶

***Türkiye Komünist Partisi(TİP)**

1960'ların sol akımlarının şifrelerini içinde barındıran Yön Hareketi'nin yolu kendisiyle paralel yürüyen ve 1971 yılına kadar Sol'un entelektüel birikimini siyasi bir çizgide yürüten TİP ile farklılıkları daha da belirginleşmiştir. Yön 'den farklı ama kendi öz dinamikleriyle özgün bir yol izleyen TİP, sadece 1960'lardan sonra değil Türk siyasi hayatı boyunca hep özel bir yeri olmuştur.²⁹⁷

TİP 1961 yılında kurulmuştur. TİP'İ kuran ana kurucuların çoğunluğunun sendikacı olması sendikacılar partisi yakıştırmasına sebep vermiştir. TİP solun her zaman legal kalesi olmayı başarmıştır. Ama TİP'İ asıl şaha kaldıran kadrolar TKP'NİN kadroları olmuştur. Bunların en önemlileri M. Ali Ayber, Behice Boran ve Sadun Aren'dir.²⁹⁸

M. Ali Ayber'in TİP'NİN başına geçmesiyle TİP'E hem nicel hem de nitelik bakımından değer katmıştır. TİP toplumun farklı bireylerine ve anlayışlarına hitap edebilme yönleriyle de diğer sosyalist çizgilerin dışına taşmayı başarabilmiştir.

TİP bir bakıma sendikacılar tarafından kurulmuş olsa da sadece o eksende kalmamış Doğuda özellikle Kürt sosyalizmini eksenli, batıda metropollerde özellikle kendisine göre menfi ya da müspet bir takım gelişmeler yaşatmıştır.²⁹⁹ TİP'İN üye dağılımına bakıldığında sosyolojik olarak kitlesel bir işçi partisini andırmıştır.³⁰⁰

Genel olarak özetleyecek olursak TİP Türkiye siyasetinin sol eksenli hareketlerin elli yıllık birikimini içinde taşımıştır. Solun legal yönü olmayı başarmıştır. Özellikle 1960-1970 yılları arasında Kürt sosyalizminin doğuşunu sağlamış ve birçok Kürt sosyalisti çizgisine çekmiş ve bunu bir parti çizgisiyle tanıştırmıştır.

TİP eksenli belli olmayan bir parti olduğu kadar, ideolojik açıdan da kendi öz dinamiklerini birleştirememiş bir görüntüye sebebiyet vermiştir. Belkide de TİP'İ yaptıkları kadar yapamadıklarının da önemsemek gerekir. Çünkü TİP ideoloji ile sınıfsal çatışmanın ortak ekseninde tükenmiş bir harekettir.³⁰¹

---

²⁹⁶ Yurtsever, a.g.e., s. 61

²⁹⁷ Ateş, a.g.e., s. 290

²⁹⁸ Yurtsever, a.g.e., s. 62-69

²⁹⁹ Ateş, a.g.e., s. 292

³⁰⁰ Aydınoğlu, a.g.e., s. 118

³⁰¹ Yurtsever, a.g.e., s. 87

*Milli Demokratik Devrim(MDD)

MDD ideolojik eksenli bir harekettir. MDD köklerini var eden kılcal damarlarının TKP'DEN almıştır. MDD bir bakıma solu besleyen bir gençlik hareketi zeminidir.³⁰²

MDD Türkiye'de Marksizm'i yayan ve Türk siyasi hayatının hafızasında yer edinmesini sağlamıştır. MDD bir bakıma TİP'E solsa bir alternatif yada sol içinde TİP'İN daha doğru bir zeminde yol alması için bir iç muhakeme unsuru olarak ideolojiyle desteklemiş bazen de takoz görevi görmüş bir harekettir. Bu hareket ömür açısından kısa olsa da oluşturduğu etki bakımından baya uzun ömürlü olmuştur.³⁰³

MDD hareketi sadece sol hareketi markizimle buluşturmamış aynı zamanda 1974 sol harekâtının gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Bir bakıma o süreci hazırlamıştır. MDD hareketi dev-Genç örgütün özellikle sahada şiddete başvurularının zeminini ve ana dinamiklerini hazırlamıştır.³⁰⁴

Sol partilerinin 1960 darbesinden sonra sahada ki hızlı çalışması sağ kanat partilerinin sahaya daha çok ağırlık vermelerini de etkilemiştir. Nitekim AP'nin yeni genel başkanının Süleyman Demirel olması sonrasında Türkiye siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem Artık Milli Mücadele ekibi veya Cumhuriyet'in kurulma sürecinde görev alan kadroların yerine genç siyasetçilerin geldiği bir dönemin habercisi olmuştur. Bu dönem aynı zamanda merkezi bürokrasiden değil de Cumhuriyet'in eğitim sisteminde tahsil görüp, yurt dışında yüksek lisans yapan ve teknokrat ağırlıklı siyasetçilere sahne olmuştur.

Bu anlamda Süleyman Demirel, yeni dönemi başlatması sonrasında oluşturduğu heyecan ile yeni bir seçim tartışması başlatmıştır. 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan seçimde AP % 53 oranında oy alarak, meclise 240 milletvekili ile girmiştir. Böylece tek başına iktidar olma gücüne elde eden AP ile 1960'lı yılların koalisyon hükümetleri son bulmuştur. Öte yandan ana muhalefet partisi CHP, %28,7 oranında oy ile ikinci parti olurken, 134 milletvekili ile meclise girebilmiştir. Diğer partilerden MP % 6 ile 31, YTP % 3,7 ile 19, TİP % 2,9 ile 15, CKMP ise % 2,2 ile 11 milletvekili ile mecliste kendilerine yer bulabilmişlerdir³⁰⁵

Seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkan partinin lideri olan Demirel, 1961 Anayasası'na bağlı kalacağını, Atatürk ilke ve inkılaplarına değer verdiğini vurgulamış

³⁰² Ateş, a.g.e., s. 296

³⁰³ Yurtsever, a.g.e., s. 98

³⁰⁴ Aydınöğlü, a.g.e., s. 217

³⁰⁵ Karpat, a.g.e., s.193.

ve cumhurbaşkanlığı için Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı destekleyerek, siyasi zeminini sağlam temeller üzerine inşa etmiştir.³⁰⁶ AP iktidarındaki hükümet, eleştirilere açık tavır sergileyerek toplumda özgürlük ve hakların yayılması için de çaba göstermiştir. Başbakan Demirel kendisine ve partiye yönelik yapılan eleştirilere şöyle karşılık vermiştir; *“İktidarsanız müsamahalı olmaya mecbursunuz. Herkes eline geçirdiğini size atacak, bunun çaresi yoktur.”* Demirel'in bu sözleri söylemesinin nedeni, 1961 Anayasası'nın ve MBK'nin sağladığı yasal haklar ve güvenceler olmuştur.³⁰⁷ 1960'ların siyaset ortamı önceki yılların aksine farklı bir şekilde seyretmiştir, bu dönemde özellikle dünyadaki Soğuk Savaş, 1968 kuşağının etkisi ve farklı zemindeki fikir akımları Türkiye'deki öğrenci hareketlerini de etkilemiştir. 1960'lı yılların ortalarından itibaren öğrenciler arasında oluşan ideolojik eksenli tartışmaların da başladığı bir dönem söz konusudur.³⁰⁸

1969 yılına gelindiğinde ise, ekonomik sorunların artması ve ideolojik kutuplaşmalar yeni seçimlere darbe vurmuştur. AP içinde yaşanan tartışma ve bölünmeler de 1969 seçimlerinden partinin görece zayıflamasına neden olmuştur.³⁰⁹ Toplumda huzur ve düzen ortamı bozulmuş ve gençlik hareketleri şiddetlenmiştir. 1961 Anayasası'nın güvenceleri çerçevesinde bir araya gelen sağ ve sol görüşlü örgütlerin önlenemez kavgası, ülkeyi büyük bir çıkmaza sürüklemiştir. Öğrenci grupları arasındaki çatışmaların artması, ekonomik kriz ve sokaklardaki olaylar, Türkiye'deki askeri vesayeti yeniden harekete geçirmiştir. Her kriz ortamında sivil ve seçilmiş iktidara çözüm bulma hakkı tanımayan ordu yeniden siyasetteki yerini almıştır. Bunun üzerine, toplumdaki ve siyasi ortamdaki kargaşaya son vermek amacıyla asker bir kez daha siyasete müdahalede bulunmuş ve Demirel yönetimindeki hükümet, 12 Mart 1971 tarihli muhtıra ile sona ermiştir.³¹⁰

Türk siyasal tarihinde 12 Mart Rejimi olarak bilinen bu dönem, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı beş generalin hazırladıkları muhtıra ile başlamıştır. Nisan 1973 tarihinde ise darbecilerin cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilen Orgeneral Faruk Gürler'in yarış dışı kalmasıyla bitmiştir. 1960 darbesinden farklı olarak meclis kapatılmamış olsa da askerin siyasete müdahalesi söz konusudur. Ordunun üst düzey kademesi, perde arkasından ülke yönetiminde rol oynamıştır. Böylece, 10 yılın

---

³⁰⁶ Özdemir, a.g.e., s.216.

³⁰⁷ Demirel, a.g.e., s.242

³⁰⁸ Ahmad, a.g.e., s.158

³⁰⁹ Ahmad, a.g.e., s.257.

³¹⁰ Özdemir, a.g.e., s.217

ardından Türkiye demokrasisi yeni bir siyasal kriz ve yeni bir darbe ile karşılaşmıştır.³¹¹ AP'yi iktidardan uzaklaştırma çabası olarak görülen müdahale sonrasında, hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır.³¹² Muhtıra içeriğinin ötesinde, kullandığı dil ile de devlet hiyerarşisini devre dışı bırakan bir şekil arz ediyordu. Üst makamlara karşı kullanılan arz ederiz yerine, bilgilerinize ibaresinin kullanılması bunun bir göstergesiydi. İfadelere sinmiş çelişki ise hemen göze çarpıyordu. Birinci maddede, Muhtıranın verilmesine neden olarak gösterilen sorunlar ve sorumlular; ikinci maddede önerilen çözüm; üçüncü maddede ise isteklerin yerine getirilmemesi durumunda izlenecek yol belirtilmekteydi. Birinci maddede, Anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar, Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma umudunun kamuoyunda yitirilmiş olması ve Anayasa'nın öngördüğü reformların yapılmaması şeklinde tanımlanan sorunların kaynağı olarak açıkça parlamento ve hükümet gösterilmişken, ikinci maddede çözümün yine parlamentodan beklenmesi, çelişkili yapının göstergesidir. Bu, sonraki dönemde parlamento ve asker arasındaki sıkıntılı sürecin kaynaklarından birisi olacaktır.

Nitekim Batur da bu noktaya değinerek 12 Eylül'cülerin bundan ders alarak parlamento ve siyasi partileri kapattıklarını ifade etmiştir³¹³. Doğrudan idareye el konulmamışsa da parlamento ve hükümetin suçlanarak taleplerin gerçekleşmemesi durumunda bu yolun devreye sokulacağı belirtilmesi, ilk anda özellikle Başbakan Süleyman Demirel ve hükümetin alacağı tutumu önemli kılıyordu.

2.11.ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMDA ORDU- SİYASET İLİŞKİSİ

Çok partili siyasal hayata geçiş ve sonrasında yaşanan sivil yönetimleri devirme müdahalelerinin nedenlerini anlamak için içinde bulunulan dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal özelliklerinin bilinmesinin yanı sıra siyaset- ordu- devlet kapsamında değerlendirilmesinin yine bu dönemi bilmekle müdahalelerin nedenlerini anlamak mümkün olabilecektir denilebilir.³¹⁴ Olaylar oluştuğu koşullar bağlamında ele alındıkları oranda anlam kazanır. Süreklilik içerisinde incelenip bilimsel analize tabi tutuldukça, bağlantılar ortaya çıkar ve böylece kronolojik bir aktarımın sınırlılığına düşülmez. Tarih çalışmasının amacı olguları alt alta sıralamak değil, aradaki etkileşim ve ilişkileri tespit etmek, bu etkileşim ve ilişkilerden anlamlı, tutarlı bir süreç tahlili ve

³¹¹ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye/2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016, s.170.

³¹² Ahmad, a.g.e., s.158

³¹³ Özdemir, a.g.e., s.217

³¹⁴ Kongar, a.g.e., s.172.

sonuç çıkarmaktır. Silahlı kuvvetlerin sivil idareye bağlı olması öteden beri bir kural mahiyetindedir. Tarihi seyir içinde doğarak benimsenmiş bu görüş demokratik idarenin tartışmasız bir unsuru olarak demokrasi ile idare edilen Batılı ülkeler tarafından kabul edilmiştir³¹⁵. Ancak bu kabul, bir teorik doğru olarak tarihteki yerini muhafaza etmişse de, birçok defalar pratiğin tahribatına uğramaktan kurtulamamıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, modernleşme hareketlerinin taşıyıcıları arasında asker kadrolar önemli yer edinmiştir. Bu, Orduya “öncü” “ilerici” bir rol biçmenin yolunu açmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndaki “kuruculuk” ile Cumhuriyet ve İnkılap sürecindeki “kolaycılık” misyonunun birleşmesi, bu rolü besleyen bir işlev görmüştür.³¹⁶ 19. yüzyılda başlayan ordu kadrolarının ülke yönetiminde müdahil olma çabaları, 20. yüzyılda İttihat ve Terakki deneyimiyle ülke idaresini fiilen ele alma sürecine girmiştir. Cumhuriyet'i de aynı doğrultu üzerindeki temel bir dönemeç olarak ele almak mümkündür. Milli Mücadelenin önder kadrolarının neredeyse tamamı askerdir. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Rauf Orbay, Refet Bele, Fevzi Çakmak gibi bir çırpıda sayılabilecek kadronun ortak özelliğinin asker olması, askerin tarihsel rolünü anlamak açısından dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in böyle bir başlangıç yapması, söz konusu geleneğin yeni dönemde de varlığına güçlü bir dayanak oluşturmuştur. Bu, toplumda işgalcileri kovmuş bir güç olması hasebiyle orduya karşı büyük bir meşruiyet ve sahiplenme bilinci yaratmıştır.

Diğer boyutu ise askerin devleti her zaman sahiplenme olgusuna zemin sunmasıdır. İnkılap hareketlerinin toplumsal statükoyu değiştirici, dönüştürücü işlevleri itibariyle yaşanan çatışmalı süreç (ki kastedilen inkılaplar karşısında toplum içerisinde yükselen itirazlar karşısında takınılan tutumdur) ordunun kuruculuk niteliğinin aynı zamanda ilke ve inkılap bekkiliği misyonuyla tamamlanmasına yol açmıştır. Bu kurucu ve koruyucu misyonun ordu siyaset denkleminin çözümlenmesi bakımından önemsenmesi gerektiği fikrindeyiz. Önder kadro arasındaki saflaşma, Cumhuriyet'in daha kuruluşunda asker siyaset ilişkilerini gündeme taşımıştır. Askerin siyaset içinde ne kadar yer alacağı tartışması aslında İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanmaktadır.

---

³¹⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.43.

³¹⁶ Cemil Koçak, *Çağdaş Türkiye (1908–1980)*, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s.145

Atatürk'ün ölümünden sonraki Cumhurbaşkanlığı seçimi ordu içerisinde gelen etkiyle şekillenmiştir. Bir süre önce Başbakanlık görevinden ayrılmış olmasına rağmen, askeri ve sivil bürokrasideki gücü İsmet İnönü'yü tek aday haline getirmiştir. Bir kısım generalin Genelkurmay Başkanı Çakmak nezdinde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı için girişimde bulunması bu gücün bir yansımasıdır.³¹⁷ İnönü dönemi ordu-siyaset ilişkilerinde yeni arayışlara, gizli örgütlenmelerin başlamasına sahne oldu. Bu, önceki dönemde orduda hiçbir hareketliliğin yaşanmadığı anlamına gelmemelidir. Subaylar arasındaki çekişmelere dair söylentiler yok değildi. Ancak bunlar siyasi bir çerçevesi belirsiz ve daha çok askerlik anlayışı noktasındaki farklı bakış açıları olarak dışarıya yansıyan çekişmelerdir.³¹⁸ Oysa yeni oluşumlar yönetim erkini hedeflemeleri hasebiyle farklı bir boyut taşımaktadır.

Atatürk'ün vefatından sonra ki birkaç yıl içerisinde gündeme geldiği görülen söz konusu örgütlenmelere yol açan arka plana değinmek faydalı olacaktır. Gelişmelerin epey gerisinde kalmış ordu yapısından duyulan rahatsızlık önemli bir faktördür. Bu, her askerin her an gördüğü, gözlemlediği bir durumdu. 1940'lara girilirken Birinci Dünya Savaşı döneminden kalma silahlar, nakilde at ve katıra olan bağımlılık, donanmadaki en önemli geminin bir zamanların Goeben'i olan Yavuz Selim olması, ordunun teknik donanımındaki eskimişliğin örnekleriydi.³¹⁹

1939'da İkinci Dünya Savaşının başlaması bu alandaki eksiklikleri çok daha fazla görünür kılmıştır. Savaşın gidişatıyla ilgili yayınlanan raporlardan hava gücü, zırhlı ve motorize donanıma sahip orduların, bunlardan yoksun olanlar karşısında elde ettiği parlak başarıları takip eden subayların, barınma sorunu dahi çözülememiş kendi durumlarını daha çok tartışır hale geldiğini belirten Türkeş eleştiri oklarını Milli Şef İsmet İnönü'ye yöneltmektedir.³²⁰ Türkeş perişanlığın subaylık(ğı), bir mahkûmiyet ve mahrumiyet mesleği haline dönüştürdüğünü, öyle ki İnönü ve etrafındaki generallerin çocuklarını asker yapmak istemediklerini belirtmektedir. Bir başka subay Bekir Tünay da İnönü'ye duyulan tepkiyi dile getirmektedir. Tünay'ın eklediği bir husus, İnönü'nün ben bu orduyu bir tayına çalıştırırım dediğine dair dedikoduların oldukça yaygın tarzda subaylar arasında konuşulduğudur.³²¹

---

³¹⁷ Tanör, a.g.e., s.44.

³¹⁸ Zürcher, a.g.e., s.237.

³¹⁹ Koçak, a.g.e., s.146.

³²⁰ Karpat, a.g.e., s.65.

³²¹ Toker, a.g.e., s.21

Hiç kuşkusuz böylesine yetersizliklerle dolu bir yapı yalnızca son yılların ürünü değildi. Ancak savaş, vatan savunmasını güncelleştirdiği oranda durumun vahametinin daha net görülmesini sağlamıştır. Diğer boyut Atatürk faktörüdür. Atatürk'ün konumuyla İsmet Paşa'yı karşılaştırmak mümkün değildir. Birincisi ülkenin ve rejimin adeta özdeşleştiği bir kişilik iken, ikincisi oynadığı rol ne olursa olsun neticede en fazla bir ikinci adam pozisyonunda (ki bunun bile tartışılabilceği bizzat Gazi tarafından Başbakanlıktan alınarak gösterilmişti) bulunuyordu. Mustafa Kemal'in vefatı subayları derinden etkilemiş, aynı zamanda tartışılmaz önderin (ki tartışılmazlığı zorlayıcılıktan çok benimseme olarak düşünmekteyiz) yerini tartışılmaya daha müsait bir kişiliğe bırakmasıyla yetersizliklerin muhatabını tespit ve gerekirse karşı çıkmanın koşulları somutlaşmıştır.³²²

Bu zeminde, İnkılabın seyri hususunda soru işaretleri olduğu gözlenmektedir. İlerde 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin arasında yer alacak olan Dünder Seyhan, Atatürk yolundan bir sapma olmamasına rağmen, inkılabın statik bir manzara göstermesini, hızının kesilmesini hazmedememiş bazı Kurmay Binbaşı ve Yüzbaşılarda, teğmen ve üsteğmenlerin yönetimi devirmeye dönük faaliyetlerine ilişkin haberler geldiğini belirtmektedir. Koçaş da Atatürk dönemindeki atılımcılığın durağanlaştığına dair argümanların, bu faaliyeti yürütenlerce dile getirildiğini aktarmaktadır³²³. Atatürk'ten sonra, belki de Cumhuriyetle en çok özdeşleşmiş kişi olan İnönü döneminde dahi gündeme gelmiş olması, İnkılab duyarlılığı faktörünün asker-siyaset ilişkilerindeki önemini görmek bakımından dikkat çekicidir. İlerde değineceğimiz 27 Mayıs ve 12 Mart'a gidişte, Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) iktidarları karşısında gösterilen tepkiyi, bu boyutuyla daha anlaşılır kılmaktadır.

“Kurucu-kollayıcı misyon”, askerin, günlük anlamda olmasa da, ülkenin gidişatıyla ilgili genel siyasetle bağlantısını kolaylaştıran bir zemin sunmuştur. Bir alt rütbeli subaylar hareketi olan 27 Mayıs 1960, bu sürecin bir halkasıdır. 1960'lar Türkiye'de temel siyasi akımların şekillendiği, toplumsal hareketliğin arttığı, sanayileşmenin hızlandığı yıllardı. Bu hareketlilik, 27 Mayıs'ın getirdiği çerçevenin İktidar tarafından ihlal edildiği düşüncesinin Ordu'da güç kazanması ve sivil cuntacı ideolojinin bunu körüklemesi ardında 12 Mart 1971 Muhtırası gelmiştir.³²⁴

---

³²² Karpat, a.g.e., s.64.

³²³ İzzet Eroğlu, “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, *Yasama Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Nisan 2010, s.79–80.

³²⁴ Koçak, a.g.e., s.174.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE DEMOKRASİSİNİN DARBELERLE SINAVI

3.1. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ VE DEMOKRASİ

1971' den 1980' deki askeri darbeye kadar 10 farklı hükümet kurulmuştur. Söz konusu dönemdeki istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemini sonlandıran ise, 12 Eylül askeri darbesi olmuştur. Türkiye'deki ordu siyaset ilişkilerindeki geleneksel davranışların devamı olan 12 Eylül'ün hem sağ hem de sol kesim için yıkımı ağır olmuştur. Toplumsal ve ekonomik hayatı değiştiren bu dönem siyaset için de kilometre taşıdır.

1980 yılına girildiğinde TBMM'de AP azınlık hükümeti mevcuttu. 1977 yılından sonra daha da artan sokak eylemleri ve çatışmaları karşısında kısa zamanda sıkıyönetim ilan edilmiş ve birçok kentte sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Ekonomik sorunların arttığı 1980 yılında özellikle 24 Ocak kararlarının uygulanması zorunluluğu doğmuştur. 1980 Darbesi üzerine yapılan birçok açıklama ve yazılan anı eserlerinde de bahsedildiği üzere 12 Eylül'deki darbe ekonomik ve toplumsal koşulların mevcut durumundan cesaret bulan, hatta onu daha da kötüleştirmek için fırsat kollayan çevrelerin müdahale için gerekçe bulmalarını sağlamıştır.³²⁵

24 Ocak 1980'de açıklanan ekonomik istikrar programı da bu amaçla müdahalenin iktisadi gerekçesi için zemin hazırlamıştır. Ülkenin farklı illerinde artan sağ ve sol görüşlü grupların şiddet eylemleri de Kenan Evren ve ekibinin planladığı darbe için gerekli malzemeyi sağlamıştır. Söz konusu gelişmeler ekseninde Kenan Evren önderliğindeki cuntacılar 12 Eylül saat 04.00'te yönetime el koymuştur.³²⁶ 12 Eylül'ün ardından her nasılsa toplumsal olaylar bıçak gibi kesilmiş ve birkaç gün içinde ülkede asayiş sağlamıştır. Sonrasında ortaya konulan birçok araştırmada söz konusu eylemlerin güvenlik güçlerince önlenebilecek bir düzeyde olmasına rağmen neden bu kadar beklendiği ve sivil irade yönetiminde de gerçekleşecek bir asayiş olayının neden ordu tarafından üstlenildiği soruları manidar şekilde sorulmuştur.³²⁷ Askeri yönetim işe siyasal parti ve temsilcilerine geniş kapsamlı yasaklar getirmekte ve ülke genelinde binlerce insanın ölmesine ve insan haklarına aykırı olarak tutuklanmasına

³²⁵ Karpat, a.g.e., s.136.

³²⁶ Özdemir, a.g.e., s.369

³²⁷ Muammer Yaşar, *Paşalar Politikası*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2000, s.12.

neden olan bir kıyım süreci başlamıştır. Sonrasında ise toplum için depolitizasyon süreci başlamıştır. 12 Eylül askeri darbesinin gerekçelerini Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren radyo ve televizyonda yaptığı konuşmasında şu şekilde sıralamıştır: “1. İç ve dış düşmanlar devletin bağımsızlığına yönelik haince saldırılar içindedir. 2. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık fikirler üretilmiş, devlet kurumları, okullar, işçi örgütleri ve siyasi partiler de iç savaşın esiğine getirilmiştir. 3. Anayasal, kuruluşlar ve devlet organları islemez durumdadır.” Evren, saydığı bu sebeplerin ve “iç hizmet kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma kollama görevini Türk Milleti adına üstlenmiş olan TSK’nin yönetime el koyduğunu bildirmiştir. Evren, amacın ülke bütünlüğünü korumak, devlet otoritesini sağlamak ve demokratik düzenin islemesine engel olan sebepleri ortadan kaldırmak olduğunu” bildirmiştir.³²⁸

21 Kasım 1981’de İstanbul’da sıkıyönetim yetkilileri ordunun iktidara el koymasından sonra 1245, son 11 gün içinde ise 460 kişinin tutuklandığını bildirmiştir. Bütün ülkede yaklaşık 8000 kişi tutuklanmıştı ve 90 günlük süre içinde gözaltında tutulup, dayak yiyen ve yargılanmadan serbest bırakılanlar da düşünüldüğünde bu sayı çok daha fazlaydı.³²⁹ 1960 ve 1971 darbelerinin ardından gelen 12 Eylül müdahalesi, tam anlamıyla askeri hiyerarşi ekseninde yapılmıştır. Tek adam yani Kenan Evren başkanlığında oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu(MGK) 1983’e kadar görev başında kalmıştır. Bu dönemdeki karar ve uygulamalarla toplumsal ve siyasal yapıda önemli değişiklikler yaşamıştır. Önceki döneme ait ne varsa silinmeye çalışılmış ve önceki dönemde yaşanan siyasal hareketlerin temsilcileri en ağır şekillerde cezalandırılmaya çalışılmıştır. Ülkenin sadece siyaseti değil, ekonomi ve sanatsal hayatı da darbe sürecinden nasibini almıştır. Bu anlamda, önceki iki darbeye göre daha sistematik ve ağır bir cunta rejimi kendini hissettirmiştir.

MGK gölgesinde kurulan köksüz ve tabansız partilerden medet umulsa da darbeden kısa bir süre sonra bu darbe zihniyetiyle sonradan oluşturulan partilerin toplumsal bir karşılığı olmadığı anlaşılmıştır. Cuntacı rejim için planların boşa çıktığı ilk sınav, mahalli idareler genel seçimleri sonuçları olmuştur. 1985 yılından itibaren ise partilerle ilgili siyasal yasaklarda esneklikler meydana gelmiştir. Darbe öncesinin siyasal liderleri yeniden politika sahnesine geri dönmeye başlamıştır. Bu nedenle 1990’lı yıllara Türkiye yeni bir süreçle girecektir.

---

³²⁸ Yavuz, a.g.e., s.131-132.

³²⁹ Ahmad, a.g.e., s.200.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında, en çok ihlal edilen haklar arasında yasama hakkı ve kişi dokunulmazlığı gelmiştir. 1971-1973 Aralığı hariç, uygulamadan düşen idam cezaları yeniden uygulanmıştır. Yargısız infazlar ve işkenceler uzun yıllar devam etmiştir. Yargı yoluna başvuru hakları kısıtlandığından, hak arama özgürlüğü ile adil yargılanma ilkelerinden uzaklaşmıştır. Ülkeden çıkışlar kısıtlanır. Siyasal partiler, bütün dernekler, DİSK, MİSK gibi işçi konfederasyonları kapatılır ve mallarına el konmuştur. Ülkedeki tüm grev ve lokavtlar ertelenmiş. Basın organlarına oto sansür uygulanmıştır.³³⁰ 12 Eylül'ün ardından devlet güçlerinin uyguladığı şiddet ve baskı devam ederken askeri otoritenin meşrutiyetini sağlamak amacıyla yeni anayasa hazırlığına başlanmıştır. "Milli Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı, temel hak ve özgürlükleri iyice kısıtlayan, yargı denetimini daraltan, yürütmeye idareye ve kolluk güçlerine hak sınırlamakta dâhil olmak üzere aşırı yetkiler veren yasalar anayasa hükmüne dönüşmüştür."³³¹

Kenan Evren "Ben hiçbir yer ve hiçbir zamanda, hazırlanacak yeni anayasa, 1961 Anayasası'ndan daha ileri özgürlükler getirecek demedim. Tam tersine o anayasa bize bol geldi, içinde oynamaya başladık, oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik dedim. Toplumun güvenliği, toplumun huzuru için kişi hak ve menfaatlerinden fedakârlıkta bulunmak zorundayız,³³² açıklamasıyla anayasanın hazırlanış mantığını açıklamıştır. Hazırlanan anayasa darbeyi yapan 5 General'in dâhil olduğu Milli Güvenlik Konseyi'nin onayından sonra 7 Kasım 1982'de referanduma sunulmuştur. Yeni anayasa % 91.37 gibi bir oy oranıyla kabul edilmiştir. "1982 Anayasası'nda Devlet- Birey-Toplum ilişkilerinde devlet bireye ve topluma karşı, devlet içi alanda da siyasal organlar yargıya karşı, siyasal organlar içinde yasama yürütmeye karşı, yürütme içinde Cumhurbaşkanı hükümete karşı, idare içinde de merkezîyetçilik, yerinden yöneticilik ve özerkliklere karşı güçlenmiştir."³³³

Türk Silahlı Kuvvetleri, kısa bir süre sonra 24 Ocak kararlarının mimarı olan Turgut Özal'ı ekonomi yönetiminin başına getirmiştir. Bu gelişme özellikle yabancı piyasalara 24 Ocak Kararları'nın aynen, hem de istikrarlı bir siyasal ortamda uygulanacağını güvencesini vermeyi amaçlamıştır. Nitekim Batı dünyası, özellikle IMF'nin ardındaki Amerika, 12 Eylül harekâtına her türlü kolaylığı gösterdi.³³⁴

³³⁰ Tanör, a.g.e., s.32-35.

³³¹ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri*, Ankara, Ümit yayıncılık, 1995, s.173-174.

³³² Bülent Tanör vd., *Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-2003*, İstanbul, Cem Yayınları, 2004, 53.

³³³ Yetkin, a.g.e., s.174.

³³⁴ Kongar, a.g.e., s.270.

Birçok yazarın hem fikir olduğu gibi 24 Ocak kararları için darbe ortamı biçilmez kaftandı. Ekonomik istikrar paketinin, koalisyon döneminde uygulanmasının mümkün olmadığı ve siyasal bir istikrar döneminde daha rahat hayata geçileceği, askeri müdahalenin kullandığı argümanlardan da olmuştur. Birçok araştırmacı yıllar sonra söz konusu istikrar paketini şöyle yorumlayıp özetlemiştir: “24 Ocak kararlarının uygulanması için muhalefetsiz bir ortam gerekiyordu. Tıpkı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi IMF kararlarının uygulayıcısı olan bir otoriter yönetime ihtiyaç vardı. Bunu yapacak olan kesim ise orduydı.”³³⁵

24 Ocak kararları ve uygulamalarının sonuçları Türkiye’de ciddi dönüşümlerin tetikleyicisi olmuşsa da bu kararlar ülkenin yakın tarihinde hiçbir şeyin nedeni değil, olsa olsa kapitalizmin yeni döneminin ebesi olarak yorumlanmıştır.³³⁶ 12 Eylül askeri darbesinin etkilerini en ağır şekilde hisseden toplumsal kesimlerden biride üniversiteler ve aydınlar olmuştur. Üniversitelerin merkezileştirilerek mali ve idari özerklikleri, dolayısıyla akademik özerklikleri ortadan kaldırılarak, Yüksek Öğretim Kurumu’na (YÖK) bağlanması sonucu üniversiteler kontrol altına alınmıştır. 12 Eylül askeri darbesi kültürel mirasının yanında yasal sonuçları itibariyle de Türkiye siyasal tarihinde önemli bir yere sahiptir. 12 Eylül, hem devletin işleyişinin her yönüyle militerleşmesi, hem askeri otoritenin etkilerinin, hem de askeri özerkliğin mutlaklaşmasının ifadesidir. Darbe sonrası Silahlı Kuvvetler kurucu iktidar olmanın ötesinde yasa koyucu iktidar haline dönüşmüştür.³³⁷

12 Eylül askeri darbesi büyük bir toplumsal ve siyasal dönüşümün sadece bir parçasıydı. Yeni bir toplum inşa etmenin ve yenedünya düzeninin Türkiye’de uygulanabilmesi için ortam hazırlayan bir adımdı. Darbenin ilk yılları özgürlüklerin kısıtlandığı, şiddetin doruk noktasına ulaştığı bir ortamda geçerken, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren Özellikle Turgut Özal’ın siyasete ve topluma verdiği sinerji sayesinde ve liberal politikaların getirdiği özgürleşme ve bireyselleşme döneme damgasını vurmuştur. Apolitizasyon toplumun bütününe hâkim olmuştur.³³⁸ Darbe sonrası üniversitelerin ve aydınların toplumun dışına itilmeye çalışılması, devletin

---

³³⁵ Mete Tunçay, “Siyasal Hayat/Siyasal Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, 246.

³³⁶ Kongar, a.g.e., s.270.

³³⁷ Ertuğrul Kürkçü, “Türkiye’de Geleneksel Siyaset İktidarı Orduyla Paylaşma Sanatıdır”, ed. Seyfi Öngider, **Son Klasik Darbe**, İstanbul: Aykırı Yayınları, 2005, s.24.

³³⁸ Kongar, a.g.e., s.336.

onaylamadığı herhangi bir politik eylemin gerçekleştirilmesine izin verilmemesi ülkeyi fırsatçılığın ve bireyselliğin ön plana çıktığı bir ortama sürüklemiştir.³³⁹

3.2. 28 TURGUT ÖZAL VE LİBERAL POLİTİKALAR

1980 askeri darbesini yapan generaller Turgut Özal'ı gözlerinde fazla büyütmediler ve Anavatan Partisinin(ANAP) seçime girmesinde herhangi bir sorun görmemişlerdir. Onların gözünde Özal, Milli Selamet Partisinden(MSP) seçime girip kazanamamış bir siyasetçiden farklı bir şey değildi. Ama söz konusu halk için durum farklıydı. Zira 1983 seçime giren tek sivil lider Özal olmuştur. Özal daha önce devlet planlama teşkilatında çalışmış, ekonomiden iyi anlayan zeki bir mühendistir. Özal renkli kişiliği muhafazakâr kimliğini örtmüştür. Özal anavatan partisinin çizgisinin ne ol nede sağ olduğunu vurgularken, iktidar olma hedefini de koymuştur.³⁴⁰

Turgut Özal dönemi Türkiye'de her yönden özgürlükler dönemi olmuştur. Gerek ordu karşısındaki rahat tavırları gerekse vatandaş ve medya ile ilgili söylemleri tabuları yıkmıştır. Özal, bürokrat olmasının verdiği belli başlı avantajları çok iyi değerlendirmiştir. Devleti iyi tanımanın ve bürokrasiye takılmadan iş yapabilmenin meyvesini "*devlet vatandaş için vardır*" söyleminde esasen vatandaşına sunmuştur.³⁴¹

Ordu- sivil siyaset ilişkilerinin demokratikleşme sürecine dair bakış açısı esas olarak 1980 senesinden sonra ortaya çıkan iç ve dış dinamiklerle beraber, siyasi aktörleri çok daha fazla aktif hale getiren bir yapısal farklılaşmaya başlamıştır. Ekonomik yapının 24 Ocak Kararları ile değişmesine paralel olarak yönetsel sistemlerde farklılaşmış bu değişimden etkilenmiştir. Bu kapsamda devletin işlevleri ve rolü değişmeye başlamıştır. TSK' nın demokratik bir biçimde kontrolü düşüncesinin oluşması açısından Turgut Özal'ın daha ziyade 1983 sonrası Türk siyasal hayatındaki işlevi ve rolü başlangıç şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca Özal, devamlı devletin vatandaşlar için olan bir araç olduğu konusunu işlemiş olması, bürokratik Atatürkçülük düşüncesine karşı da süregelenin dışında bir tavır sergilemiştir. Özal' da bürokrasiden gelmiş olmasına karşın, seçilmiş olanların atanmış olanlardan daha öncelikli olduğundan bahsederek askeri bürokrasiyi sivil siyasetin denetiminde olması için uğraşmıştır.³⁴²

³³⁹ Tunçay, a.g.e., s.248.

³⁴⁰ Ahmad, a.g.e., s. 163

³⁴¹ https://tr.wikiquote.org/wiki/Turgut_%C3%96zal

³⁴² Mustafa Erdoğan, *Türk Politikasında Bir Reformist: Özal, Kim Bu Özal?*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001, s. 20- 21.

3.3. 28 ŞUBAT VE DEMOKRATİK SİYASET

Türk siyasi tarihi incelediğinde aynı zamanda darbelerle geçen bir tarihinde özeti bulunabilir. Yüzüncü yıla yaklaşılın şu yıllarda, Cumhuriyetin yaklaşık 47 senesi darbe, sıkıyönetim ve müdahalelerle geçmiştir. Çok partili siyasal hayata geçişin ardından her 10 yılda bir tekrarlanan darbe gelenekleri içinde TBMM işlevsiz bırakılmış, basın ve üniversiteler başta olmak üzere birçok kurum üzerindeki baskılar atmıştır. 1980 darbesinin ardından 1983 seçimlerini takiben 1980'li yılları ANAP iktidarı ile geçiren Türkiye 1991 seçimleri sonrasında yeniden koalisyonlar dönemine girmiştir. 1994 ekonomik krizi ve sürekli dağılan koalisyon hükümetleri döneminde sıkışan Türki siyaseti 1997 yılında yeni bir askeri darbe refleksi ile karşılaşmıştır. 28 Şubat 1997 tarihli MGK Toplantısı ile başlayan ve 1000 yıl devam edecek şekilde propagandası yapılan süreç 406 Sayılı Karar sonrasında Post modern darbe adıyla da anılmıştır. İsmine ne denirse densin, demokratik siyasete açık müdahale olan bu dönem Türk siyasetinde de yepyeni bir sürecin başlangıcı olmuştur.³⁴³ Hâkim ideolojik güç yani TSK'nın medya ve sivil toplum aracılığıyla belli kaygıları uyarması ve suni krizlerden doğan gerilimi bahane ederek seçilmiş hükümeti işlevsiz duruma getirmiştir³⁴⁴. Sonrasında da demokratik hükümeti istifaya zorlayarak dünya kamuoyunda da demokrasi imajına sözde zarar gelmemesi için süreci devam ettirmiştir. İşte toplumsal hafızamızda 28 Şubat olarak anılan dönem, demokrasiye müdahalenin yakın dönemdeki örneklerden biri olarak kayıtlara geçmiştir.

3.3.1.28 Şubat'ı Hazırlayan Olaylar

28 Şubat, aslında MGK toplantısında alınan kararlar sonrasında uygulanan bir süreç gibi görölse de uzun bir dönemdir zemini hazırlanan bir süreçtir. Aslında kökeni Refah Partisi'nin yerel seçimlerle başlayan yükselişinde aranabilir. SETA Raporuna göre "28 Şubat'ı sadece 90'ların talihsiz bir dönemi olarak değerlendirmek doğru değildir. 28 Şubat, ruhunu primitif Batılılaşma sürecinden, adaletini Tek Parti döneminden, vesayetini 27 Mayıs'tan, zulmünü ise 12 Eylül'den alan yeni bir baskı süreciydi. Bu yönüyle 28 Şubat, bu topraklarda kurulan düzenin Batı'ya sunabileceği bütün hizmetlerin rafine bir hülasesiydi."³⁴⁵ 1991 genel seçimlerinden yüzde 16 oy olarak 62 milletvekili çıkaran Refah Partisi, 1994 yılındaki yerel seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. DYP ve ANAP arasındaki çekişme, 5 Nisan ekonomik kararları,

³⁴³ Kürkçü, a.g.e., s.25.

³⁴⁴ Tanör vd., a.g.e., s.55.

³⁴⁵ SETA, *Bin Yıllık Darbe 28 Şubat Panel Raporu*, İstanbul, 2013, s. 6.

faili meçhul cinayetler ve toplumsal sorunlardan yorulan Türkiye için Refah Partisi bir alternatif olarak sahneye çıkmıştır. Ancak 1994 seçimlerinden itibaren dozu giderek artan ve topluma korku empoze eden söylem kimi zaman gizli kimi zamanda açıkça uygulanmıştır.

İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirleri kazanan Refah Partisi'ne(RP) yönelik başlayan propaganda 'gericilik' ve 'irtica' kisvesi altında sunulmaya başlasa da parti 24 Aralık 1995'teki genel seçimlerden yüzde 21,37 oy oranı ile birinci parti olmuştur. olarak çıkmış ve mecliste 158 milletvekili ile temsil edilmeye hak kazanmıştır. 158 milletvekili ile TBMM'de hükümet kurma çalışmalarına başlayan Genel Başkan Necmettin Erbakan, koalisyonu kuramayınca Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini ANAP ve DYP'den oluşan ANA-YOL'a vermiştir. Uzun sürmeyen bu hükümet sonrasında, Demirel hükümet kurma görevini yeniden Refah Partisi'ne vermiştir. Sonrasında ise 'Dönüşümlü Başbakanlık' yani iki yıl Erbakan iki yıl Tansu Çiller'in başbakanlık yapacağı model benimsenmiştir.³⁴⁶ Refah-Yol Hükümeti döneminin daha ilk aylarından itibaren bazı aşırı grupların eylem veya toplantıları medyada yer almaya başlamıştır. Refah Partisi'nin muhafazakar kimliği nedeniyle, Acz-i Mendiler başta olmak üzere farklı İslami gruplar üzerinde aşırı bir ilgi oluşmuştur. Bu grupların yaptığı her eylem hükümet ile bir şekilde bağdaştırılmaya çalışılmıştır.³⁴⁷

Ali Kalkancı isimli şahsın tarikatının medyada yer alması, Fadime Şahin adlı bir kişinin Ali Kalkancı ve Müslüm Gündüz'le kurduğu ilişkiler manşetleri süslemiştir. Denilebilir ki, bir el adeta düğemeye basmış ve Refah Yol hükümetini bu ve benzeri aşırı uç olaylarla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Bu dönemde bir başka konu ise Necmettin Erbakan'ın dış politika anlayışı ile olan gelişmelerdir. Milli Görüş geleneğinin AB'ye bakış açısı ve ABD ile olan ilişkileri yakından takip edilmiştir. İlk yurt dışı ziyaretini İran'a yapan Başbakan Erbakan'a karşı askerlin rahatsızlığı oluşsa da asıl kavga Libya ziyareti sonrasında kopmuştur. Afrika seyahati kapsamında ziyaret edilen Libya'da Kaddafi'nin diplomatik nezaketi hiçe sayan konuşması kamuoyunda tepkilerin artmasına neden olmuştur.³⁴⁸ Libya olayı sonrasında yaşanan Susurluk skandalı ise yine Refah Yol hükümetinin üzerine kara bulut olarak çökmüştür. Kaçak mahkûm olan Abdullah Çatlı, Gonca Uslu, İstanbul Emniyet eski Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ ve Bucak Aşireti reisi olan DYP Milletvekili Sedat

³⁴⁶ Ekrem Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, İstanbul, Hayat Yayın Grubu, 2011, s. 261.

³⁴⁷ M. Ali Birand, *Son Darbe 28 Şubat*, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2012, s.59-60.

³⁴⁸ Ali Arslan, Medya-Politika İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, 2004, s.53.

Bucak'ın içinde bulunduğu arabanın geçirdiği kaza sonrasında yaşananlar, ülkede krizi artırmıştır. Refah Partisi ve Erbakan'ın konuyla ilgisi olmamasına rağmen, DYP'yi biraz da korumak adına sürece tepkisiz kalması ve olaylara 'faso fiso' yakıştırmaları yapması sürece onu da dâhil etmiştir.³⁴⁹ Susurluk sonrasında kendini Yurttaş Girişimi olarak tanımlayan bir grubun başlattığı, 1-29 Şubat 1997 tarihleri arasında yürütülen 'Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık' adı bir eylem yine hükümeti hedef alan bir noktaya gelmiştir.

Askeri lojmanların eylemlere dâhil olması ise, ülkede yeniden askerin siyaset sahnesine çıkmaya başladığı veya hazırlığında olduğu tartışmalarını başlatmıştır. Dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın eylemleri 'mum söndü oynuyorlar' şeklinde tanımlaması gerginliği artırmıştır. 10 Kasım 1996'da RP Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin konuşmasının laiklik karşıtı bir eylem olarak manşetlerde yer alması ve sonrasında yaşanan gelişmeler asker kanadı ile hükümet arasındaki gerginliğin artmasına neden olmuştur.³⁵⁰ 1997 yılının ilk aylarında ise TSK ve RP olarak iki kanat vardı. 30 Ocak 1997'de yaşanan Sincan'da düzenlenen Kudüs günü töreni ise, adeta gerginliği zirve yaptırmıştır. Bir tiyatro oyununun rejime tehdit oluşturduğu söylem ve serzenişleri medyada geniş yer bulmuştur.³⁵¹ Birçok araştırmacıya göre de ufak tefek hadiselerin medyada geniş yer bulması 28 Şubat'a kılıf bulma çabalarının bir sonucuydu. Özellikle medya tarafı 28 Şubat öncesi ve sonrasında da bu darbenin en önemli araçlarından biri haline gelmiştir.

Yaşanan hadiseler sonrasında ise Türk siyasi tarihinde ender yaşanan bir olay gerçekleşmiştir. Ankara'nın Sincan ilçesinde, Etimesgut Tümen Komutanlığı'ndan çıkan tankların ilçe sokaklarından Akıncı Üssü'ne geçiş yapması ülkede geniş yankı uyandırmış ve endişeleri artırmıştır.³⁵² 4 Şubat 1997'de yaşanan bu olay sonrasında iki tank bozuldukları iddiasıyla günlerce ilçe meydanında bekletilmiştir. Olayın ardından Türkiye-Amerika Konseyi toplantısında Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Çevik Bir, "Sincan'da demokrasiye balans ayarı verdik" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Hükümet kanadı gelişmeler üzerine daha yapıcı bir tavır izlese de gerilimin artışı dikkatlerden kaçmamıştır. Adalet Bakanı Şevket Kazan, TBMM Genel Kurulu'nda Sincan'da yaşanan olaylara ilişkin açıklama yaparken "...hiç kimsenin demokratik rejim üzerine oyun oynamaya hakkı olmadığını belirtmiş", Kazan'a karşılık

³⁴⁹ SETA, a.g.e., s.7.

³⁵⁰ Birand, a.g.e., s.61.

³⁵¹ İsmail Gülmez, 28 Şubat 1997 Askeri Darbesi Ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.162. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

³⁵² Hakan Akpınar, **28 Şubat Post Modern Darbenin Öyküsü**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001, s.128.

olarak CHP Genel Başkanı Deniz Baykal da Refah Partisi'ni laik ve demokratik rejime bir tehdit olarak tanımlamıştır.³⁵³

3.3.2. 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu Kararları

28 Şubat 1997 ise post modern darbenin yapıldığı gün olarak siyasal tarihimize geçmiştir. Asker ve hükümet kanadının bir araya geldiği ve 14 saat süren toplantı o güne kadar eşine az rastlanır bir biçimde askeri müdahale ile sonuçlanmıştır. Her ne kadar askerler yönetime el koymamış olsa da 28 Şubat'a uzanan süreç ve sonrasında yaşananlar, özellikle hükümetin istifaya zorlanması TSK'nın seçilmiş demokratik hükümeti çalışamaz hale getirdiğinin kanıtıdır. Ayda bir toplanan ve ülkeye ait iç ve dış meselelerinin konuşulduğu MGK bir bakıma askeri müdahaleye gerekçe oluşturulmaya çalışılan platforma dönüştürülmüştür. Tavsiye niteliğinde olan ve hükümet için bağlayıcı yanı olmayan MGK kararlarının 28 Şubat için gerekçeye dönüşmesi de siyasal tarihimiz için önemli bir gelişme olmuştur.³⁵⁴ Toplantı sırasında önce terörle mücadele raporu paylaşılmış ve görüşler alınmıştır. 31 Ocaktan itibaren gündemi belli olan toplantıda sürpriz şekilde, MİT tarafından hazırlanan "Radikal Dinci Akımların Rejime Etkileri" isimli irtica raporu okunmuştur. Bu faaliyetler raporda iç tehdit olarak tanımlanmış ve alınması gereken tedbirler de sıralanmıştır. Siyasal, eğitimsel, hukuki ve kültürel alandaki tedbirler asaya yatırılmıştır. Bu tedbirler sonradan binlerce kız öğrencinin üniversiteye girişini engelleyecek başörtüsü kararlarına kadar uzanacaktır.³⁵⁵

Yıllar sonra Adalet Bakanı Şevket Kazan o günü şu şekilde yazmıştır: "Biz gelinceye kadar MİT birbirine paralel rapor hazırlıyormuş. 28 Şubat'ta okunan MİT rapor başka, MGK üyelerine gönderilen rapor başkaymış. Deniz Kuvvetleri Komutanı 'bendeki rapor başka' deyince o konu tartışılıyor epey MGK'da. Bu irtica raporu okunurken Erbakan bana 'Bu raporun vatanın öz evlatları tarafından yazılmış olabileceğine inanmadım, inanmadım. İnançlı bir insan böyle bir rapor yazamaz' diyerek şaşkınlığını dile getirdi."³⁵⁶

Söz konusu önlemler içinde Anadolu'da faaliyet gösteren şirketlerin faaliyetleri, yurt dışındaki Milli Görüş teşkilatının faaliyetleri, Anadolu'daki tarikatların

³⁵³ Şevket Kazan, *28 Şubat Post-modern Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul, MGV Yayınları, 2014, s.168.

³⁵⁴ Gülmez, a.g.e., s.113.

³⁵⁵ Akpınar, a.g.e., s.129.

³⁵⁶ Kazan, a.g.e., s.169.

örgütlenmesi gibi konular yer almıştır. 406 Sayılı MGK Tavsiye Kararlarının yazılmasının akabinde, uzun müzakerelerden sonra askeri kanadın laiklik konusundaki endişelerinin ve üzerinde en çok durulan gündem maddelerinden olan 'Türban' gibi ifadelerin yumuşatılmasına karar verilerek MGK Basın Bildirisi yazılmış ve MGK Genel Sekreterliği tarafından basın kuruluşlarına fakslanmışır.³⁵⁷ Türkiye, artık 10 yılda bir darbe görmeye alışmıştı. 1980.den sonra ise yeni bir müdahale 17 yıl sonra gelmiş oldu. Erbakan'ın MGK kararlarına itiraz etmesi ve imza sürecine direnmesi de sonuç vermemiştir. Koalisyon ortağının hükümeti bozarız şeklindeki çıkışı da Erbakan'ın söz konusu kararların altına imza atmasında etkili olmuştur. Bu gelişme neticesinde ordu yeniden seçilmiş siyasetçi ve bürokratik kurumlar işbirliği ile yapmıştır.³⁵⁸ Daha sonraları Org. Karadayı'nın basına yansıyan sözleriyle ordu nizamiyeden dönmüştü. 28 Şubat MGK toplantısı ardından sivil siyaset üzerinde askerlerin baskısı yeniden ortaya çıkmıştır. Genel Kurmay 'da verilen brifingler, bazı üniversite rektörlerinin ve basın kurumlarının genel yayın yönetmenlerinin kışladan aldıkları talimatları uyguladıkları bir dönem başlamıştır. İrtica tehdidi söylemlerinin artması, Erbakan'ın anti-demokratik yollardan istifaya zorlanması gibi gelişmeler yaşanıyordu. İşte tam da bu dönemde, hükümet ortağı DYP'nin üzerinde ordu tarafından baskılar artmıştır. Hükümetin bozulup dönüşümlü başbakanlık modeli gereğince, koltuğa DYP genel Başkanı Tansu Çiller'in oturması isteniyordu. Nitekim Erbakan 18 Haziran 1997'de istifa etmiş ve yeni hükümetin de hazır olduğunu kamuoyuna açıklamıştır. Demirel'in Tansu Çiller'i görevlendirmesi beklenirken, teamüllere uymayarak hükümet kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Söz konusu gelişmeler demokratik ilkeler ekseninde gerçekleşmiş gibi görünse de, istifaya giden süreçte seçilmiş hükümetin üzerinde askeri ve bürokratik baskılar artmış, toplum ise bilinçli olarak kutuplaşmaya yönlendirilmiştir.³⁵⁹ ANAP koalisyonu döneminde de özellikle Refah Partisi'nin kapatılmasına kadar giden süreç yaşanmış, başörtü yasakları ağır insan hakları ihlallerine dönüşmüş, vicdan ve inanç özgürlüğü önünde yasaklar getirilmiştir.

3.4. AK PARTİ, RECEP TAYYİP ERDOĞAN VE YENİ POLİTİKALAR

Erdoğan; İstanbul'un kültürel çevresinde yetişmiş, cumhuriyetin son çeyreğine damgasını vuran adamlardan biri olan Necmettin Erbakan'ın terbiyesinde pişmiş,

³⁵⁷ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Dolap No: 91704, Fihrist No: 22357-451,452.

³⁵⁸ Kazan, a.g.e., s.152.

³⁵⁹ Akpınar, a.g.e., s.39.

halkın içinden gelmiş bir şahıs olması onu darboğazdan geçen bir ülkenin umudu haline getirmiştir. 2001 yılında ak parti kurulduğunda Türkiye’de birçok kişinin Erdoğan’a bakışı tamda bu yönde olmuştur. Erdoğan’ın Milli Görüş kökenli olması ve muhafazakar bir çevreden gelmiş olması ak partiye orduyu sürekli karşı karşıya getirmek isteyenlerin elinde sağlam bir argüman görevi görmüştür. Bu çoğu zaman işe yaramasa da genel olarak ordu ile dengeli bir politika yürütmeye dikkat edilmiştir.³⁶⁰

2001 ile 2004 seneleri arasında gerçekleştirilen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kanunu ve anayasa yeniden düzenlenmesi ile iç güvenliğin sağlanmasında TSK’nın yetkisine ket vurulmuştur. Bu durum daha ziyade MGK’nın yapısında ve işlevinde gerçekleştirilen değişiklikler ile sağlanmıştır. Yine aynı senelerde yasalarda ve anayasa da gerçekleştirilen düzenlemeler ile askeri harcamalar kısmında önemli değişiklikler yapılmış, 2010 senesinin Aralık ayında yürürlüğe konulan Sayıştay Kanunu gereği sivillerin TSK’ yı denetlemesi önünde bulunan engellerin büyük bir kısmı ortadan kaldırılmıştır. Askeri mahkemelerin yetkileri ise; 1999 senesinden başlayarak 12 Eylül 2010 referandumunda halk oylamasına getirilen birçok değişiklikle TSK’ ya mensup olan personeli yalnızca askeri görevlere ve diğer askerlere karşı işlenmiş suçlarda yargılayacak biçimde kısıtlanmıştır. Ayrıca 2010 senesinde ve 2011 senesinde gerçekleştirilen Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantılarıyla beraber yasal olarak değişiklik gerçekleştirilmeden uygulamada yüksek rütbeye sahip asker atamalarında sivil iktidarın gücü baskın hale getirilmiştir.³⁶¹ Bütün bu gerçekleştirilen reformlar sayesinde Türkiye’de ordu- asker ilişkileri önemli ölçüde büyük bir dönüşüm ve değişim yaşamıştır. Günümüz itibariyle değerlendirildiğinde TSK’ nın siyasi otonomisi demokratik bir kapsama oturtulmuştur denilebilir.

Ordu- asker ilişkilerinde meydana gelen değişimin ya da dönüşümün nedenleri çeşitli etkenler kapsamında incelenebilir.³⁶² Bu etkenlerden bir tanesi 1999 senesinde toplanan Avrupa Konseyi’ nin 1997 senesinde vermiş olduğu kararı değiştirmesidir. Bu değişen kararlar beraber Türkiye’ ye aday ülke statüsü verilmiştir. Bu nedenle dönemin üç partili koalisyon hükümeti ve sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemlerinde Avrupa Birliği (AB) adaylığı reformların gerçekleştirilmesine hız

³⁶⁰ Metin Heper, *Türkiye’nin Siyasal Hayatı, Adalet ve Kalkınma Partisi ve Ordu*, s.336

³⁶¹ Yaprak Gürsoy, “From Tutelary Powers & Interventions to Civilian Control: an Overview of Turkish Civil-Military Relations since the 1920s”, Carmen Rodriguez, Antonio Avalos, Hakan Yılmaz ve Ana I. Planet (der.), *Turkey’s Democratization Process* içinde, Londra ve New York, Routledge, 2013, s. 265-267.

³⁶² Yaprak Gürsoy, “The Changing Role of the Military in Turkish Politics: Democratization Through Coup Plots?”, *Democratization*, Cilt 19, Sayı 4, Ağustos 2012, s. 735-760.

kazandırmıştır.³⁶³ Yasal anlamda gerçekleşen düzenlemelerin büyük bir kısmı Kopenhag kriterlerinin siyasi alana yönelmiş ve demokrasinin kuvvetlendirilmesi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca azınlıkların sahip olduğu haklar ve ifade özgürlükleri gibi demokratik özgürlükler ve haklarda söz konusu reformların içeriğinde bulunmuştur. 2000’li senelerde çıkarılmış olan paketlerde anti- terör yasası değişikliğe uğratılmış ve diğer dillerde ki buna Kürtçede dâhil olacak şekilde eğitim ve yayın hakkı tanınmıştır. ³⁶⁴ Tüm bunlara ek olarak anayasa değişikliklerinde ve AB uyum paketlerinde ordu- asker ilişkileri de yeniden düzenlenmiştir.³⁶⁵ Ordu- asker ilişkilerinin değişmesinde etkili olan bir diğer etken ise Türk toplumunun TSK’ nın siyasetteki rolü konusunda değişmiş olan algısı, TSK üyelerinin kendi aralarında değişen tavırları ve tutumları ile Balyoz ve Ergenekon davaları şeklinde sayılabilir.

3.5. 27 NİSAN 2007 E-MUHTIRA VE DEMOKRATİK SİYASET

28 Şubat sürecinin yaklaşık 10 yıl sonrasında gelenek bozulmamış ve Türkiye yeniden bir askeri müdahale veya onun gölgesini hissetmek durumunda kalmıştır. 28 Şubat sürecindeki Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Batı Çalışma Grubu(BÇG) faaliyetleri, medya –ordu ilişkileri 2003 yılındaki Ak Parti iktidarı sonrasında kendisini bir biçimde gösterse de 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adeta yeniden bir sistem kriziyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, e-muhtıra adını taşıyan Nisan 2007 sürecini incelemekte fayda vardır.³⁶⁶

3.5.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi

Ak Parti’nin kuruluşu ve iktidara gelişi Cumhuriyet tarihinin en önemli krizlerinden olan 2001 krizinden sonrasında denk gelmiştir. Uzun yıllar süren koalisyon hükümetlerinin yarattığı istikrarsızlık, sürekli yinelenen ve başarısız olan IMF paketleri ve ordunun sisteme müdahale sonrasında ekonomide oluşan sorunlar neticesinde 2001 krizi patlak vermiştir. Büyük kriz, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet

³⁶³ Kıvanç Ulusoy, “Turkey’s Reform Efforts Reconsidered, 1987–2004”, *Democratization*, Cilt 14, Sayı 3, Haziran 2007, s. 472–490.

³⁶⁴ Bahar Şahin, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar”, Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.), *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, s. 72–100.

³⁶⁵ Hale Akay, “Avrupa Birliği: Güvenlik ve Sivil-Asker İlişkileri”, Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsel (der.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009, s. 82–96.

³⁶⁶ SETA, a.g.e., s.98-99

Sezer'in başbakan Bülent Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlatmasıyla başlamış, Ecevit Başbakanlığındaki hükümetin seçim kararı alması sonrasında ise Kasım 2002 seçimlerinde Türk siyasal tarihinde bir ilk yaşanmıştır.³⁶⁷ 1999 seçimlerindeki tüm partiler baraj dışında kalmış, Türkiye 2000'li yıllara yeni partiler ve siyasal yüzler ile başlamıştır. TBMM'de AK Parti karşısında tek muhalefet partisi ise Deniz Baykal liderliğindeki CHP olmuştur. Halkı isyan ettiren 28 Şubat uygulamalarının ardından AK Parti'nin muhafazakâr kimliği yanında liberal ve merkezi kapsayan söylem halkta geniş bir karşılık bulmuştur.

Ak Partinin 2000'li yıllarda verdiği en önemli 2 sınav aynı zamanda Türkiye'de ordu-siyaset arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bunlar: Birincisi Cumhurbaşkanlığı Seçim (27 Nisan e Muhtırasına verilen Cevap) Bir diğeri ise 22 Temmuz 2007 Genel Seçiminde aldığı ezici sonuçlar. Hemen her dönemde yeni bir krize gebe Cumhurbaşkanlığı seçimi, 2007 yılında tekrar kendisini göstermiştir. Ülkedeki askeri bürokrasi kendisine yakın görmediği ve kendi algısındaki laiklik bilincinde olmayı dışladığı geleneği 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de göstermiştir. Ordudan yapılan açıklamalar, seçimin meclis gündeminden bile önce bir krizin sinyalini vermiştir. Bu açıklamalar Cumhurbaşkanının Ak Parti'den olmaması gerektiği yönündeydi. Söz konusu süreçte Ak Parti'nin Cumhurbaşkanı seçecek çoğunluğu (dördüncü turda aranan 276 milletvekili) olmasına rağmen, sistem iki temel konuda tıkanmıştır.³⁶⁸

Birincisi, Anayasa'ya dönük bir yorumla oylamanın tıkanmasıdır.

İkincisi, o evrede ordunun bir bildiri yayınlarak sisteme dolaylı biçimde müdahale etmesi 22 Temmuz seçimlerinden önce Genelkurmay Başkanlığı sitesinde "27 Nisan e-muhtırası" olarak bilinen metni yayınlarak hükümete karşı tavır almıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde ordunun farklı taraflarından yapılan açıklamalar özellikle dönemin Aydın Doğan medyası tarafından sıkça manşetlere taşınmıştır. Ancak bu süreçte, yapılan açıklamalar ülkedeki liberal ve AB yanlısı fikir ve kanaat önderlerinden beklediği desteği bulamamıştır.³⁶⁹ Öte yandan Ak Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül'ü açıklaması sonrasındaki kararlı duruşu da önemlidir. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir siyasal parti, demokratik söyleminden

---

³⁶⁷ Gülmez, a.g.e., s.98-99.

³⁶⁸ SETA, a.g.e., s.98-99

³⁶⁹ Akpınar, a.g.e., s.41.

vazgeçmeden siyasete müdahale etmek isteyen güçlere karşı net bir karşı duruş sergilemiştir. Bu kararlı tutum sonrasında sıkça orduya yetki ve sorumlulukları hatırlatılmıştır. 24 Nisan 2007’de Ak Parti, Abdullah Gül’ün adaylığını resmen ilan ederek Cumhurbaşkanlığı seçiminin sürecini başlatmıştır. Bir Ak Partilinin köşke çıkmasını istemeyen CHP ise Anayasa’da belirtilen, “ilk iki oylamada üçte iki çoğunluk elde edildiği takdirde, Cumhurbaşkanı seçimi için üçüncü ve dördüncü oylamada 367 ve 267 oy yeterli sayılacaktır” ifadesini CHP farklı biçimde değerlendirmiştir. Oturumun açılması için gerekli çoğunluğun 367 olması gerektiğini belirten CHP, meclis oturumuna katılmamış ve mevzuyu Anayasa Mahkemesi’ne taşımıştır.³⁷⁰ İlgili dönemde ordu ile Anayasa Mahkemesi arasındaki yakın ilişkilerin farkında olan kamuoyunda oluşan beklenti de 367 kararının çıkacağı yönünde olmuştur. Aynı dönemlerde de büyükşehirler de Atatürkçü Düşünce Derneği liderliğinde “Cumhuriyet Mitingleri” düzenlenmiştir.³⁷¹ Söz konusu eylemler kısa sürede, Ak Parti karşıtlığına dönüşmüş ve rejim krizi olduğu havası yaratılmıştır. Söz konusu gerginlik arasında Türk siyasetinin durumdan vazife çıkararak aktörü ordu öncelerinde olduğu gibi sahneye çıkmıştır. Tıpkı 28 Şubat dönemindeki gibi ülkede sistem sorunu olduğu, halkın sokaklara döküldüğü türünden bir hava estirmiştir.

27 Nisan tarihinde gece yarısına doğru Genel Kurmay Başkanlığı internet sitesinden yapılan bir açıklama ise ülke gündemini alt üst etmiştir. İsimsiz ve söz konusu bildiride, laikliğin ciddi tehdit altında olduğu ve bunun için önlem alınması istenmiştir. Açıkça Anayasa Mahkemesi’ne direktif verilmiş, “Ak Parti’nin adayı engellenmediği takdirde bu işi kendi usulümüzce çözeriz!” mesajı verilmek istenmiştir. Eski hükümetler ordunun siyasete müdahalelerine ve muhtıralarına ses çıkaramamıştır.³⁷² Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Ak Parti ise, ertesi gün acil toplantılardan sonra olayın kendilerine karşı yapıldığını dile getirerek, bildiriye sert biçimde kınamış ve yapılması gereken demokratik duruşunu ortaya koymuştur. Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek’in yaptığı basın toplantısında “TSK’nın Başbakanlığa bağlı bir birim olduğu ve Başbakan’dan habersiz böyle bir bildirin yayınlanmış olmasını yanlış bulduklarını ve bunun demokrasiye bir müdahale olarak algılanmasının da doğru olmadığı” ifade edilmiştir.³⁷³ Sivil iktidarın net duruşu ve kısa sürede toplumun farklı kesimlerinden aldığı destekle Türkiye yeni bir erken seçime

³⁷⁰ Abdulvahap Akıncı, Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve e-Muhtıra, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, Aralık 2013, s. 53.

³⁷¹ Burhanettin Can, “27 Nisan Kadife Darbesi Sistemin İflasının İlanıdır”, *Ümran Dergisi*, 74(1), Haziran 2007, s. 22-26

³⁷² Birol Akgün, *Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, İstanbul, Nobel Yayınları, 2007, s. 245.

³⁷³ Akıncı, a.g.e., s.53.

gitmiştir. 22 Temmuz seçimleri aslında Ak Parti ve demokrasiye güven oylaması şeklinde cereyan etmiştir.³⁷⁴ Ve mutlak bir zaferle sonuçlanmıştır.³⁷⁵

3.5.2. Ak Partinin Kapatılma Davası

Türkiye’de askeri vesayetın devamını isteyen aktörler, Ak Parti’yi işlevsiz bırakmak ve politika alanını kısıtlamak adına kapatma davası açmışlardır. 28 Şubat zihniyetinin devamı olarak sivil irade üzerinden baskı oluşturmak ve eski güçlerini kaybetmemek adına laiklik bahanesiyle Anayasa Mahkemesi’nde kapatma davası açılmış ve toplumdan büyük tepki görmüştür. Bu durum aslında Türkiye’deki ordu – siyaset ilişkisinin 2000’li yılların sonunda bile aynı zihniyeti sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Verilen kararda Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Başsavcılığının kapatma davasına esas aldığı iddiayı kabul etmiş ve AK Parti’yi “laiklik karşıtı hareketlerin odağı” saymıştır. Ancak 11 üyenin 10’u tarafından verilen bu karara rağmen mahkeme partiyi kapatmamıştır. Beş ay boyunca süren AK Parti kapatma davasında ve daha sonra verilen kararlar beraber, siyaset bir süre zarfında kilitlenmekle kalmamış, Türk siyasal hayatının rotasına ciddi bir müdahalede bulunulmuştur. Bu noktada Ak Parti, kendisini Demokrat Parti’nin devamı çizgisinde gösterse de; onun gibi merkezden uzaklaşan siyasi bir figür olmaktan ziyade, çevreden merkeze gelerek, merkezde bir dönüşüm amaçladığını çok açık olmasa da ortaya koyan bir aktör olma yolunda ilerlemiştir. Bu durum Ak Parti’ye, bugün siyaset sahnesinde *arz-ı endam* eden diğer aktörlerden çok daha fazla hareket imkânı sağlamıştır. Türkiye’deki geleneksel bürokrasi yönetimi, askeri vesayetın devamını arzulayan odaklar, bu dönemde Ak Parti’ye engel olmak için uğraş vermişlerdir.³⁷⁶ Bu noktada Ak Parti kapatma davasına bir daha eğilmek gerekmektedir. Kapatma davası ile beraber Ak Parti Türk siyasal hayatın sağında yer alan bir merkez partisine doğru evirilmek istenmiştir. Ak Parti, ortaya koyduğu bazı politikalar ve içinde yer alan bazı kadroların siyasal söylemleri dikkate alındığında, bu müdahaleden etkilenmediği ifade edilemez³⁷⁷

³⁷⁴ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2011, s.223.

³⁷⁵ <https://www.yenisafak.com/secim-2007/secim-sonuclari>

³⁷⁶ Ertuğrul Han, 28 Şubat Süreci İle Türkiye Siyasetinde Muhafazakârlığın Dönüşümü ve AK Parti, Tokat, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019,s.63(**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

³⁷⁷ Kahraman, a.g.e., s.223.

3.6. 15 TEMMUZ 2016 VE DEMOKRATİK SİYASET

15 Temmuz'daki darbe girişimini anlamak için üzerinde durulması gereken bir diğer başlık, 1990'larda siyasi kimliklerin yükselmesiyle anlamını yitiren vesayet sisteminin çözülmesi sürecidir.

3.6.1. 15 Temmuz'a Giden Süreç

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, küresel eğilimlere paralel olarak, kimliğe ve farklılığa dayalı talepler güçlendi ve daha önce istikrar ve güvenliği önceliklendiren siyasi denklemler üzerine bir tartışma çıktı. Kemalist bürokrasi sistemi tarafından bastırılmış etnik ve dini gruplar, toplumsal ve siyasal hareketler olarak önemli bir canlanma süreci yaşanmıştır. Merkez-sağın bölünmesi, doğal-karizmatik liderlerin kaybolması ve yolsuzluğa karışması gibi politik dinamikler, merkez sağ oylama tabanının kimliğe dayalı partilere geçmesine neden olmuştur. Böylece Refah Partisi, 1994 yerel ve 1995 genel seçimlerinde seçmenler arasındaki desteğini arttırarak hükümete alternatif olmuştur.³⁷⁸ AK Parti hükümeti, AB'nin uyum süreciyle ilgili demokratik reform paketlerini, 1990'larda merkez sağ partilerin ekonomik gelişimi ile sınırlı olan siyasi gündemleri tarafından karşılanamayan orta sınıfların beklentilerine paralel olarak gerçekleştirmiştir.³⁷⁹

Öte yandan, Kemal Derviş ve IMF'nin 2001 ekonomik krizinden sonra geliştirdiği ekonomik kalkınma programına eklenen yatırım, büyüme ve sosyal politika odaklı politikalar ekonomik istikrarı sağlamıştır.³⁸⁰ Böylece, merkeziyetçi partilerin ekonomik programlarını kimlik temelli partilerin demokratik anlatılarıyla birleştiren AK Parti, 1990'ların politik krizine bir çözüm bulmuştur. AK Parti, 2007 yılına kadar, kaos yaratmayı amaçlayan aktörlerle doğrudan çarpışmak yerine gerilimleri azaltma stratejisine göre hareket etmiştir. AB reformları kapsamında Ulusal Güvenlik Konseyi'nin askeri niteliği zayıflamış ve siyasi sistemdeki işlevi sembolik bir düzeye indirilmiş, Yükseköğretim Kurulu ve Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu gibi anayasal kurumlarda askeri varlığa son verilmiştir.

³⁷⁸ Hakan Yavuz and Rasim Koç, "The Turkish Coup Attempt: The Gülen Movement vs. the State". *Middle East Policy* 2016, 23 (4): 136–48.

³⁷⁹ Gürkan Zengin, *Kuşatma: Türkiye'nin Beka Mücadelesi (2013-2017)*. İstanbul: İnkılap Yay, 2018, s.75-78.

³⁸⁰ Sadık Ünay ve Şerif Dilek, *15 Temmuz: Başarısız Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2017, <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/15temmuzekonomipolitik.pdf>.

Ayrıca, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanma imkânları azaltılmış ve askeri personelin sivil mahkemelerde yargılanma olasılıkları artırılmış, ordunun yargı içindeki etkisi ve bağımsızlığı zayıflatılmış ve sivil yargının akrabalarını güçlendirmiştir.³⁸¹ Bununla birlikte, 2007'de yeni bir cumhurbaşkanının seçilmesinden önceki ve sonraki gelişmeler - görevdeki görev süresinin sona ermesi - AK Parti'nin askeri vesayetle mücadele lehine proaktif bir yol izlemesinin önünü açmıştır. Bu gelişmeler arasında, 27 Nisan 2007 tarihli e-mutabakata seçilen hükümete karşı çıkan ve AK Parti adayı Abdullah Gül'ün seçilmesinin önlenmesine yönelik tartışmalı ve hukuka aykırı "367 kararı" ndan da açıkça anlaşıldığı gibi, yüksek yargı kararının onaylandığı belirtildi. Cumhurbaşkanı ve başörtüsü serbestleştirme düzenlemelerinin hükümetin iptali ve bununla birlikte yüksek mahkeme savcısının AK Parti'yi kapatma davası da yine 15 Temmuz'un kilometre taşlarındandır.³⁸²

12 Eylül 2010 tarihli referandum, kurumsal vesayet çağını sona erdirdi ve Türk yetkililerinde seçilen yetkililerin ve sivil politikacıların baskın olacağı yeni bir çağ başlatmıştır. 2008-2010 yılları arasında askeri vesayete karşı verilen mücadele sivil demokrasi lehine sonuç vermiştir. AK Parti, liberaller, sosyal demokratlar, sosyalistler ve milliyetçiler gibi toplumun birçok kesiminin desteğiyle vesayet karşıtı mücadeleyi yürütmüştür.³⁸³

Ancak bu yıllar boyunca en organize destek FETÖ örgütünden gelmiştir. Geçmişte merkez sağ ve sol partileriyle örgüt iyiliği için ilişkiler kurmuş, doğal görünüm hareketinden uzak durmuştur. Gülen; özellikle 28 Şubat süreci boyunca, kendisini Refah Partisinden uzaklaştırmayı başarmış ve yeraltında örgütlenmeyi sürdürmüştür. Hatta ilgili dönemlerde hain emellerini gizleyerek Bülent Ecevit'e yakın durmaya çalışmıştır. 2002 seçimlerinden sonra tercihlerini değiştirerek AK Parti'ye yaklaşmıştır.³⁸⁴

Gülen bağlı medya organları ve sivil toplum kurumları, AK Parti'nin, mahkemeler yoluyla vesayet rejimine karşı aktif mücadelesinde destek vermiştir. 2007 yılında Ergenekon soruşturmasıyla başlayan Balyoz, İrtica Eylem Planı gibi adli süreçler soruşturma ve davalar ile 2012 yılına kadar gündemi belirlemiştir. Bu süreçte Gülen Cemaati olarak bilinen ama terör örgütü kimliğini gizleyen yapılanma,

---

³⁸¹ Zengin, a.g.e., s.76-77.

³⁸² Ünay ve Dilek, a.g.e., s. 2.

³⁸³ Fahri Çakı, 15 Temmuzun Toplumsal Etkileri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Nisan 2018, s.95-96.

³⁸⁴ Ünay ve Dilek, a.g.e., s. 2.

Ergenekon davası'nın Türkiye'deki askeri vesayete ve darbecilere karşı yapıldığı izlenimini vermeye çalışmış ve bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları darbeye zemin hazırladıkları temelinde, askeri vesayet politikasını temizlemek hedefini ülke gündemine yerleştirmiştir. Aslında ilgili dönem Türkiye'de sivilleşme adına önemli adımların da atıldığı yıllar olduğu için örgüt hain planlarını bir biçimde örtmeyi başarabilmiştir. Darbeler ve darbe girişimleri bu davalarda kınandı, askerlerin siyaset üzerindeki vesayeti büyük ölçüde azaldı, toplumun demokratik istekleri ivme kazandı ve siyasi kurumlar güven kazandı ve kronik sorunlarla baş etmeye başladı.³⁸⁵ Ancak, siyasi ve sosyal destekle başlayan ve kısa sürede siyasal sistemin demokratikleşmesine büyük katkı yapan bu davalar yakında hem kamuoyu hem de hükümet tarafından sorgulanacaktır.

Toplumda artan hassasiyet yanında, davaların ilk günlerindeki ciddiyetinden uzaklaşarak bir kıyıma dönüşmesi AK Parti ve diğer kurumlardaki rahatsızlığı önce perde arkasından sonra açıkça dile getirilerek artırmıştır. Bu süreçte Gülen Cemaati'nin faaliyetlerine karşı alınan önlem ve dershanelerin kapatılması süreci, örgütün AK Parti ve ülke demokrasisini hedef almak için düğmeye basmasına sebep olmuştur.³⁸⁶ 7 Şubat 2012'de istihbarat şefine karşı ve 17 Aralık 2013'te hükümete karşı yürütülen operasyonlar, Gülen'in rehberliğinde yargı ve güvenlik güçlerinde güçlü bir özerk grup olduğunu ve bu yapının hiyerarşi ve ilkelerin dışında hareket ettiğini göstermiştir. Bürokrasiyi kendi hiyerarşisine göre şekillendiren yapı artık dışlarını daha fazla göstermeye başlamıştır. Bu gelişmeler, vesayetle mücadeleyi sembolize eden Ergenekon ve Balyoz gibi davalarla ilgili sürecin yeniden değerlendirilmesine ve bu davaların yürütülmesinde FETÖ'nün gündeminin daha net bir resmine yol açmıştır.³⁸⁷

Beş yıl süren bu davalar, 15 Temmuz darbe girişimini ve girişimin başarısızlığını doğrudan etkileyen sonuçları ortaya çıkardı. Her şeyden önce, bu davaların kurumsal refleksleri zayıflatmaya yardımcı olduğu ve FETÖ'nün toplu olarak orduya sızmasını kolaylaştırdığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda, bu davalar demokratik bir zihniyet ve kamuoyunda darbelere karşı muhalefetin geliştirilmesinde ve halkın hem siyasi bir irade hem de kendi demokratik iradesinin benimsenmesine yardım edilmesinde çok önemliydi.³⁸⁸ Sonuç olarak, bu süreç FETÖ'ye darbe girişiminde

---

³⁸⁵ Çakı, a.g.e., s.97.

³⁸⁶ Ahmet Boztaş, "Türk Demokrasisine Müdahaleler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal, Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19, 2012, s. 65-66.

³⁸⁷ Çakı, a.g.e., s.99.

³⁸⁸ Boztaş, a.g.e., s.66-67.

bulunma fırsatı vermek için gereken niteliksel ve niceliksel gücü sağlarken, darbeye direnmek için askeri, siyasi irade ve kamuoyunu artırarak başarısızlığında belirleyici bir rol oynamıştır. Yüksek profilli siyasi ve adli davalar sırasında, ordunun ve yargının iktidarda bir konum kazanması amacıyla yapılan temizlik, bu kurumlarda FETÖ'ye ciddi bir direnişin oluşmasına yol açtı. Bu sürecin, askeri ve yargının sivil hükümetin yanında olduğu darbenin yapıldığı geceki darbecilere karşı mücadelede belirleyici bir etkisi oldu. Sonunda, vesayet sistemine karşı mücadele süreci, bürokratik müdahalelere karşı sivil ve politik farkındalığı ve bilinci siyasete güçlendirerek 15 Temmuz gecesi hükümet ve toplumsal direnişin darbe girişimlerine karşı direnişini mümkün kıldı.

3.6.2. FETÖ'nün Gerçek Yüzünü Göstermesi

AK Parti, vesayete karşı mücadelesinde farklı eğilimlerdeki çok çeşitli sosyo-politik gruplardan destek almıştır. Askeri vesayet sisteminden tedirgin olan birçok grup, vesayetle mücadele etmeye kararlı olan AK Parti liderliğinde bir araya geldi. Ancak, 12 Eylül 2010 tarihli referandum ve 12 Haziran 2011 seçimlerinin ardından, ittifakı bir arada tutan vesayetle mücadelenin, demokratik bir siyasi sistem kurma süreciyle ya da AK Parti çevreleriyle değiştirildiği zaman "Yeni bir Türkiye inşa etmek", AK Parti önderliğinde birer birer bir araya gelen bu siyasi gruplar, bu yapıdaki farklı bakış açıları nedeniyle ayrı yollara gitmeye başladı.

Yeni Türkiye'nin inşası için yapılan yarışma ve siyasi projeksiyonlar, Türk siyasetinde belirleyici olan yeni dinamiğe dönüşecektir. Siyasi gündemdeki bu radikal değişim, siyasi mücadeledeki temel ve partileri de değiştirdi. Bu görüş farklılıkları 2012 yılında ortaya çıktığında, AK Parti'nin son on yıl boyunca onu destekleyen sosyal gruplardan en çok eleştiriyi aldığı yıl olmuştur. AK Parti'yi vesayetle mücadelede destekleyen çevreler, AK Parti'yi bu yeni dönemde reformist ve demokratikleştirici hevesini kaybetmekle suçlamıştır. ³⁸⁹ 2010-2013 yılları arasında AK Parti'ye karşı cephe genişlemiş olsa bile "Erdoğan karşıtı ve AK Parti hissi" siyasetin tek bir kurucu dinamiğine dönüşmemiş ve farklı kesimler arasında ortak bir payda karakteri kazanmamıştır. Yeni Türkiye'nin olası siyasi koordinatları üzerinde yürütülen siyasi mücadele, 2013 yılında karakterini değiştirdi.. AK Parti'ye yönelik eleştiriler, FETÖ'nün post-totelar sistemindeki yeni aktris oyuncu olma hedefini / hırsını sakladı

---

³⁸⁹ Zengin, a.g.e., s.77-78.

ve liberal-demokratik bahanelerle gerçekleştirilecek güç mücadelesini savunmayı mümkün kılmıştır.³⁹⁰

Mayıs 2013 ayının sonundan başlayıp Haziran ayına kadar süren ve FETÖ'nün 17-25 Aralık'taki hükümete yönelik operasyonlarını altı ay sonra sürdüren Gezi protestoları, siyasi ittifaklar haritasında yeni bir çatışma ekseninin somut yansımalarıydı. Erdoğan'ın parlamenter bir sistemden başkanlık sistemine geçme önerisi, 2014'te yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri, Türkiye'nin ilk halk cumhurbaşkanı seçilmesi gibi konular, mücadeleyi 2013-2014 yılları arasında daha da keskinleştirdi.³⁹¹ Türkiye cumhurbaşkanlığı seçimlerine doğru ilerledikçe kimlik politikaları, yaşam biçimleriyle ilgili kaygılar, ittifaklar siyaseti ve siyaset mühendisliği konularında işlev gören ilk ve en etkili hareket Gezi protestoları oldu. Vesayet sisteminin tasfiyesine karşı çıkan gruplar ve AK Parti'nin eliyle vekalet sonrası siyasal bir sistemin kurulmasına karşı çıkanlar ya da bir başka deyişle, temizleme sürecinde mağlup olmuş olanlar vardı. Yapım sürecinden dışlandıklarına inananlar ittifak kurdu ve yeni dönemin siyasi düzenini vurgulayarak Gezi protestolarını gerçekleştirdi.³⁹² Kiev, Ukrayna ve Kahire, Mısır'daki protestolarla aynı anda gerçekleştirilen Gezi protestoları, AK Parti hükümeti tarafından kendilerine yönelik ve Türkiye'nin istikrarına yönelik protestolar olarak yorumlanmıştır. Nitekim Gezi Parkı eylemleri gibi görülen protestolar birkaç gün içinde aşırı uç grupların eksenine girmiştir. Yabancı istihbarat ajanlarının cirit attığı bir süreçte çevreci gibi görünen protestolar, tıpkı 12 Eylül, 28 Şubat ve 27 Nisan sürecinde olduğu gibi sokaklardaki eylem ve sözde kaos ortamından beslenmeye çalışmıştır.³⁹³

Türkiye'nin artan gücünü durduramayan yerli ve yabancı aktörlerin, yaklaşık altı ay sonra Gezi protestolarının siyaset üzerindeki etkileri devam ederken, 17-25 Aralık'taki operasyonlarla siyasi gündemde yeni bir sarsıntı yaşandı. 17 Aralık operasyonu siyaseti ve halkı yeni bir aktör ve yapıyla karşı karşıya getirdi. 17 Aralık'tan bu yana, vesile, darbeler ve terörle ilgili önceki deneyimlerden farklı olarak, Türkiye, devlet yapısını tümüyle üstlenmeye çalışan FETÖ'den gibi tehlikeli bir gruba tanık oldu. FETÖ, halk arasında 1980'lerde dini bir mezhep, 1990'larda sivil toplum hareketi olarak ve 2000'li yıllarda devlet bürokrasisinde örgütlenmiş "kayıtsız" bir güç

---

³⁹⁰ Ünay ve Dilek, a.g.e., s. 2.

³⁹¹ Boztaş, a.g.e., s.79.

³⁹² Hatem Ete and Taştan Coşkun, *The Gezi Park Protests: A Political, Sociological and Discursive Analysis*. Ankara, SETA, 2014, s.87-88.

³⁹³ Akıncı, a.g.e., s.77-78.

olarak biliniyordu. Grubun farklı yüzleri farklı zamanlarda daha belirgin olabilirdi, ancak Gülen bu üç alanda ilk günden itibaren faaliyetlerini sürdürdü.³⁹⁴

FETÖ bürokraside ve hepsinden öte polis, yargı ve orduda güç kazandığında, azalan Kemalist vesayet gücünün yerine yeni bir vekaleten güç olarak sahneye çıktı. 2010 yılından itibaren, polis, yargı, ordu, medya ve iş dünyasında oluşturdukları etkisine güvenerek, politik gündemi belirlemek ve seçilen hükümete uygulamak için operasyonlar başlatmaya başladılar. AK Parti hükümeti, FETÖ'nün bürokraside kendini güçlendirmek için vesayetle mücadele ve demokratikleşme yolunda attığı adımları kullandığını, paralel bir yapı oluşturduğunu, seçilen hükümete baskı yapmaya başladığını anlayınca önlem almaya başlamıştır.

FETÖ ile AK Parti arasında ilk somut çatışma 7 Şubat 2012'de gerçekleşti. KCK soruşturmasını yürüten savcı, yeni ve eski Türk istihbarat başkanları (MİT), eski MİT başkan yardımcısı ve bir MİT çalışanının ifadeleri vermek için çağırıştır. MİT üyelerini yargılama talebi, yargı süreci üzerinden hükümete uygulanan siyasi baskı bağlamında, vesile sürecindeki yeni türden bir yargı girişimi olarak tanımlanmıştır. Erdoğan bu gelişmeyi, seçilen hükümetin siyasi iradesini sorgulayan atanmış bürokratlar ve yargılanmasına yol açacak sinsî bir plan olarak değerlendirmiştir. Gülen'e yakınlığı veya örgütün üyeliği ile bilinen halkın isimleri, bu yargı operasyonunu hükümete karşı gönülden destekledi ve hükümetin karşı yasal ve idari önlemlerine karşı bir kamu kampanyası yürütmüştür.³⁹⁵ Özellikle Gülen'e bağlı medya organları ilgili süreci Türkiye'nin darbe dönemlerinden hatırladığı, asker-medya ilişkisine benzer bir içerikle takip etmiştir.

Bu süreç, Gülen'in AK Parti hükümetinden memnun olmadığını ve AK Parti hükümetine karşı başka hamle yapmak için üyelerini polis ve yargı içinde kullanabileceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. FETÖ ile AK Parti arasındaki ikinci somut çatışma 17 Aralık 2013'te hükümeti yolsuzlukla suçlayarak hükümete karşı güçlü bir operasyonun başlamasıyla geldi. AK Parti, siyaset mühendisliği operasyonunu 7 Şubat'a benzer bir girişim olarak görürken, FETÖ medya ve sivil yapılar arkasında durdu ve savundu.³⁹⁶

³⁹⁴ Yavuz and Koç, a.g.e., s.138-139.

³⁹⁵ Ete and Coşkun, a.g.e., s.87-88.

³⁹⁶ Han, a.g.e., s.65-66.

1 Ocak 2014'te, Suriye'ye yardım getiren MİT'e ait bir kamyon arama talebinde bulunulduğunda Gülen hükümeti mücadelesine yeni ve kritik bir boyut eklendi. 18 Ocak'ta Suriye'ye yardım getiren MİT kamyonları, bu kez bir savcı ve 300 jandarma tarafından arandı ve hepsi kayıt altına alındı. MİT kamyonlarının, Türkiye'nin, El-Kaide'ye silah şeklinde destek sağlamak için İHH kurumu aracılığıyla gönderildiği izlenimi verilmeye çalışılmıştır ki buradaki en önemli hedef ise uluslararası kamuoyudur. Erdoğan hükümetini El-Kaide ile aynı tarafta gösterme çabası ise seçilmiş hükümetin anti-demokratik yollardan gönderilmesinin en yeni ve hatta vahşi örneğidir.³⁹⁷ 7 Şubat ve 17 Aralık'taki süreçler Gülen ve takipçilerinin kayıtsız bir siyasi grup oluşturduğunu, bürokrasi içinde bağımsız bir güç olarak hareket ettiklerini, paralel bir yapı kurarak, üye oldukları grubun sınırlarının ötesine geçtiğini göstermiştir. Amaç ve ilkelerindeki yasallık ve toplumun birçok etkili kesimine dokunmaya başladılar, devlet sırları olan ve onları sızdıran konuşmaları kaydettiler ve nihayet yargıyı kullanarak seçilmiş hükümete karşı bir darbe girişiminde bulunmak için güce de sahip olmuşlardı.³⁹⁸

AK Parti hükümeti, bunun eski türden daha tehlikeli bürokratik vesayet zihniyetinin yeni bir girişimi olduğunu düşünüyor ve demokratik sistemin devamı için ciddi bir tehdit olarak gördüğü bu kuruma karşı kararlı ve kapsamlı bir mücadele başlatmak için harekete geçiyordu. Milli Güvenlik Kurulu kararıyla, bu gruba karşı mücadele, devletin varlığına kasteden bir yapıya karşı mücadeleye dönüştü. Bu süreç boyunca, grubun eğitim, sivil toplum, medya, ekonomi ve bürokrasi gibi sektörlerdeki varlığı ciddi biçimde azaltıldı. Grubun bürokratik temizliği, grubun organizasyonel ve operasyonel kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. Bununla birlikte, grup ordunun oldukça gizli varlığını ve gücünü koruyarak, grubun geniş çaplı bir tasfiyesini başlatan 2016 Yüksek Askeri Şura kararları öncesinde darbe girişimi başlattı.³⁹⁹ Tüm bu gelişmeler, Erdoğan'ın liderliğini ve ülkenin istikrarını hedef alan şeytani güçlerin saldırılarına dönüşmekte gecikmemiştir.

3.6.3.15 Temmuz Darbe Kalkışması

Türkiye'de 7 Haziran 2015 seçimlerinin ardından artan bombalı intihar saldırıları ile iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi uzlaşmazlık toplumda geniş yankı bulmuştur. 11 Mayıs 2013 Reyhanlı'da yaşanan saldırı, 20 Temmuz 2015 Suruç

---

³⁹⁷ Ete and Coşkun, a.g.e., s.89.

³⁹⁸ Zengin, a.g.e., s.77.

³⁹⁹ Günay Karaman, 15 Temmuz'a Giden Süreç, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 71, Haziran 2018, s. 107-108.

saldırısı ve 10 Ekim 2015'de Ankara Barış Mitingi esnasında düzenlenen kanlı eylemler toplumda güvenlik tartışmalarının da yaşanmasına sebep olmuştur. Ülkenin özellikle Suriye sınırında yaşanan insanlık dramı ile mücadele ettiği bu dönemde, İŞİD terör örgütünün kanlı eylemleri toplumda geniş yankı uyandırmıştır. Ülke iktidarının bu gibi sorunlara karşı terörle aktif mücadele politikası sonucunda 7 Haziran 2015 ile 21 Ocak 2017 arasındaki şiddet olaylarında 596 sivil, 580 asker ve 311 polis yaşamını yitirmiştir.⁴⁰⁰

Türkiye, 15 Temmuz 2016 gününü kanlı bir kalkışma olarak anmaktadır. FETÖ mensubu TSK üyeleri, askeri bir darbe girişimi başlatmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a suikast düzenlemeyi de hedefleyen FETÖ mensubu askerler, mevcut iktidarı devirerek bir cunta hükümeti kurmayı istemiştir. 15 Temmuz 2016 gecesi İstanbul ve Ankara merkezli olarak başlayan kalkışma, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ulusa seslenmesi ile bastırılabilmiştir. Durgun; Cumhurbaşkanı'nın Ulusa seslenmesinin önemini vurgularken olayı "Teknolojik devrim" olarak isimlendirmiştir⁴⁰¹

Darbe girişiminin ve olayların nasıl geliştiği kısaca şöyle özetlenebilir: Bütün kaynaklar darbe girişiminin 16 Temmuz sabaha karşı yapılmasının planlandığını; ancak MİT'in bu konuda elde ettiği istihbarat üzerine harekete geçme kararının erkene alındığını ve 15 Temmuz Cuma günü saat 22.00'de başladığını ifade etmektedir.⁴⁰² 15 Temmuz 2016'da orduya yerleştirilen bir FETO grubu, Türk savaş uçakları, tankları ve helikopterlerini kullanarak bir darbe girişiminde bulundu. Saldırıları doğrudan silahsız masum insanları öldürmeyi amaçlamıştır. Darbelere karşı protesto eden sokaklarda vatandaşlar üzerinde tanklar sürülmüş ve acımasızca ateş açılmıştır. FETO, Cumhurbaşkanlığı Sarayı, parlamento, polis ve kamu binalarını bombalamış, Ankara ve İstanbul'da darbeyi protesto eden sokaklardaki insanlar jetleri ve helikopterlerle vurulmuştur.⁴⁰³

Darbeciler ilk olarak iletişim kanalları ve yolları kapatmakla işe başlamıştır. Akşam saat 22 civarı, Askerler, İstanbul'daki Boğaziçi'ni ve Asya'yı Avrupa'ya

⁴⁰⁰ Diken, 2017. "Terör Bilançosu: 7 Haziran 2015'ten Bu Yana 596 Sivil, 580 Asker, 311 Polis Hayatını Kaybetti". <http://www.diken.com.tr/teror-bilancosu-7-haziran-2015ten-bu-yana-596-sivil-580-asker-311-polis-hayatini-kaybetti/>

⁴⁰¹ Şenol Durgun, <http://www.hurriyet.com.tr/15-temmuz-cumhuriyet-tarihi-acisindan-bir-ilk-40898431>

⁴⁰² Mahmut, Övür, "Türkiye neden hedefte?" **Sabah**, 29.07.2016, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2016/07/29/turkiye-neden-hedefte>

⁴⁰³ Anadolu Ajansı, Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi, s.8. https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/pdf%2Ffeto_darbe_girisimi.pdf, (Erişim tarihi:25.11.2019)

bağlayan Fatih Sultan Mehmet köprülerini kapatan FETÖ üyeleri, TRT'nin ve Genelkurmay Başkanlığı'nın Ankara'daki kontrolünü ele geçirmiştir. Gelişmeler üzerine, Başbakanlık Müsteşarı, Ankara'da Başbakanlıkta bir koordinasyon merkezi kurmuştur. Telefonla televizyon kanallarına konuşan Başbakan Binali Yıldırım, saat 23 civarında yaşanacak olayları "isyan" olarak nitelendirmiştir.⁴⁰⁴ Saat 23:30 civarında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar, darbe yanlısı askerler tarafından rehin alınmıştır. Güvenlik kaynakları, darbe girişiminin ABD Fetullah Gülen başkanlığındaki Fetullah Terör Örgütü'ne (FETO) bağlı askerler tarafından yapıldığını açıklamıştır. Saat 1 civarında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul'un gelmek üzere Marmaris'ten ayrılmıştır.

Hemen hemen aynı saatlerde Askeri helikopterler Ulusal İstihbarat Teşkilatı (MİT) Genel Merkezi'ne ateş açmıştır. TRT haber spikeri, darbe yanlısı askerler tarafından bir bildiri okumaya zorlanmıştır. Kısa bir süre sonra, uydu iletişim ajansı TÜRKSAT, TRT'nin yayınlarını askıya almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, ülkeye cep telefonu ile hitap ederek halkı darbeye direnmeye ve demokrasiyi savunmaya çağırılmış ve ardından darbe girişiminin seyri değişmiştir.⁴⁰⁵

Gece yarısından itibaren vatandaşlar, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısından sonra darbe girişimini protesto etmek için sokaklara çıkarken, Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın talimatı üzerine 81 ilde cami minarelerinden birlik çağrısı yaptı. Darbe girişimi konusundaki ilk soruşturma İstanbul'da başlatıldı. Darbe yanlısı askerlerin bulunduğu her yerde tutuklanacaklarını söyleyen Küçükçekmece Başsavcısı Ali Doğan sürecin tüm Türkiye çapında bir soruşturmaya devam edeceğini açıklamıştır.⁴⁰⁶

Savaş uçakları ve helikopterleri Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne saldırmıştır, Meclisin aynı gece açılması sonrasında Meclis Başkanı İsmail Kahraman ulusal meclisin açık kalacağını açıkladı. Saatler gece yarısını gösterirken, parlamento bombalanmış, çok sayıda polis memuru ve personeli yaralandı ve parlamento binasına zarar verilmiştir. Gölbaşı Özel Operasyon Merkezi, 17 polis memurunu şehit ederek darbe yanlısı uçaklarla bombalanmıştır. F-16 Türk Hava Kuvvetleri jeti, darbeciler tarafından kullanılan Sikorsky helikopterini indirdi. Vatandaşlar ve polis, kontrolü ele geçirmeye çalışan kıdemli bir subay da dahil olmak üzere beş askeri

⁴⁰⁴ "Darbe 03.00' te başlayacak diye planlanmış", **Milliyet**, 17.07.2016, <http://www.milliyet.com.tr/darbe-03-00-te-baslayacak-diye-gundem-2279370/>

⁴⁰⁵ Anadolu Ajansı, a.g.e., s.8.

⁴⁰⁶ Anadolu Ajansı, a.g.e., s.10.

etkisiz hale getirmiştir. Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Kompleksi'ni devralmaya çalışırken üç kıdemli subay da dahil 13 asker gözaltına alınmıştır.⁴⁰⁷

Başbakan Yıldırım, özellikle Ulusal İstihbarat Teşkilatı Genel Sekreteri, Parlamento, Başbakanlık veya Cumhurbaşkanlığı gibi kritik alanlarda Ankara üzerinden uçan tüm askeri uçakların indirileceği konusunda uyardı. Ankara Başsavcılığı, darbeci askerlerin tutuklanmasını emretti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İstanbul'a geldi. Helikopterler, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gece yarısından önce ayrılmadan önce kaldığı Marmaris'teki otele ateş açtı. Ağır vasıtalarda maskeli askerler otel, çatışmalar sonucu beş polisi yaraladılar. Başbakan Yıldırım, yüksek rütbeli olanlar da dahil olmak üzere 130 askerin tutuklandığını ve bir darbe yanlısı generalin öldüğünü açıklamıştır. Gölbaşı Özel Harekat Merkezi'ne düzenlenen saldırının ardından 42 kişinin hayatını kaybetmesiyle Ankara'nın Gölbaşı ilçesi kontrol altına alındı. Çankaya'da Başbakanlığa ve bakanlıkların tümü güvenlik bölgesinde bulunan resmi konutlarına giden tüm caddeler kapalı. Türk hava kuvvetleri, Ankara'nın Gölbaşı semtinde TÜRKSAT tesisini bombalayan askeri helikopteri düşürdü.⁴⁰⁸ İstanbul'un Boğaz Köprüsü'nü işgal eden askerler ise sabahın ilk ışıklarında teslim olmuştur.

O gece yaşananların en yakından şahitlerinden biri olan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın yaşadıklarını şu sözlerle anlatmaktadır: “Akşam saatlerinde ilk bilgiler gelmeye başladığında hemen kendi aralarında koordine olmaya çalıştıklarını belirten Kalın, “Ben Cumhurbaşkanımızı aradım, yanında Hasan Doğan Bey (Özel Kalem Müdürü) vardı onunla konuştum. Cumhurbaşkanımızla konuştum. Milli Savunma Bakanımızla konuştum. MİT Müsteşarımızla konuştum. Ulaşabildiğimiz herkesle konuştum. O saatlerde yüzlerce telefon görüşmesi yaptık tabii. Daha sonra Cumhurbaşkanımızın emniyette olduğunu öğrendikten sonra bir eylem planı Cumhurbaşkanımızın direktifleriyle hayata geçirildi. Ve orada Cumhurbaşkanımızın çağrısıyla da hamdolsun bu iş tersine çevrildi.”⁴⁰⁹

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 15 Temmuz gecesi saat 21:30'da aldığı hain darbe girişimini adım adım soğuk kanlılıkla yönetmiştir. Herhangi bir panik havasına izin vermeyen Cumhurbaşkanı, hem devletin birimlerini hem de gözü kulağı

⁴⁰⁷ Anadolu Ajansı, a.g.e., s.11.

⁴⁰⁸ Hande Fırat, **24 Saat**, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık, 2016, s.45.

⁴⁰⁹ İbrahim Kalın, “Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: 15 Temmuz gecesi aldığım iki haber beni çok yaraladı” <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-15-temmuz-gecesi-aldigim-iki-haber-beni-cok-yaraladi,414456>, (Erişim tarihi:10.12.2019)

kendisinde olan halkı önce telkin edip sonrada darbecilere karşı demokrasi mücadelesi için yönlendirmiştir. Özel Kalem Müdürü Hasan Doğan'ın cep telefonundan yaptığı yayında, Cumhurbaşkanı Facetime üzerinden CNN Türk yayınına bağlanmış ve darbenin gidişatını değiştiren tarihi konuşmasını yapmıştır. Erdoğan söz konusu açıklamasında şunları söylemiştir: "Meydanı onlara bırakamayız. Yaptıkları işgali kısa zamanda ortadan kaldıracığımıza inanıyorum. Kararlılığımızı kimsenin test etmeye gücü yetmeyecektir. Milletime de bir çağrı yapıyorum o da şudur: Milletimizi illerimizin meydanlarına, havalimanlarına davet ediyorum. Milletçe meydanlarda, havalimanında toplanalım ve bunlar, o azınlık grubu, tanklarıyla, toplarıyla gelsinler ne yapacaklarsa halka orada yapsınlar. Halkın gücünün üstünde bir güç ben tanımadım bugüne kadar. Ben de Başkomutan olarak meydana geliyorum."⁴¹⁰

Türkiye'nin en üst yargı organı olan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, FETO'ya bağlı hakimler ve savcılara karşı sert önlemler almak üzere toplanmıştır. Genelkurmay Karargahında yaklaşık 200 asker polise teslim olmuştur. Kanlı kalkışma sabah saatlerinde bastırılırken tüm dünyanın gözü Türkiye'de olup bitenlere çevrilmiştir. 15 Temmuz, hem kalkışmayı gerçekleştiren FETÖ için hem de bu duruma maruz kalan devlet ve millet açısından bir kırılmayı ifade etmektedir. Örgüt açısından ise bir çeşit "kamikaze"ye dönüşen bu durum ilk dakikalarından itibaren medya aracılığıyla yönetilmiştir. Başta TRT'nin spikeri Tijen Karas'a okutulan korsan bildiri olmak üzere, Doğan Center ve CNN-Türk televizyona yapılan baskınla yayının geçici olarak kesilmesi söz konusu olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Face-Time üzerinden halkı darbeye karşı direnişe çağırın mesajı ve sokaklara dökülen insanların çektikleri video ve fotoğraflarla simgeleşen 15 Temmuz darbe kalkışması, medyanın hem gücünü hem de "her şekilde kullanıma açık" dokusunu bir kez daha tescillemiştir. 15 Temmuz'da, görsel ve yazılı medya üzerine düşeni fazlasıyla yapmış, milletin darbeye karşı durusunda önemli bir rol üstlenmiştir.⁴¹¹ Görsel medyada olarak televizyonlarda olayın başladığı daha ilk dakikalardan itibaren canlı yayınlar yapılarak hak bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Başta ana akım medya olmak üzere nerdeyse bütün medya darbeye karşı tek yürek olmuştur.

Darbe girişimi, aynı zamanda askeri örgütün devlet iktidarını ele geçirmeye kararlı bir örgüt tarafından sömürgeleştirildiğini de gösterdi. Böyle bir olayın TSK'nın

⁴¹⁰ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "15 Temmuz Gecesi yaptığı Konuşma"

⁴¹¹ Sertaç Timur Demir ve İsmail Çağlar, **FETÖ'nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi**, İstanbul: SETA Yayınları, 2017, Sayı 76, s. 9-10.

itibarı ve popülerliği üzerindeki olumsuz etkisi büyük olasılıkla yüksektir. Türk silahlı kuvvetlerinin yeniden yapılandırılması darbe girişiminden bu yana hızlı bir şekilde gerçekleşti. Sivil-asker ilişkilerinde son zamanlarda yaşanan değişiklikler büyük ölçüde darbe girişiminin ve Türkiye'deki parlamentodan 'güçlü' bir başkanlık yönetim sistemine geçişin bir sonucu olarak gelmiştir. Bu süreç hâlâ yapım aşamasında olsa ve gerileme ve tersine çevrilebilse bile, Türkiye'deki yeni bir sivil-asker ilişkileri rejiminin hatları belirginleşiyor.⁴¹²

3.7. ASKERİ DARBELERDEN FARKLILAŞAN YÖNLERİYLE 15 TEMMUZ

Soğuk Savaş sırasındaki “klasik” askeri darbeler, hükümeti devirmelerini sağlayan dört ana özelliğe sahipti: hız, gizlilik, yasallık ve asıl aktörler olarak ordu subayları. Ordu, dünyanın birçok yerinde en güçlü siyasi aktör olduğundan, istenmeyen görevdeki hükümetlere karşı harekete geçme konusunda en fazla kapasiteye sahiptir. Hobsbawm'ın onlarca yıl önce belirttiği gibi, “*darbeler silahlı kuvvetler tarafından yapılır ve pratik olarak asla başkaları tarafından yapılmaz*”.⁴¹³ Darbe eylemleri, aynı zamanda, eylemin hızının bir darbenin başarısı için kritik olduğu düşünüldüğü için geçmişte hızlı bir şekilde bitirmek için de kullanılmıştır.

Darbelerin hızlı olması gerektiğinden, darbe öncesi hazırlıkların da dikkatli ve yavaş olması gerekmiştir. Çünkü darbe planlayıcıları, başarısızlık durumunda darbe yapmanın çok maliyetli bir iş olacağını biliyordu. Silahlı kuvvetlerin darbe eyleminin ön saflarında yer alması, politikacılar dahil sivillerin tamamen pasif olduğu anlamına gelmiyordu. Örneğin 28 Şubat ve 27 Nisan süreçlerinde olduğu gibi halkın sokağa çıkması, eylem ve görece kaos ortamlarının artması istenmiştir. Bu bağlamda sivillerin de askeri darbelerde doğrudan ve dolaylı etkisi vardır. Ancak, darbe planlayıcıları harekete geçtiğinde, siviller sokağa çıkma yasaklarıyla etkisiz hale getirilecek ve halkın katılımı yasaklayacaklardır. Çünkü olası bir halk direncinden kaçınılması gereklidir. Sokaklardaki insanlar tarafından direnilen bir darbe girişimi, genel olarak darbe çizicileri tarafından en çok korkulan kötü bir iç savaşı ateşleyebilir.⁴¹⁴

Soğuk Savaş sonrası on beş yılda, pek çok yerde, eski tarzda yapılırsa darbelerin artık başarılı olamayacağı, giderek daha belirgin hale gelmiştir. Örneğin,

⁴¹² Yavuz Cillier, 15 July Coup Attempt in the Light of Civil Military Relations Theory and Former Military Interventions in Turkey, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Dergisi*, Sayı 4, Cilt 1, 2017, s.8-9

⁴¹³ Muhittin Ataman, *15 July Coup Attempt In Turkey*, İstanbul, SETA Yayınları, s.26-27.

⁴¹⁴ William Hale, The Turkish Military in Politics, and the Attempted Coup of 15-16 July 2016, *Economics and Social Sciences*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s.36-38

28 Şubat'taki darbe sürecinde "Türk ordusu, ABD İdaresinin konumuna ve çoğullaştırılmış yerel medya ortamına yönelik klasik bir darbe yapmamaya karar vermiştir. Süreci aşan bir darbe, birkaç sivil sektörü ve medyayı hükümete karşı harekete geçirdi ve nihayet istifaya zorlamıştır. Türkiye'nin şu anki yapısal koşulları altında, ancak yalnızca geçmiş bir dönemin klasik darbesi altında herhangi bir darbeyi atmanın imkânsız hale geldiğini düşünüyordu.⁴¹⁵Eski darbeciler bile Türkiye'de darbe yapmanın artık mümkün olmadığını düşünmüşlerdir. Ancak FETÖ terör örgütü, Soğuk Savaş'tan kalma askeri ve modası geçmiş yöntemlerle darbe yapmaya kalkmıştır. Komployu sürdürdükten sonra bile komployu sürdürmeyi seçmenin, girişimlerinin bu kadar çok kana mal olacağını tahmin edemeyeceklerini varsaymak saflık olacaktır. Başka bir deyişle, 15 Temmuz darbecileri ne pahasına olursa olsun, teknoloji çağında Soğuk Savaş döneminden kalma bir darbeyi tercih etmişlerdir.⁴¹⁶

Geleneksel medya kuruluşlarında sosyal medyanın ve çoğulluğun önemini vurgulayan yaklaşım, darbe girişiminin nasıl püskürtüldüğü konusunda da geçerli noktalar ortaya koymaktadır. Ne de olsa, darbe komplosunda istihbarat toplansa da, TRT'den başka bir kanal yoktu - darbeye girişimi sırasında bir noktada cunta tarafından ele geçirildi - siyasetçiler ve muhalif ordu generallerinin konuşması ve sosyal medya Henüz var olmamışsa, insanların darbe hakkında zamanında sokaklara dökülme şansı olmayacaktı. Ancak 15 Temmuz'da geleneksel darbe girişimlerinin tersine TRT'yi işgal etmenin bir anlamı veya işlevi de yoktur. Çünkü sosyal medya ve internet üzerinden insanların online dünyadan haber alıp harekete geçmeleri saniyeler almıştır. Üstelik o saatlerde TRT izlemeyenler, darbeye karşı sokağa çıkılması gerektiğini özel kanallar, sosyal medya üzerinden öğrenmişlerdir. Üstelik artık 28 Şubat sürecindeki gibi orduya eklenmiş bir medya yapısı da yoktu. Ak Parti döneminde askeri bürokrasi ve onun medya ayağı ile verilen demokratikleşme mücadelesi meyvelerini vermiştir. Çok sesli ve çok kanallı medya yapısı ortamında darbenin 28 Şubat veya 27 Nisan'daki gibi sonuç vermeyeceği de ortadaydı.⁴¹⁷

TSK'nın farklı kademelerinde görevli bazı askerlerin 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirdiği darbe girişimi ve sonrasında yaşananlar dünya kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın CNN Türk Ankara temsilcisi Hande Fırat'a akıllı telefonun görüntülü konuşma uygulaması Facetime'ı kullanarak

---

⁴¹⁵ Ataman, a.g.e., s.28-29.

⁴¹⁶ Demir ve Çağlar, a.g.e., s.11-12

⁴¹⁷ Ömer Faruk Özcan ve Yusuf Devran, "15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı", *Online Academic Journal of Information Technology*, Cilt 7, Sayı 25, 2016, s. 72-75.

bağlanması darbeye karşı direnişte dönüm noktası olmuştur. Böyle bakıldığı zaman yeni iletişim teknolojisinin tam anlamıyla darbe girişiminin olduğu gibi karşı direnişin de merkezinde yer aldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın havaalanlarına ve meydanlara çıkmaları için halka çağrı yapması, sosyal medya üzerinde iletişime geçen vatandaşların darbeye karşı direnmesi, geleneksel ve modern imkânlarla haberleşen halkın meydanlara çıkması, camilerden sala okunması Türkiye'de ilk kez yaşanan darbe karşıtı yöntem ve tekniklerdi.⁴¹⁸

Her ne kadar 28 Şubat ve 27 Nisan müdahaleleri demokrasimiz için kara bir leke olup seçilmiş hükümet üzerinde bir tahakküm oluşturma amacı gütsede bu iki darbe girişimi bile 15 Temmuz yanında daha kontrollü kalmıştır. Öte yandan 15 Temmuz bir darbe girişimi olduğu kadar kendi meclisini bombalayıp, kendi insanlarını sokaklarda öldürecek kadar gözü dönmüş bir terör örgütünün işidir. Bu nedenle, 15 Temmuz değerlendirilirken, bunun TSK tarafından yapılan bir askeri darbe girişimi olduğu söyleminden, TSK'da yapılmış bir terör örgütünün kurumu ele geçirmeye çalışarak hükümet ve ülkenin bütünlüğünü hedef aldığı tezi daha fazla kabul görmektedir. 15 Temmuz darbe gecesinin ardından olayın ayrıntıları yavaş yavaş aydınlanmaya başladı.⁴¹⁹ Adli ve idari alanda yapılan soruşturmalar ve gözaltılar halen devam ederken elde edilen bulgular da Fethullah Gülen'in çizilen din adamı profili adı altında 'uluslararası faaliyetler gösteren gizli bir istihbarat kuruluşu' şeklinde teşkilatlanarak tüm devlete sızdığı anlaşıldı. Araştırmayı yürütenlerin başında gelen Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı ve Ankara Adliyesi gerçekleri açığa çıkarmak, tüm bilinmeyen yönleriyle ele almak ve darbeyi gerçekleştirenlerin arkasında kimlerin olduğunu çözmek için yoğun emek sarf etmektedir.

3.8. ASKERİ DARBELER VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

1999 senesinden itibaren Türkiye' de gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile askerin siyasetin içerisinde bulunduğu konumu oldukça önemli ölçüde değişmiştir. Cumhuriyet' in kurulmuş olduğu il senelerden itibaren TSK, siyasi otonomiye sahip olmuştur. 1960 senesinde ve 1980 senesinde gerçekleştirilmiş olan darbeler neticesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) feshedilmiştir.⁴²⁰ 1971 senesinde ve 1997 senesinde ise sivil yönetime üstü kapalı ya da açıkça darbe tehditleri ve uyarılarla siyasi hükümetleri istifa etmeleri için zorlamışlardır. TSK' nın Türkiye' yi

---

⁴¹⁸ Ataman, a.g.e., s.37.

⁴¹⁹ Demir ve Çağlar, a.g.e., s.11-12

⁴²⁰ Kongar, a.g.e., 121-124

çeşitli tehditlere karşı (etnik bölücülük, siyasi İslam, komünizm vb.) koruma görevini üstlenmiş olması bu maksatla başta Milli Güvenlik Kurumu (MGK) olmak üzere çok sayıda kurum ve kuruluş Anayasa ve yasal düzenlemeler ile sivil yönetim üzerinde veto yetkisine ve vesayete sahip olmuştur.

2007 senesinde Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ile başlayan, 27 Nisan E-muhırası, Anayasa Mahkemesi (AYM)' nin vermiş olduğu; AK Parti kapatma Davası, Türban ve 367 kararları nedeni ile kriz haline gelen ve 2007-2010 Anayasa değişiklikleri ile son bulan söz konusu bu üç senelik güç süreç, geçmişte yaşanmış olan darbe ve anayasa değişikliklerine göre değişiklik göstermektedir. Sürecin neticesinde ilk kez vesayete karşı kazanan milli irade olmuştur. 1961- 1982 senelerinde yürürlüğe girmiş olan ve 1971- 1973 senelerinde meydana gelen önemli anayasal düzenleme ve değişiklikler, TSK' nin gölgesinde kurdurulmuş olan hükümetler ile uygulamaya konulmuştu. Ancak bu süreçte yani 2007- 2010 senelerinde yürürlüğe konulan anayasa değişiklikleri, vesayete karşı milli iradece hazırlanmış ve direk vatandaşın katılımıyla yürürlüğe girmiştir.⁴²¹ Dönemin hükümetinin vesayetten kurtulma, yargı bağımsızlığı, demokratikleşme ve normalleşmesini sağlama maksadıyla gerçekleştirmiş olduğu 2010 Anayasa Değişikliklerini pratiğe koyduğunda, özellikle yargı alanında, milli irade karşısında tehlikeli bir örgütle karşı karşıya kalmıştır. İlerleyen senelerde siyasi iktidar ve Gülen Hareketi arasında gerçekleşen siyasi çatışma giderek şiddetini artırmış ve Gülen Hareketi 15 Temmuz 2016 gününde kanlı darbe girişimini gerçekleştirmiştir.

15 Temmuz 2016 kanlı darbe girişimi sonucunda ordu- siyaset ilişkileri değerlendirilecek olursa bu tarihten itibaren darbe zihniyeti çökertilmiş, yine bu tarihten itibaren olma olasılığı neredeyse olmayan darbelere karşı oldukça güçlü bir duvar örülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti' nin yaşamış olduğu dolaylı ve direk darbe deneyimleri düşünüldüğünde; 15 Temmuz karşı darbesinin belirleyicilerinin arasına diğer darbelere farklı olarak hem toplumsal hem de siyasal bakımdan yeni bir aktör girmiştir. Sivil halk 15 Temmuz gecesi darbenin engellenebilir olduğunu görmüş ve göstermiştir. Türkiye' de yönetimde ve toplumsal yapıda düşünülen herhangi bir değişiklik iktidara gelen ya da gelecek olan parti ve bireyler tarafından halkın bu konudaki hassasiyeti dikkate alınarak gerçekleştirilebilecektir. Milli iradeye engel olabilecek, her türlü darbe girişimi ve vesayet kuruluşlarını diriltecek girişimler Türk halkının karşı darbesi ile neticelenecektir.

⁴²¹ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 487.

SONUÇ

Türk siyasi hayatında ordu- sivil ilişkisini kapsamlı bir biçimde yeniden düzenleme gereksinimi sürekli dile gelmiştir. Fakat halkın ve kısmen siyasi otoritenin etkileri olmakla beraber, 1980’li senelerin ortalarına kadar, ordu- sivil ilişkilerinde siyasi otoritenin demokratik kontrole sahip ve etkili olduğu söylenememektedir. Bir diğer ifade ile 1980’li senelerin ortalarına kadar olan kontrol düzenlemeleri, aydınların, bürokratların ve askerlerin beraber ya da tek tek itiraz etmedikleri kontrol düzenlemeleri olmuştur denilebilir.

Cumhuriyet’in kurulmasının ilk senelerinden beri sivil otoritenin en önemli aktörlerinden biri TSK olmuştur. Ancak son senelerde yapılan reformlar ile TSK, siyasi otonomisini ve siyasi yetkilerinin büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bu cümlede geçen “siyasi otonomi” kavramı ile ordunun siyasi iktidarın ötesinde ve üzerinde davranması kast edilmektedir.⁴²² Siyasi bağımsızlığı yüksek seviyede olan ordular, siyasi iktidarların otoritesine ve kontrolüne karşı çıkabilirler ve hatta bazen seçilerek göreve gelmiş iktidardan daha fazla karar alma yetkisine sahip olabilirler.⁴²³ Türkiye Cumhuriyeti tarihi ordu- sivil ilişkileri kapsamında değerlendirildiğinde TSK’ nın oldukça yüksek derecede siyasi otonomiye sahip olduğundan bahsedilebilir. Bağımsızlığı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen yasal düzenlemeler; daha ziyade 1960 darbesinden sonra yapılan her girişimle gitgide artarak seçilmiş iktidarın karar alma yetkileri ordu tarafından sınırlandırılmış ve bu düzenlemeler orduya veto yetkisi vermiştir.

TSK’nın Türkiye’ de ki siyasi otonomisini üç farklı göstergelyi inceleyerek değerlendirmek olasıdır.⁴²⁴ Söz konusu bu göstergeler şu şekilde sıralanabilir;⁴²⁵

- 1.TSK’nın Türkiye’ nin iç güvenliğini sağlama konusundaki rolü,
- 2.TSK’nın sivil otoritenin askeri harcamaları ve savunma bütçesini denetleme konusundaki yetkisi,
- 3.TSK’nın yüksek rütbeli askerlerin atamaları konusundaki yetkisi.

---

⁴²² David Pion Berlin, “Military Autonomy and Emerging Democracies in South America”, *Comparative Politics*, No 1, Volume 25, 1992, s. 85.

⁴²³ Pion Berlin, a.g.e., s.84- 85.

⁴²⁴ Yaprak Gürsoy, “The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military”, *South European Society and Politics*, No 16, Volume 2, 2011, s. 293-308.

⁴²⁵Pion Berlin, a.g.m., s.83- 102. Alfred Stepan, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*, Princeton, Princeton University Press, 1988, s. 94-97; Jorge Zaverucha, “The Degree of Military Political Autonomy During the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions”, *Journal of Latin American Studies*, No 25, Volume 2, 1993, s. 283-299.

Cumhuriyet dönemi, rejimin laik ve modernist reformlarını korumak için orduya “vesayet” görevi yüklemiştir. Bu dönemde askeri subayların politikaya girmeleri kesinlikle yasaklandı. Sivil-asker ilişkisi 1950'lerden bu yana daha karmaşık bir hal almıştır. Çünkü Türkiye parlamenter demokrasi deneyimine ve düzenli çok partili siyasal hayata geçilmiştir. Hale'ye göre (2011) ordunun 1920'lerden 1950'lerin sonuna kadar Türk siyasetindeki rolü üç dönemde kategorize edilebilir.

İlk dönemde (1923–1926), Atatürk, askerî görevlilerin ortaya koyabileceği olası güçlüklerini izole etmeyi başardı ve böylece ortaya çıkan rejimde kendi kişisel gücünü kurmuştur. Bunu, ordunun yeni rejime bağlılığını ve Cumhuriyet ile başlatılan ulus oluşturma projesi için temel ideolojik öncüllerini güvence altına alan bir dönem (1926–1950) izlemiştir. Demokrat Partinin (DP) seçim zaferiyle başlayan ve bu partinin ardışık üç seçim başarısıyla 1950'lerin sonuna kadar devam eden çok partili dönem üçüncü dönemi oluşturuyor. Cumhuriyetçi kuruluş, ilk dönemde ordunun siyasete katılımını, örneğin askeri subayların günlük siyasete doğrudan müdahalesi, parlamento üyesi olma yetenekleri ya da siyasal roller şeklindedir. Sonraki dönemlerde ise askerler sivil siyasette yer almamış ancak sonraki dönemlerde ellerini de sivil siyasetten çekmemişlerdir. Ancak, vesayet rejimi ve askerinin müdahale alışkanlığı nedeniyle, çok partili siyasal rejime geçilmesi ardından hemen her 10 yılda bir Türkiye askeri müdahaleler yaşamak zorunda kalmıştır. Her müdahale demokraside onarılamaz yeni yaralar açtığı gibi ekonomik ve toplumsal düzen açısından da gerilemeye neden olmuştur. Toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamda ortaya çıkan zorlukların siviller tarafından çözülmesine izin verilmemiştir. Onun yerine asker demokrasiyi kesintiye uğratarak sivil ve askeri bürokrasiyi yeniden şekillendirmiştir.

Örneğin, 1960 darbesi genç subaylar tarafından başlatıldı ve 1971 tarihli mutabakattan sonra üç general ve sekiz albay hiyerarşi ve komuta mekanizması suçlamasıyla görevden alındı . 1980 ordusunun ele geçirilmesi emir komuta zincirini takip etti; dikkatlice planlandı, bu yüzden önceki deneyimlerden farklıydı. Türkiye siyasetinde ve kurumlarında askeri vesayet tüm izleri hissedildi. Büyük bir dönüşüm sürecin askerlerin gölgesinde ve onların kurguladığı biçimde yapılmaya çalışıldı.

1960'larda sivil bürokrasi darbeye beraber etkinliği azalmış ve askeri bürokrasi etkisi başlamıştır. Bu darbeye etkinliğini kaybeden sivil bürokrasi siyasi kanallardan partizanlığa kayarak yeniden etkin olmaya çalışmıştır. Ama unutulmamalıdır ki otoritenin kaynağı demokratik ülkelerde bürokrasi değil her zaman

demokrasidir. Çünkü demokrasi seçilmişlerin egemen olduğu, atanmışların seçilmişlerin emrinde olduğu yönetimdir.

1997 yılındaki 28 Şubat post Modern Darbe süreci, askerlerin medyadaki güçleri ağırlıklı olarak kullanıp bir algı operasyonu başlattıkları ve sonradan da MGK aracılığıyla demokrasiye sözde ince ayar verdikleri bir dönemdir. İstifa ettirilen hükümetin ardından gelen hükümet, başörtüsü yasağı başta olmak üzere eğitim ve kamu kurumlarında ağır insan hakları ihlalleri yaşanmasına neden olan düzenlemelere imza atmıştır. Ve tabii ki arka planda askerlerin baskısını hissederek ya da bu şartı bilerek.

Sivil-askeri ilişkileri, özellikle 2000'li yıllardan sonra etkileyen önemli bir dış faktör, Avrupa Birliği olmuştur. Türkiye'nin AB'yle ilişkisi, 1960'larda, Türkiye'yi 1963'te Ankara'yı imzaladıktan sonra, o zamanları Avrupa Ekonomik Topluluğuyla(AET), ülkeyi gümrük birliğine veya ticaret ortaklığına ve AB üyeliğine entegre etmek üzere ortaklık kurarak imzalamıştır. Türkiye'ye aday statüsü verilmesiyle AB-Türkiye ve sivil-asker ilişkilerine farklı bir ivme veren dönüm noktası, 1999'da AB Helsinki Zirvesi'nde gerçekleşti. Türkiye'nin yasal ve politik sisteminin AB politikalarına uyarlanması amaçlanmıştır. Buna göre, sivil-asker ilişkileri ve güvenlik sektörünün büyük kısmı, reformun kapsamı altındaydı, çünkü AB bir öncekinin demokratik denetimini gerekli kılmıştır.

2000'lerin başından itibaren iktidara geçen Adalet ve Kalkınma partisi hükümetleri döneminde AB'ye uyum çalışmaları ve sivil demokrasinin gelişmesi adına ciddi reformlar yapılmıştır. Sivil siyasetin üzerinden askeri rejimin gölgesinin kalkması, sivil-asker ilişkilerinin özellikle yüksek kamu kurumlarındaki durumu, Milli Güvenlik Kurulu, Devlet güvenlik Mahkemeleri gibi düzenlemeler ülke demokrasisi için ciddi adımlar olarak değerlendirilmiştir. Ergenekon ve Balyoz davaları ile başlayan süreçte sivilleşme çabası pekişse de davaların belli bir süre sonra amacından çıktığının anlaşılması üzerine farklı bir boyuta taşınmıştır. Ak Parti dönemindeki demokratikleşme çabalarının, belli bir zaman sonra Fethullah Gülen Hareketi tarafından suiistimal edilmesi söz konusu olmuştur. Hemen hemen aynı dönem şimdilerde FETÖ olarak bildiğimiz kanlı terör örgütünün hem ülke hem de demokrasiyi hedef almaya başladığı bir süreçtir. 2013-2016 yılları arasında yaşanan artan gerilim ve ülke demokrasisine yönelik bilinçli yıpratma çabaları, 15 Temmuz 2016'da kanlı bir darbe kalkışması ile sonlanmıştır. Yüzlerce insanın öldüğü, Meclisin bombalanması gibi demokrasiye en açık saldırıdan Türkiye, ciddi yara alsa da toplumsal bellek ve

sivil demokrasi için yaraların sarılmaya başlandığı bir dönemde de girilmiştir. FETÖ üyelerinin ülkenin bütünlüğüne tekrar kastetmemeleri için yürütülen olağanüstü halin kaldırılması ve demokratik reformlarla ülkenin daha iyiye götürülmesi süreci halen devam etmektedir.

Türk silahlı kuvvetleri birçok yönden Güney Amerika, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinden farklıdır, burada askerlerin yönetici veya bürokratik bir görev alması olağandışı değildir. Türkiye’de ise askerlerin sivil siyasete girmesi yasaktır. Bunun için üniformalarını çıkarıp sivil siyasete girmeleri gereklidir. Ancak Türkiye’de askerler, Latin Amerika’dan farklı olarak, yasama ve yürütmenin başına asker kimliği ile geçmemiş olsa da perde arkasından her zaman varlığını hissettirmiştir. Darbe sonrasında yönetimi sivillere bıraktıklarını iddia etseler de, sonrasında oluşturulan ve askeri vesayetin hissedildiği kurumlar aracılığıyla (1980 sonrası MGK, YÖK gibi) demokrasinin üzerinde bir gölge olmayı sürdürmüşlerdir. Türk ordusunu emsallerinden ayıran şey, demokratik politikaları ve sivil yönetimi tanınması; ancak, bu tanıma ordunun kendi şartlarına göre şekillenmiştir. Bu da Türkiye’deki sivil demokrasinin gelişimini her zaman engellemiştir.

Ordu, “ince ayar” (ordunun kendi ifadesi) sloganı ile demokratik siyasete müdahale hakkını kendinde bulmuştur. Hemen her askeri hamle, Türkiye’deki demokrasinin gelişimini geriletmişti gibi ekonomide de özellikle istikrarın yerleşmesini önlemiştir. Bunun yerini her 10 yılda bir yap boz gibi üzerinde oynanan istikrarsız bir siyasal sistem almıştır. Hatta toplumun belli bir kesiminde, öyle bir yer etmiştir ki, herhangi bir sorunda “Ordu göreve” şeklinde istek ve sloganların yükselmesi söz konusu olmuştur. Temmuz 2015’teki başarısız darbe girişimi, son 40 yılda devlete ve orduya sızan gizli bir grup olan FETÖ tarafından düzenlenen diğer askeri müdahalelerden farklıdır. Eli kanlı bir terör örgütünün kalkıştığı bu girişim halktan desek bulmadığı gibi, yine tam karşısında halkı bulmuştur.

15 Temmuz, geniş kapsamlı iç ve dış bağlantılar ile gerçekleşmiş olmasına rağmen, mağlup bir darbe girişimidir. 15 Temmuz gecesi, Türkiye halkı tüm dünyaya kendi kaderlerini belirleme haklarını devretmediklerini belirttiler. Türk halkının direnişi, Batı ülkelerinin manipülasyonlarının gerçekleşmesine izin vermedi ve 15 Temmuz’dan sonra Batı devletlerinin yansıttığı somut hayal kırıklığı ve öfke bu ulusal direnişe karşıydı. Demokrasinin ve halkın kendi kaderini belirleme hakkı için attığı önemli bir adım olan 15 Temmuz’daki direniş, demokratik meşru hükümeti devirmek

ve ulusal iradeyi yok etmek için düzenlenen darbe girişimine karşı bir karşı devrim niteliğindedir.

15 Temmuzdan sonra hükümetin aldığı en önemli karar darbeleri önlemekten ziyade darbeye sebebiyet veren zihniyeti ve o yola insan yetiştiren kurumlarda kalıcı reformlar yapması olmuştur. Bunun neticesinde ilk olarak Türkiye’de ana vatani İngiltere olan parlamenter sisteminin yerine daha hızlı karar alabilme yeteneğinden dolayı icrayı tek elde tutmak için cumhurbaşkanlık sistemi hayata geçirilmiştir. 2017 yılında yapılan referandumunun sonucu olarak halkın yaklaşık %52 si evet oyu kullanmış ve anayasa değişikliğiyle değişim süreci başlamıştır.

Tüm bu değerlendirmeler kapsamında Türkiye’deki darbe geleneğinin kendisini meşru kılma yönünde farklı amaç ve yöntemleri söz konusudur. Bu amaçların belki de en başındaki olgu, TSK’nın görev ve vazife kanununu sivil iktidara müdahale etme amacıyla kullanmasıdır. Halka rağmen halk için mantığı ile işleyen ilgili süreçte TSK önce kendi emir-komuta zincirini bu amaç birliği ile ikna etmiştir. Darbeden önce iç karışıklıkların önlenemediği, sivil iktidarların şiddeti engellemeyip kimi zaman onu şiddetlendirdiği iddiası hemen her askeri müdahalenin gerekçelerinden olmuştur.

Devlet nizamının yeniden tesisi, demokrasinin yeniden işlerlik kazandırılması gibi meşruiyet gerekçeleri ise söz konusu darbe sürecinin ana gerekçesi olmuştur. Söz konusu amaçla önce bir cunta hükümeti kurulmuş, sonra askerin sürekli şekilde iktidarda kalma gibi arzusu olmadığı yönünde izlenim vermek için geçiş hükümetleri kurulmuştur. Bu hükümetler seçimlere kadar ülkeyi yönetmiş ve demokratik bir yönetim izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Askerler ise perde arkasındaki rollerini devam ettirmiştir. Oysaki bu hükümetlerin hemen hepsi cuntanın gözetiminde kurulmuştur. TSK içindeki cuntacı yapılanmaların darbeye sunmak için kullandıkları gerekçeler, dönemin ruhu ve şartlarına göre farklılık gösterse de meşruiyet gerekçesi benzer şekilde olmuştur. Örneğin post modern diye tanımlanan 28 Şubat’ta yönetime el konulmasa da ordunun siyasete müdahalesi bunun için medyayı kullanması ve belli çıkar gruplarıyla ittifakı söz konusu olmuştur.

1960, 1991 ve 1980 darbelerinde ordunun sivil iktidara yönelik doğrudan bir müdahalesi söz konusu olmakla birlikte, sıkı yönetim ilanı, yönetime el koyma ve geçiş sürecinde askerlerin olduğu bir dönem söz konusudur. Bunlar arasında sadece 1970 askeri muhtırası sivil hükümeti zorla indirmeden gerçekleşse de hem doğası hem de

sonrasındaki işleyişi bakımından 1960 ve 80 darbeleriyle benzerdir. Her darbenin sonunda belli bir anayasa değişikliği yapılırken, askerlerin etkisinin hissedildiği hatta açıkça görüldüğü kurumlar oluşturulmuştur. Söz konusu 3 darbe arasında en kapsamlı olan ise 1980 darbesidir. Bu müdahale sonrasında Türkiye'deki ekonomik ve sosyal hayatta değişime uğramıştır.

28 Şubat ve 27 Nisan e muhtırası ise dönemin şartlarının değişmesinden nasibi alan müdahalelerdir. Her ikisinde de asker doğrudan bir müdahale yapmamış, onun yerine medya, sivil toplum örgütleri, bazı siyasi partiler ve toplumda kendi yandaşı kişi ve özel sektör kurumlarıyla işbirliğine yönelmiştir. Hatta söz konusu işbirliği yapma imkanı bulunan kişi ve kurumların listeleri oluşturulmuştur.

28 Şubat ana akım medya ve STK'ların öncülüğünde gerçekleşirken, 27 Mart muhtırası da özellikle medyadan bir destek umarak TSK'nın internet sitesinde yayınlanan bir bildiri ile ateşleyici olmak amacı taşımıştır. Ancak AK Parti iktidarı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın o dönemdeki iradesi ile sivil hükümet tarafından söz konusu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonrasında hemen seçimlere gidilmesi ve halkın da AK Parti'nin yanında durmasıyla söz konusu darbe girişimi istediği etkiyi oluşturamamıştır. Ancak yine de Türk siyasal tarihine kara bir leke olarak geçmiştir.

15 Temmuz darbe girişimi ise yöntem, mantık ve amaç olarak hemen tüm darbelerden ayrılmaktadır. Çalışma kapsamında da değerlendirildiği gibi, önceki darbeler TSK içindeki bir takım subay veya generallerin durumdan vazife çıkararak yaptıkları girişimlerdi. Demokrasiye müdahale edilerek, Türk siyasal yaşamını sekteye uğratan bu girişimlerin tersine 15 Temmuz Türkiye Cumhuriyeti devletini açıkça işgal girişimidir. Paralel devlet yapılanmasını uzun süredir devam ettiren ve devletin hemen her kademesinde örgütlenen bu yapının yöneldiği şiddet açıkça göstermiştir bu bir işgal girişimidir.

Önceki darbelerde de can kayıpları ve sonrasında haksız yere ceza alan hatta idam edilenler bulunurken, 15 Temmuz'da dünyanın gözü önünde TV ve internetten canlı yayınlarla yüzbinlerce vatandaşın üzerine kurşun sıkılmış, yollar, evler bombalanmıştır. Hiçbir darbe girişiminde görülmeyen ölçüde pervasız ve kontrolsüz bir şiddet ve yıkıma yönelmişlerdir.

Darbeciler, ülke tarihinde hatta Kurtuluş Savaşı'nda bile olmayan biçimde meclisi bombalamışlardır. Savaş halinde iken düşman kuvvetlerin bile yapmadığını açıkça 15 Temmuz darbecileri yapmıştır. Öte yandan sonrasındaki araştırma ve beyanlardan da anlaşılmıştır. FETÖ çok uluslu bir işgal girişiminin önemli bir parçasıdır. Türkiye'nin yönetimi, demokrasisi ve bekası ile sorunu olan devletlerin istihbarat servislerince yönetilen bir girişimdir. Sonradan anlaşıldığı üzere içinde ajanlık faaliyetleri de olduğu için TSK içindeki bir yapılanmadan değil, dünya çapında örgütlenip küresel teşkilatlardan emir alan bir terör örgütünün tüm yurdu işgal girişimidir.

Çalışma genelinde de vurgulandığı üzere ülkemizdeki darbe geleneğinin yerleşmesinde, tek partili dönemden kalan, sivil ve askeri bürokrasinin ülkeyi kendi ideolojisine göre sahiplenme ve yönetme amacı etkilidir. Bu zihniyet ülkedeki farklı sorunlarda durumdan vazife çıkararak sivil hükümetleri görevden uzaklaştırmış, bir başbakan, yüzlerce kamu görevlisi ve binlerce insanın farklı nedenlerle ölmesine vesile olmuştur.

Devlet kurumları darbe sonrasında DGM gibi kurumlarla karşılaşmış, mevcut olan bürokratik yapılanmaların genel kurul veya yönetim kurullarında askeri üye zorunluluğu getirilmiştir. Bu yüzden darbe süreci ve sonrasındaki uzun dönemde de askerin gölgesi hep hissedilmiştir. Söz konusu süreçlerden etkilenen Türk demokrasisi adına siyasal partiler ne yazık ki ortak bir irade göstermemiş ve gerekli sivilleşme uygulamaları hayata geçirilememiştir.

Sivil anayasa, devlet kurumlarının sivilleşmesi yanında bir daha benzer darbelerin yaşanmaması için sivil bir irade sergilenememiştir. Hatta darbecilerin yargılanması, bu tür bir eylemi yöneleceklerin en ağır cezaları almalarını sağlayacak düzenlemeler hayata geçirilmemiştir. Hatta CHP gibi bazı siyasal partiler uzun bir dönem, askeri rejimin etkilerini silmeye yönelik ve darbecilerin cezalandırılmasıyla ilgili düzenlemelere karşı çıkmıştır.

Mecliste ortak iradenin gösterilememesi, ülkenin darbelerle yüzleşmesini ve gereken cezaların verilmesini engellemiştir. Hal böyle olunca ülkedeki darbe geleneği ve cezaların yetersiz kalması nedeniyle cuntacılar hemen her 10 yılda bir yeni bir müdahaleye yönelmiştir. 15 Temmuz öncesinde AK Parti öncülüğünde özellikle AB'ye uyum yasaları kapsamında sivilleşme adına önemli adımlar atılmıştır. Bu yöndeki olumlu çabalar sürerken, FETÖ'nün özellikle emniyet, hukuk ve asker yapılanması

ilgili süreci kimi zaman sulandırmış kimi zaman da kendi ajanlık faaliyetler lehine kullanılmıştır.

15 Temmuz sonrasında Türkiye'nin başlattığı beka mücadelesi hem darbelere hem de FETÖ benzeri dış odaklı yapılanmalara karşı sürdürülmüştür. Ülkenin demokratikleşme çabaları, sivil anayasa ve benzeri yasal düzenlemeleri ise özellikle FETÖ ile mücadele sonrasında daha etkin ve verimli bir noktaya ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, İstanbul, Hil Yayınları, 2010.

AHMAD Feroz, *İttihat ve Terakki (1908 – 1914)*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986.

AHMAD Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985.

AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

AKAY Hale, "Avrupa Birliği: Güvenlik ve Sivil-Asker İlişkileri", Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnel (der.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV Yayınları, 2009.

AKGÜN Birol, *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, İstanbul, Nobel Yayınları, 2007.

AKPINAR Hakan *28 Şubat Post Modern Darbenin Öyküsü*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2001.

AKSİN Feridun, *Cumhuriyet'in 75 Yılı(1923–1953), Cilt: 1*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

AKYAZ Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

AKYAZ Doğan, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

ALATLI Alev, Aydın Despotizmi, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2002.

ALBAYRAK Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.

ATAMAN Muhittin, *15 July Coup Attempt In Turkey*, İstanbul, SETA Yayınları, 2017.

ATEŞ Nedim, *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Der Yayınları, 2011

AVCIOĞLU Doğan, *Türkiye'nin Düzeni Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2014.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2013.

- AYDIN Suavi ve TAŞKIN, Yüksel **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- AYDINOĞLU Ergun, **Türk solu 1960-1980**, İstanbul Versus yayınları, 2011.
- BAŞGİL Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2008.
- BAYKAL Ömer, **Cumhuriyet döneminde siyasi düşünce**, A kitap, İstanbul, 2019.
- BERİŞ Hamit Emrah, **Ordu ve Siyaset**. Ankara, Lotus Yayınevi, 2008.
- BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BİLDİRİCİ Faruk, **Hanedanın Son Prensi**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2012.
- BİRAND M. Ali, **Son Darbe 28 Şubat**, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2012.
- BİRCH Anthony H., **The Concepts and Theories of Modern Democracy**, London: Routledge, 1993.
- BOZDAĞ İsmet, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- BURÇAK Rıfki Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, Olgaç Matbaası, 2000.
- BURDEAU Georges, **Demokrasi: Sentetik Deneme**, B. Nuri Esen (çev), Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1964.
- BÜYÜKKARAGÖZ Savaş ve KESİCİ Şahin, **Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi**, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, 1998.
- CEBESÖY Ali Fuat, **Bilinmeyen Hatıralar**, (Hazırlayan: O.Selim Kocahanoglu), İstanbul, Temel Yayınları, 2001.
- CİZRE Ümit, "Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", (Der.) Haz. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye' de Ordu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- COŞKUN M. Kemal, **Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2007.
- ÇAL Sedat, "Demokrasi ve Hukuk Üzerine", **Prof. Dr. Yahya Zabunoğlu'na Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 2011.
- DEMİR Sertaç Timur ve ÇAĞLAR İsmail, **FETÖ'nün ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi**, İstanbul, SETA Yayınları, 2017.
- DEMİREL Ahmet **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- DEMİREL Süleyman, **1973'e Bakarken**, Ankara, Atak Matbaası, 1995.

DEMİREL Tanel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*. İstanbul, İletişim Yayınları.

DURGUN Şenol, *Cumhuriyetçi Siyasetin Dönüşümü*, İstanbul, A kitap, 2016

DURGUN Şenol, *Modernleşme ve Siyaset*, İstanbul, A kitap, 2011.

DURGUN Şenol, *Türkiye’de Devletçi Gelenek ve Müzik*, İstanbul, A kitap, 2010.

ERDOĞAN Mustafa, “Liberalizm ve Türkiye’nin Serüveni”, edi. Murat Yılmaz, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

ERDOĞAN Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2010.

ERDOĞAN Mustafa, *Türk Politikasında Bir Reformist: Özal, Kim Bu Özal?*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2001.

ERER Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, İstanbul, Çınar Matbaası, 1997.

EROĞLU İzzet, “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, *Yasama Dergisi*, Sayı 5, Cilt 1, Nisan 2010.

EROĞUL Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2010.

ETE Hatem and TAŞTAN Coşkun, *The Gezi Park Protests: A Political, Sociological and Discursive Analysis*. Ankara, SETA, 2014.

FIRAT Hande, *24 Saat*, İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık, 2016.

GENÇOSMAN Kemal Zeki, *Devlet Kuran Meclis*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1981.

GÖLE Nilüfer, *Modern Mahrem*, İstanbul, Metis Yayınları, 1992.

GÖZLER Kemal, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2004.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1997.

HALE William, *Türkiye’ de Ordu Ve Siyaset 1789’ dan Günümüze*, İstanbul, Hill Yayınları, 1996.

HEYWOOD Andrew, “Demokrasi”, *Liberal Düşünce*, Sayı 2, Cilt 8, 1997.

HİLAV Selahattin, “Düşüne Tarihi”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi*, (ed) Sina Akşin, İstanbul, Milliyet Kitaplığı, 2007.

İBA Şaban, *Ordu Devlet Siyaset*, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi 1988.

İNALCIK Halil, “Tanzimat Nedir?”, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*, Ankara, Phoenix Yayınları, 2006.

KAHRAMAN Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2011.

KANSU Aykut, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

KARPAT Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, İstanbul, Timaş Yayınları

KARPAT Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

KAZAN Şevket, **28 Şubat Port-modern Bir Darbenin Anatomisi**, İstanbul, MGV Yayınları, 2014.

KEYDER Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008

KIZILTAŞ Ekrem, **Herkesin Hocası Erbakan**, İstanbul, Hayat Yayın Grubu, 2011.

KOÇAK Cemil, **Çağdaş Türkiye (1908–1980)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008

KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye/2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016.

KORKMAZ Elif, “Demokrasi Kavramı ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları-Birlikler V**, M. Balcı (ed), İstanbul, Hukuk Vakfı Yayınları, 2016.

KÖKER Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

KURAN Ahmet, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Seçkin Yayınları, 2005.

KÜRKÇÜ Ertuğrul, “Türkiye’de Geleneksel Siyaset İktidarı Orduyla Paylaşma Sanatıdır”, ed. Seyfi Öngider, **Son Klasik Darbe**, İstanbul, Aykırı Yayınları, 2005.

LEWIS Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.

MAHÇUPYAN Etyen, **Türkiye’de Merkezîyetçi Zihniyet Devlet ve Din**, İstanbul, Patika Yay, 2005

MARDİN Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

MOORE Barrington, **Social Origins of Dictatorship and Democracy**, Boston, Beacon Press, 1966.

ÖKMEN, “Küresel Sistem, Demokratikleşme-Yerelleşme Dinamikleri ve Yerel Demokrasi”, **Küreselleşme Yerelleşme**, Kemal Görmez (ed), Ankara, Odak Yayınları, 2005.

ÖZDAĞ Ümit, **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu -Siyaset İlişkileri**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 2001.

ÖZDEMİR Hikmet, **Hükümet Rejim ve Asker**, İstanbul, Seçkin Yayınları, 2003.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Yayınevi, 1998.

SCHMİDT G. Manfred, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**. Çev. M. E. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

SCHMİTT Carl, **Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm**, A.E. Zeybekoğlu (çev), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

SCHUMPETER Joseph A., **Capitalism, Socialism, and Democracy**. New York, Routledge, 2003.

SERTEL Zekeriya, **Hatırladıklarım**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.

ŞAHİN Bahar, "Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar", Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı (der.), **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları** içinde, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005.

TANÖR Bülent, BORATAV Korkut ve AKSİN Sina, **Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980–2003**, İstanbul, Cem Yayınları, 2004

TANÖR Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

TEZİÇ Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2006.

TİMUR Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

TOKER Metin, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Baha Matbaası, 2000.

TOPRAK Zerrin, "Yerel Siyasetin Demokratik Gelişimi Bütünleşik Stratejik Yönetim Pratikleri: İzmir İçin Bir Yaklaşım", **I. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 15-16 Nisan 2009, İstanbul, İstanbul Aydın Üniversitesi, 2009.

TOSUN Tanju, **Merkez Sağ ve Solda Parçalanma**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2007.

TUNAYA T. Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İmge Yayınları, İstanbul, 2008.

TUNÇ Hasan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, Nobel Yayınları, 1999.

TUNÇAY Mete, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Düşünce Serüveni", ed. Mete Tunçay, 75 Yılda **Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2009.

TUNÇAY Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2012.

TURAN Alkan Ahmet, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2001.

URBİNATİ Nadia, "Representative Democracy And Its Critics", **The Future of Representative Democracy**, New York, Cambridge University Press, 2011.

WARREN Mark E., **Democracy and Trust**, UK, Cambridge University Press, 1999.

YAŞAR Muammer, **Paşalar Politikası**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2000.

YAVUZ Hilmi, **Modernleşme, Oryantalizm ve İslam**, İstanbul: Boyut Yay, 2013.

YETKİN Çetin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de Amerika’nın Yeri**, Ankara, Ümit yayıncılık, 1995.

YILMAN Mustafa, **Demokrasimizin Kültürel Temelleri**, Ankara, Nobel Yayınları, 2006.

YURTSEVER Haluk, **Yükseliş ve Düşüş Türkiye solu 1960-1980**, İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

YÜCEL M. Serhan, **Türkiye’nin Siyasi Partileri**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006

ZENGİN Gürkan, **Kuşatma: Türkiye’nin Beka Mücadelesi (2013-2017)**. İstanbul, İnkılap Yay, 2018.

ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

DERGİLER VE MAKALELER

ABAY Ali Rıza "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", **3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, 24–26 Kasım, Eskişehir, 2004.

AKGÜN Birol, ÖZŞAHİN Cüneyt, "Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Demokratik Konsolidasyon Sorunu: Teorik Bir Çerçeve Arayışı", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Sayı 7, Cilt 28, 2011.

AKINCI Abdulvahap, **Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve e-Muhtıra**, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 15, Cilt 2, Aralık 2013.

AKTAN Coşkun Can, "Demokrasiye Alternatif Bir Siyasal Sistem Önerisi: Demarşi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Sayı 7, Cilt 1, 2015.

AKTAŞ Murat, "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", **Anemon: Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 3, Cilt 1, 2015.

ALTINKÖK Serhat, "Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak Vatandaş Jürileri Yaklaşımı", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı 6, 2015.

ARSLAN Ali, Medya-Politika İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. Sayı 2, Cilt 1, 2004.

ATAGÜL Erhan, “Üçüncü Yol Olarak Habermas’ın Müzakereci Demokrasi Modeli”, *Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 2017.

BERİŞ H. Emrah, “Kemalist Devrimden Muhafazakar Kemalizme”, *Liberal Düşünce*, Sayı 34, Bahar, 2004.

BERLİN David Pion, “Military Autonomy and Emerging Democracies in South America”, *Comparative Politics*, Sayı 25, Cilt 1, 1992.

BOZTAŞ Ahmet, Türk Demokrasisine Müdahaleler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal, Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Cilt 19, 2012.

BURAK Begüm, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, *History Studies International Journal Of History*, Volume 3, No 1, 2011.

CAN Burhanettin, “27 Nisan Kadife Darbesi Sistemin İflasının İlanıdır”, *Ümran Dergisi*, Sayı 74, Cilt 1, Haziran 2007.

CİLLİER Yavuz, 15 July Coup Attempt in the Light of Civil Military Relations Theory and Former Military Interventions in Turkey, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Dergisi*, Volume 4, No 1, 2017.

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ, Dolap no: 91704, Fihrist No: 22357-451,452.

ÇAĞDAR Tefik, “Türkiye’de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler”, *Ülke Dergisi*, Sayı 4, Ankara, 2008.

ÇAKI Fahri, 15 Temmuzun Toplumsal Etkileri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı 13, Cilt 1, Nisan 2018.

DEMİR Gökhan, “Habermas ve Foucault: Müzakereci Demokrasi ve Yönetimsellik”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 22, 2011.

ERTAN Birol, “Demokrasi ve Yerel Yönetim”, *Review of Social, Economic and Business Studies*, Cilt 2, 2002.

GÜÇYETMEZ Mustafa, “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemiyle İlişkisi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, Cilt 1, 2017.

GÜRSOY Yaprak, “From Tutelary Powers & Interventions to Civilian Control: an Overview of Turkish Civil-Military Relations since the 1920s”, Carmen Rodriguez, Antonio Avalos, Hakan Yılmaz ve Ana I. Planet (der.), *Turkey’s Democratization Process* içinde, Londra ve New York, Routledge, 2013.

GÜRSOY Yaprak, “From Tutelary Powers & Interventions to Civilian Control: an Overview of Turkish Civil-Military Relations since the 1920s”, Carmen Rodriguez, Antonio Avalos, Hakan Yılmaz ve Ana I. Planet (der.), *Turkey’s Democratization Process* içinde, Londra ve New York, Routledge, 2013.

GÜRSOY Yaprak, "The Changing Role of the Military in Turkish Politics: Democratization Through Coup Plots?", *Democratization*, Cilt 19, Sayı 4, Ağustos 2012.

GÜRSOY Yaprak, "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military", *South European Society and Politics*, No 16 Volume, 2, 2011.

GÜRSOY Yaprak, "The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military", *South European Society and Politics*, Sayı 2, Cilt 16, Haziran 2011.

HALE William, The Turkish Military in Politics, and the Attempted Coup of 15-16 July 2016, *Economics and Social Sciences*, Volume 1, No 2, 2018.

KANATLI Mehmet, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", *TESAM Akademi Dergisi*, Sayı 1, Cilt 2, 2014.

KARADAĞ Ahmet, "Sürdürülebilir Demokrasi", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 7 Cilt 1, 2006.

KARAKUL Selman, "Hukuk Yoluyla Demokrasi Mi, Demokrasi Yoluyla Hukuk Mu? Hukuk ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1, 2015.

KARAMAN Günay, 15 Temmuz'a Giden Süreç, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, Cilt 71, Haziran 2018.

KUÇURADI İoanna, "Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, 1998.

KUZU Burhan, "Demokrasi Resmi İdeoloji Sivil Toplum", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Cilt 47, 1992.

LİPSET Seymour Martin, "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy," *American Political Science Review*, Volume 53, No 1, 1959.

NORRİS Pippa, "Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian, and Mixed Systems", *International Political Science Review*, Volume 18, No 3, 1997.

ÖZCAN Muttalip, "Temel Dayanakları Bakımından Demokrasi: Antik ve Modern", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Volume 3, No 6-7, 2009.

ÖZCAN Ömer Faruk ve DEVRAN Yusuf, "15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı", *Online Academic Journal of Information Technology*, Volume 7, No 25, 2016.

ÖZDEMİR Gürbüz, "Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme", **TESAM Akademi Dergisi**, Sayı 4 Cilt 1, 2017.

ÖZDEMİR Gürbüz, "Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz'un Önemi", **Sakarya İktisat Dergisi**, Sayı 7, Cilt 1, 2018.

ÖZER İnan, "Siyasal Kültür, Demokratik Değerler", Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 1996.

ÖZKAN Cemal, "Tanzimat' tan Cumhuriyet' e Ordu" **Tanzimat'tan Cumhuriyete Büyük Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt 5.

PHİLİPPE Schmitter ve KARL Terry, "What is Democracy... and is Not?", **Journal of Democracy**, Volume 2, 1991.

PİON-BERLİN David, "Military Autonomy and Emerging Democracies in South America", **Comparative Politics**, Sayı 1, Cilt 25, Ekim 1992.

POTTER David, "Explaining Democratization" in **Democratization**, D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh & P. Lewis (eds), Cambridge: Polity Press and Open University, 1997.

RUSTOW Dankwart, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model," **Comparative Politics**, Sayı 2, Cilt 3, 1970.

SCHMİTZ H. P., SELL K., "International Factors in Democratization" in **Democracy Without Borders**, J. Grugel (ed.), New York: Routledge, 1999.

SCHOONMAKER Donald, "Review: Schmitt Reconsidered", **The Review of Politics**, Sayı 50, Cilt 1, Special Issue on German Politics, Winter, 1988.

STEPAN Alfred, **Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone**, Princeton, Princeton University Press, 1988, s. 94-97; Jorge Zaverucha, "The Degree of Military Political Autonomy During the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions", **Journal of Latin American Studies**, Volume 25, No 2, 1993.

STEPAN Alfred, **Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone**, Princeton, Princeton University Press, 1988

ŞEN A. Fulya, "Müzakereci Demokrasi ve Halkla İlişkiler: Kamu Yönetiminde Alternatif Bir Halkla İlişkiler Arayışı", **Yaşar Üniversitesi Dergisi**, Sayı 27, Cilt 7, 2012.

ŞEN İ. Gökhan, "Doğrudan Demokrasi Aracılığıyla Siyasal Katılımı Arttırmak: Referanduma Dair Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **Demokrasi ve Siyasal Katılım**, İ. Gökhan Şen (haz), İstanbul, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2013.

TAN Mehmet, ÇİÇEK Yeter, KOÇAR Hatike, "Siyasi Partiler ve Türkiye'de Parti İçi Demokrasi Sorununa İlişkin Çözüm Önerileri", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı 5, Cilt 2, 2015.

TUNÇ Hasan, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı XII, Cilt 1-2, 2008.

ULUSOY Kıvanç, "Turkey's Reform Efforts Reconsidered, 1987–2004", **Democratization**, Cilt 14, Sayı 3, Haziran 2007.

URAL Şafak, "Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 40, Cilt 1, 1999.

UYGUN Oktay, "Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri: İki Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi", **Çoğulcu Demokrasi-Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2010.

ÜSTÜNER Fahriye, "Radikal Demokrasi: 'Liberalizm mi? Demokrasi mi? Evet, Lütfen'", **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Sayı 34, 2007.

VARLIK Ülkü ve ÖREN Banu "Demokrasi ve Temsil", **S.Ü. İİBF Dergisi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 3, Cilt 5, 2003.

YAPRAK Gürsoy, "The Changing Role of the Military in Turkish Politics: Democratization Through Coup Plots?", **Democratization**, Cilt 19, Sayı 4, Ağustos 2012.

YAVUZ Bülent, "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı XIII, Cilt 1-2, 2009.

YAVUZ Hakan and Rasim Koç, "The Turkish Coup Attempt: The Gülen Movement vs. the State". *Middle East Policy*, Volume 23, No 4 2016.

ZABUNOĞLU Gökçe, "Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 66, Cilt 4, 2017.

ZAVERUCHA Jorge, "The Degree of Military Political Autonomy During the Spanish, Argentine and Brazilian Transitions", **Journal of Latin American Studies**, Sayı 2, Cilt 25, 1993.

TEZLER

ENSAR Yılmaz, DP'nin İktidara Geliş Süreci (1945–1950), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008 (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**)

GÜLMEZ İsmail, 28 Şubat 1997 Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014 (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

HAN Ertuğrul, 28 Şubat Süreci İle Türkiye Siyasetinde Muhafazakarlığın Dönüşümü ve AK Parti, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019. (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)

ULUÇAKAR Mustafa, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri Ve Ordunun Demokratik Kontrolü", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013 (**Yayımlanmış Doktora Tezi**)

RAPORLAR

ERDOĞAN Recep Tayyip, 15 Temmuz Gecesi yaptığı Konuşma,2016

SDAM, "Amaçları ve Neticeleriyle 15 Temmuz Darbe Girişimi", 22 Temmuz 2016, <http://www.stratejidusunce.org/Detay/Haber/1001/amaclari-ve-neticeleriyle-15-temmuz-darbe-girisimi.aspx>.

SETA, **Bin Yıllık Darbe 28 Şubat Panel Raporu**, İstanbul, 2013.

İNTERNET KAYNAKLARI

ANADOLU AJANSI, Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girişimi, 2016https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/pdf%2Ffeto_darbe_girisimi.pdf, (Erişim tarihi:25.11.2019)

DİKEN, 2017. "Terör Bilançosu: 7 Haziran 2015'ten Bu Yana 596 Sivil, 580 Asker, 311 Polis Hayatını Kaybetti". <http://www.diken.com.tr/teror-bilancosu-7-haziran-2015ten-bu-yana-596-sivil-580-asker-311-polis-hayatini-kaybetti/>

DURGUN Şenol, <http://www.hurriyet.com.tr/15-temmuz-cumhuriyet-tarihi-acisindan-bir-ilk-40898431>

KALIN İbrahim, "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: 15 Temmuz gecesi aldığım iki haber beni çok yaraladı" <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-15-temmuz-gecesi-aldigim-iki-haber-beni-cok-yaraladi.414456>, (Erişim tarihi:10.12.2019)

MİLLİYET, "Darbe 03.00' te başlayacak diye planlanmış", 17.07.2016, <http://www.milliyet.com.tr/darbe-03-00-te-baslayacak-diye-gundem-2279370>

ÖVÜR Mahmut, "Türkiye neden hedefte?" Sabah, 29.07.2016, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2016/07/29/turkiye-neden-hedefte>

ÜNAY Sadık ve DİLEK Şerif, "15 Temmuz: Başarısız Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası" Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2017, <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/15temmuzekonomipolitik.pdf>.